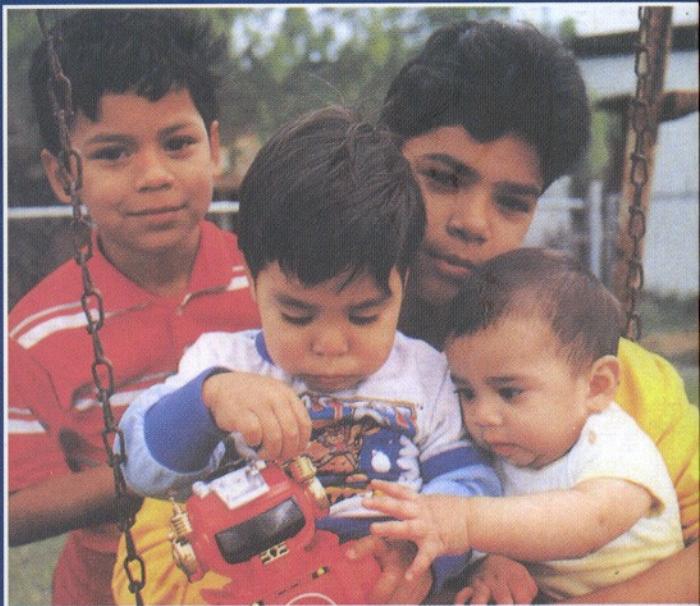

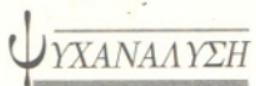
ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

Ζακ Λαζάν

Η οικογένεια

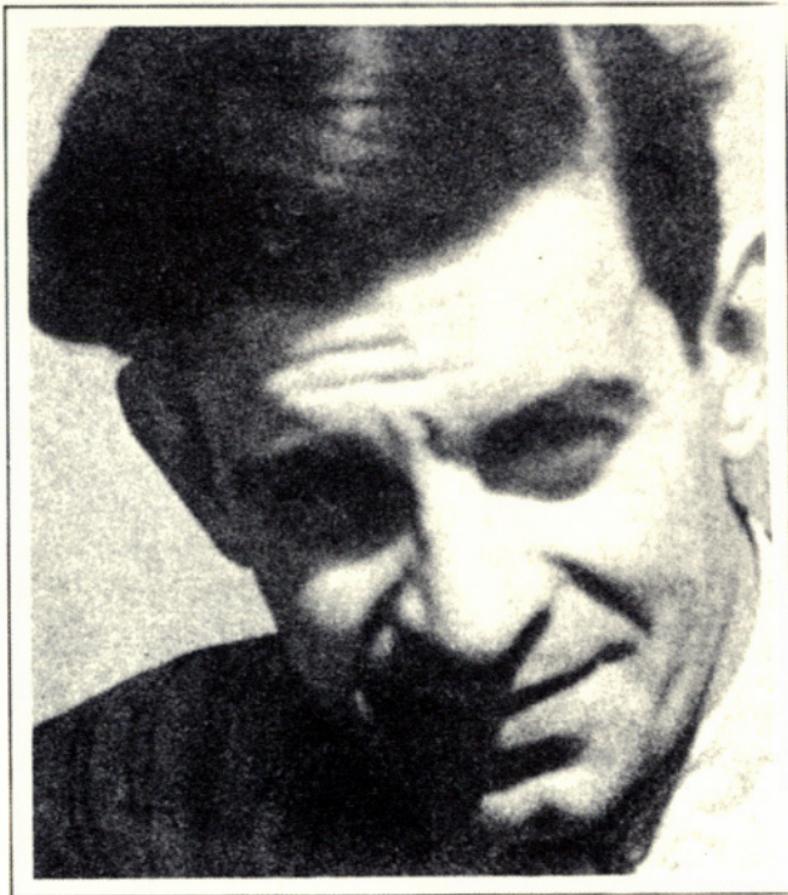
*Τα οικογενειακά συμπλέγματα
στη διαμόρφωση του ατόμου*

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

*Ta oikogeneiaκά συμπλέγματα
στη διαμόρφωση του ατόμου*

ZAK ΛΑΚΑΝ

ZAK ΛΑΚΑΝ

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Τα οικογενειακά συμπλέγματα
στη διαμόρφωση του ατόμου

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Δ. ΒΕΡΓΕΤΗΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ: JACQUES LACAN, *LA FAMILLE: Les complexes familiaux dans la formation de l'individu (Encyclopedie Française, 1938)*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σημείωμα του μεταφραστή	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
Ο οικογενειακός θεσμός	13
1. Το σύμπλεγμα, συγκεκριμένος παράγοντας της οικογενειακής ψυχολογίας	23
I. Το σύμπλεγμα του αποθηλασμού	29
II. Το σύμπλεγμα της παρείσφρυσης	39
III. Το σύμπλεγμα του Οιδίποδα	52
2. Τα οικογενειακά συμπλέγματα στην παθολογία	77
I. Οι ψυχώσεις με οικογενειακό θέμα	80
II. Οι οικογενειακές νευρώσεις	90

Σημείωμα του μεταφραστή

Τα οικογενειακά συμπλέγματα αποτελούν την πρώτη μεγάλη φιλόδοξη στιγμή του λακανισμού σε γραπτή μορφή για δυο λόγους:

A. Γιατί αντιπροσωπεύουν το εισαγωγικό βήμα του Lacan στον ψυχαναλυτικό χώρο. Πρόκειται, δηλαδή, για έργο τομής με την οποία σταθεροποιείται η μετάβαση από μια οπτική με ψυχιατρικές καταβολές, ενεργητικά παρούσα μέσα στη διδακτορική διατριβή του, σε μια προσεγγιστική μορφή προσχώρησης στον ψυχαναλυτικό λόγο.

B. Γιατί αυτή η προσεγγιστική μορφή προσχώρησης χαρακτηρίζεται από μια εντυπωσιακή ενδογενή πληρότητα. Η διστακτικότητα της προσχώρησης συμβαδίζει εν προκειμένω με την αρτιότητα μιας επεξεργασμένης προσωπικής προβληματικής. Με άλλα λόγια, γυρίζοντας την πλάτη στις κλασικές οδούς ανακάλυψης του Freud, ο Lacan δε θα ενστερνιστεί τη φρούδικη πρωτοτυπία σύμφωνα με το σχήμα του προστηλυτισμού, της ανάνηψης ή της νεοφάτιστης στράτευσης σε μια παρθένα ορθοδοξία, όπως τόσοι άλλοι, αλλά ακολουθώντας τις δυναμικές γραμμές μιας προσωπικής ανάγνωσης του Freud πραγματοποιημένης με ετερόδοξα εινοιολογικά εργαλεία. Και πάνω απ' όλα με βάση τη σύλληψη του εγώ ως ναρκισσικής έπαλξης και οικονόμου κάθε παραλλαγής της φαντασιακής ίντριγκας του υποκειμένου, σύλληψη που κινείται στους αντίποδες του εγώ ως ενδοϋ-

ποκειμενικού ανάδοχου της «αρχής της πραγματικότητας» όπου περιπλανιόντουσαν «σύσσωμοι» οι επίγονοι του φρούδισμού.

Δε όμως εμπλακώ εδώ στη σκιαγράφηση μια αρχαιολογίας του λακανισμού ελπίζοντας να την παρουσιάσω ολοκληρωμένη αλλού. Μ' ενδιαφέρει να υπογραμμίσω, για τον αναγνώστη, έστω και με την αποσπασματικότητα του υπανιγμού, την κεφαλαιώδη σημασία αυτού εδώ του έργου, της πρώτης μεγάλης θεωρητικής σύνθεσης του Lacan. Αντιπροσωπεύει τις οδηγητικές αρχές και το κλινικό απόσταγμα μιας προβληματικής που δε όμως κλονιστεί από ένα δραστικό αναπροσανατολισμό παρά γύρω στα τέλη του '40.

Κείμενο δυσεύρετο, επανεκδόθηκε από τον J.A. Miller και κυκλοφόρησε την άνοιξη του 1984. Το μετέφρασα το καλοκαίρι που ακολούθησε και μόλις σήμερα βρίσκει, επιτέλους, εκδοτική διέξοδο.

Το γραπτό στιλ του Lacan αποκλίνει χαρακτηριστικά από τις δομές της σεμιναριακής προφορικότητας σύμφωνα με διαφορές που μπήκα στον κόπο να εξηγήσω σ' ένα μικρό βιβλίο. Για την υπερπήδηση των εξουθενωτικών δυσκολιών που θέτει η μεταφορική πυκνότητά του υποχρεώθηκα σε επιλογές. Προσπάθησα να διασώσω κάτι από την εκφραστική του στιβαρότητα, να ανορθώσω μέσα στη μητρική μου γλώσσα την επιβλητικότητά του, να ανασυνθέσω τα γλωσσικά παιχνίδια που το εξυψώνουν επιδιώκοντας μέσα από τη μέριμνα για την απόδοση του ρητορικού του εύρους να παραδώσω ανέπαφη και αλώβητη τη νοηματική του ιδιαιτερότητα όπου διακυβεύεται η θεωρητική πρωτοτυπία του.

Θα ήταν παράλειψη, τέλος, να μην εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον J.A. Miller που μου εμπιστεύτηκε τη μετάφραση, μετά από αίτημά μου, καθώς και στον καθηγητή F. Regnault για την ευγενική συνδρομή του σε ορισμένα σημεία.

Δ. ΒΕΡΓΕΤΗΣ

Παρίσι 8.10.1984

Αυτό το κείμενο γράφτηκε από τον Jacques Lacan για τον 8ο τόμο της Encyclopédie Française, αφιερωμένο στη «διανοητική ζωή», που κυκλοφόρησε το 1938.

Καταλαμβάνει στο δεύτερο μέρος του, «Περιστάσεις και αντικείμενα της ψυχικής δραστηριότητας», το τμήμα Α': «Η οικογένεια», τίτλος με τον οποίο συνήθως δηλώνεται.

Αποκατέστησα γι' αυτή την έκδοση τον τίτλο που έδωσε ο Lacan αποκατέστησα, ομοίως, τη συνέχεια του κειμένου, διακεκομμένη από τη σελιδοποίηση της Εγκυκλοπαίδειας (μεσότιτλοι, χαρακτήρες διαφορετικού πάχους).

Αυτό το κείμενο δεν περιελήφθη στα Ecrits με πρωτοβουλία του εκδότη, λόγω της έκτασής του.

J. A. MILLER

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΣ ΘΕΣΜΟΣ

Η οικογένεια εμφανίζεται κατ' αρχή σαν μια φυσική ομάδα ατόμων ενωμένων με μια διπλή βιολογική σχέση: την αναπαραγωγή, η οποία προσφέρει τα συστατικά στοιχεία της ομάδας, και τους περιβαλλοντολογικούς όρους διαβίωσης τους οποίους απαιτεί η ανάπτυξη των νέων και οι οποίοι διατηρούν την ομάδα, εφόσον οι ενήλικες γεννήτορες διασφαλίζουν τη λειτουργία της. Αυτή η λειτουργία μέσα στο ζωικό βασίλειο γεννά ενστικτικές συμπεριφορές, συχνά ιδιαίτερα πολύπλοκες. Χρειάστηκε να παρατηθούμε από την ιδέα να επάγουμε τα άλλα κοινωνικά φαινόμενα που παρατηρούνται στα ζώα από τις οικογενειακές σχέσεις, όπως τις ορίσαμε πιο πάνω. Αντίθετα, αυτά τα φαινόμενα εμφανίζονται τόσο διάφορα από τα οικογενειακά ένστικτα, ώστε οι πιο πρόσφατοι ερευνητές τα συσχετίζουν μ' ένα πρωτότυπο ένστικτο, αποκαλούμενο ένστικτο αμοιβαίας έλξης.

Το ανθρώπινο είδος χαρακτηρίζεται από μια μοναδική ανάπτυξη των κοινωνικών σχέσεων, τις οποίες στηρίζουν εξαιρετικές ικανότητες διανοητικής επικοινωνίας, και σύστοιχα από μια παράδοξη οικονομία των ενστίκτων τα οποία εμφανίζονται πάνω απ' όλα επιδεκτικά μετατροπής και αντιστροφής και δεν έχουν απομονώσιμη επίπτωση παρά μόνο κατά τρόπο σποραδικό.

Έτσι μια ατέλειωτη ποικιλία προσαρμοστικών συμπεριφορών γίνεται δυνατή. Η διατήρηση και η πρόοδος τους, καθώς εξαρ-

τώνται από την κοινοποίησή τους, είναι πάνω απ' όλα συλλογικό έργο και αποτελεί τον πολιτισμό ο οποίος εισάγει μια νέα διάσταση μέσα στην κοινωνική πραγματικότητα και την ψυχική ζωή. Αυτή η διάσταση εξειδικεύει την ανθρώπινη οικογένεια, όπως άλλωστε όλα τα ανθρώπινα κοινωνικά φαινόμενα.

Πράγματι, εάν η ανθρώπινη οικογένεια επιτρέπει να παρατηρήσουμε στις τελείως πρώτες φάσεις, των μητρικών λειτουργιών, για παράδειγμα, κάποια χαρακτηριστικά ενστικτικής συμπεριφοράς που μπορούμε να ταυτίσουμε με αυτά της βιολογικής οικογένειας, αρκεί να σκεφτούμε τι χρωστά το αίσθημα της πατρότητας στις πνευματικές αρχές που σημάδεψαν την εξέλιξή του, για να κατανοήσουμε ότι σ' αυτό τον τομέα οι πολιτισμικές διαστάσεις κυριαρχούν πάνω στις φυσικές, σε σημείο που δεν μπορούμε να θεωρήσουμε παράδοξες τις περιπτώσεις όπου τις υποκαθιστούν, όπως στην υιοθεσία.

Είναι αυτή η πολιτισμική δομή της ανθρώπινης οικογένειας εξ ολοκλήρου προσιτή στις μεθόδους της συγκεκριμένης ψυχολογίας: παρατήρηση και ανάλυση; Χωρίς αμφιβολία, αυτές οι μέθοδοι είναι σε θέση να φέρουν στην επιφάνεια ουσιώδη χαρακτηριστικά, όπως η ιεραρχική δομή της οικογένειας, και να αναγνωρίσουν σ' αυτή το προνομιακό όργανο του καταναγκασμού που ασκεί ο ενήλικας πάνω στο παιδί, καταναγκασμός στον οποίο ο άνθρωπος οφείλει ένα πρωτότυπο στάδιο και τις αρχαϊκές βάσεις της ηθικής διαμόρφωσής του.

Όμως άλλα αντικείμενικά χαρακτηριστικά: οι τρόποι οργάνωσης αυτής της οικογενειακής εξουσίας, οι νόμοι της μετάδοσής της, η έννοια των απογόνων και η έννοια της συγγένειας με τις οποίες συνάπτεται, οι νόμοι της κληρονομικής μεταβίβασης και της διαδοχής που συνδυάζονται στο εσωτερικό της, οι στενές σχέσεις της, τέλος, με τους νόμους του γάμου συσκοτίζουν, περιπλέκοντάς τες, τις ψυχολογικές σχέσεις. Η ερμηνεία τους, τότε, θα πρέπει να φωτιστεί με τα συγκριτικά δεδομένα της εθνογραφίας, της ιστορίας, του δικαίου και της κοινής στατιστικής.

Αυτά τα δεδομένα, συνδυαζόμενα από την κοινωνιολογική μέθοδο, παρουσιάζουν την οικογένεια σαν ένα υεσμό. Η ψυχολογική ανάλυση οφείλει να προσαρμοστεί σ' αυτή την πολύπλοκη δομή και δεν της απομένει να κάνει παρά φιλοσοφικές απόπειρες, αντικείμενο των οποίων είναι η αναγωγή της ανθρώπινης οικογένειας είτε σ' ένα βιολογικό γεγονός είτε σ' ένα υεωρητικό στοιχείο της κοινωνίας.

Αυτές οι απόπειρες αντλούν, ωστόσο, την αρχή τους σε ορισμένα επιφανειακά γνωρίσματα του οικογενειακού φαινομένου. Όσο κι αν αυτά τα επιφανειακά γνωρίσματα δεν είναι παρά το σημείο μιας αυταπάτης, αξίζει να σταθούμε σ' αυτά, γιατί βασίζονται σε πραγματικές συγκλίσεις ανάμεσα σε ετερογενείς αιτίες. Θα περιγράψουμε το μηχανισμό τους σε δυο σημεία που αποτελούν πάντα αντικείμενο αντιδικίας για τον ψυχολόγο.

Μεταξύ των ανθρωπίνων ομάδων, η οικογένεια παίζει έναν πρωταρχικό ρόλο στη μετάδοση του πολιτισμού. Εάν οι πνευματικές παραδόσεις, η διαφύλαξη των τελετών και των ηθών, η διατήρηση των τεχνικών και της κοινής πολιτιστικής κληρονομιάς της αμφισβητούνται από άλλες κοινωνικές ομάδες, η οικογένεια επικρατεί στον τομέα των πρώτων μορφωτικών βημάτων, της καταστολής των ενστίκτων, της πρόσκτησης της γλώσσας που, ακριβώς, ονομάζεται μητρική. Κατ' αυτό τον τρόπο προτενεύει στις θεμελιακές διαδικασίες της ψυχικής ανάπτυξης, σ' αυτή την οργάνωση των συγκινήσεων, σύμφωνα με τύπους διαμορφωμένους σ' εξάρτηση από την περιρρέουσα ατμόσφαιρα, η οποία βρίσκεται στη βάση των αισθημάτων, κατά τον Shand. Σ' ευρύτερη κλίμακα μεταδίδει δομές συμπεριφοράς και παράστασης, το υφαντό των οποίων υπερβαίνει τα όρια της συνείδησης.

Αποκαθιστά, έτσι, ανάμεσα στις γενιές μια ψυχική συνέχεια, η αιτιότητα της οποίας είναι νοητικής τάξης. Αυτή η συνέχεια, όσο κι αν αποκαλύπτει το επίπλαστο των θεμελίων της μέσα στις ίδιες τις έννοιες που ορίζουν την ενότητα της γενεαλογικής

γραμμής, από το τοτέμ ως το πατρώνυμο, δεν παύει να εκδηλώνεται με τη μετάδοση στους επιγόνους ψυχικών διαθέσεων που γειτνιάζουν με το έμφυτο. Ο Conn δημιούργησε γι' αυτά τ' αποτελέσματα τον όρο κοινωνική κληρονομικότητα. Αυτός ο όρος, αρχετά ακατάλληλος μέσα στο διφορούμενό του, έχει τουλάχιστον το πλεονέκτημα να σημειώνει πόσο δύσκολο είναι στον ψυχολόγο να μην υπερτιμήσει τη σπουδαιότητα του βιολογικού παράγοντα μέσα στα λεγόμενα ψυχολογικής κληρονομικότητας γεγονότα.

Μια άλλη ομοιότητα, τελείως συμπτωματική, αναφαίνεται στο γεγονός ότι τα κανονικά συστατικά στοιχεία της οικογένειας, όπως τα παρατηρούμε επί των ημερών μας στη Δύση: ο πατέρας, η μητέρα και τα παιδιά είναι τα ίδια με αυτά της βιολογικής οικογένειας. Τούτη η ταυτότητα δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια αριθμητική ισότητα. Άλλα το πνεύμα βρίσκεται προ του πειρασμού να αναγνωρίσει εν προκειμένω μια κοινότητα δομικού χαρακτήρα, άμεσα θεμελιωμένη πάνω στη σταθερότητα των ενστίκτων, σταθερότητα την οποία έχει ανάγκη να ξαναβρεί μέσα στις πρωτόγονες μορφές της οικογένειας. Πάνω σ' αυτές ακριβώς τις προκείμενες αρχές θεμελιώθηκαν καθαρά υποθετικές θεωρίες της πρωτόγονης οικογένειας, άλλοτε κατ' εικόνα της παρατηρήσιμης στα ζώα επιμειξίας, από ανατρεπτικούς κριτικούς της υπάρχουσας οικογενειακής τάξης, άλλοτε πάνω στο μοντέλο του σταθερού ζεύγους, όχι λιγότερο προσιτό στην παρατήρηση μέσα στη ζωώδη κατάσταση, από τους υπερασπιστές του θεσμού θεωρούμενου ως κοινωνικού κύτταρου.

Αυτές οι θεωρίες δε στηρίζονται σε κανένα γνωστό γεγονός. Η εικαζόμενη επιμειξία δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί πουθενά, ούτε καν στις λεγόμενες περιπτώσεις ομαδικού γάμου: απαγορεύσεις και νόμοι υφίστανται εξαρχής. Οι πρωτόγονες μορφές της οικογένειας έχουν τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά των ολοκληρωμένων μορφών της: εξουσία, αν όχι συμπυκνωμένη σ' έναν πατριαρχικό τύπο, τουλάχιστον αντιπροσωπευόμενη από έ-

να συμβούλιο, από μια μητριαρχία ή τους αρσενικούς εκπροσώπους της: μορφή συγγένειας, κληρονομιά, διαδοχή, μεταδιδόμενες μερικές φορές διακριτά (Rivers), σύμφωνα με μια γενεalogική γραμμή, πατρική ή μητρική. Πρόκειται εδώ για ανθρώπινες οικογένειες δεόντως συγκροτημένες. Άλλα αντί να μας δείχνουν το υποτιθέμενο κοινωνικό κύτταρο, σ' αυτές τις οικογένειες βλέπουμε, στο βαθμό που ο δείκτης του πρωτογονισμού τους γίνεται υψηλότερος, όχι μόνο ένα πιο εκτεταμένο σύμφυρμα βιολογικών ζευγαριών αλλά, κυρίως, μια συγγένεια λιγότερο σύμφωνη με τους φυσικούς δεσμούς όμαιμου χαρακτήρα.

Το πρώτο σημείο αποδείχτηκε αρχικά από τον Durkheim και μετά από τον Fauconnet με φόντο το ιστορικό παράδειγμα της ρωμαϊκής οικογένειας. Με την εξέταση των οικογενειακών ονομάτων και του κληρονομικού δικαίου, ανακαλύπτουμε ότι εμφανίστηκαν διαδοχικά τρεις ομάδες, από την πιο πλατιά ως την πιο στενή: το γένος (*gens*), ένα πλατιά εκτεταμένο σύμφυρμα με πατρικές κεντρικές ρίζες, η αρρενογονική οικογένεια (*famille agnatique*), πιο στενή αλλά αδιαίρετη, και τέλος η οικογένεια που υποβάλλει στην *patnia potestas** του προπάτορα τα συζυγικά ζευγάρια όλων των γιων και των εγγονών του.

Ως προς το δεύτερο σημείο, η πρωτόγονη οικογένεια παραγνωρίζει τους βιολογικούς δεσμούς της συγγένειας: παραγνώριση μόνο νομική μέσα στη μονογραμμική μεροληφθία της καταγωγής αλλά, επίσης, θετική άγνοια ή, ίσως, συστηματική παραγνώριση (με την ένωσια του παράδοξου της πίστης που η ψυχιατρική δίνει σ' αυτό τον όρο), ολοκληρωτικός αποκλεισμός αυτών των δεσμών οι οποίοι, μην μπορώντας να ασκηθούν παρά σε αναφορά με την πατρότητα, θα παρατηρούντο σε ορισμένους μητριαρχικούς πολιτισμούς (Rivers και Malinowski). Επιπλέον η πατρότητα δεν αναγνωρίζεται παρά μέσω των τελετών που

* «Πατρική» εξουσία (Σ.τ.μ.).

νομιμοποιούν τους δεσμούς του αίματος και στην ανάγκη δημιουργούν πλασματικούς: τοτεμικά γεγονότα, υιοθεσία, τεχνητή συγκρότηση μιας αρρενογονικής ομάδας, όπως η σλαβική ζάντρουγκα (zadruga). Ομοίως ο υικός ή θυγατρικός δεσμός αποδεικνύεται, σύμφωνα με το δικό μας κώδικα, με το γάμο.

Στο βαθμό που ανακαλύπτουμε πιο πρωτόγονες μορφές της ανθρώπινης οικογένειας, βλέπουμε να διευρύνονται σε ομαδοποιήσεις οι οποίες, όπως η φατρία, μπορούν να χαρακτηρίστοιν, επίσης, πολιτικές. Εάν μεταθέσουμε μέσα στο άγνωστο της προϊστορίας την παράγωγη μορφή της βιολογικής οικογένειας, για να εξηγήσουμε γενετικά με φυσική ή τεχνητή σύμπραξη αυτές τις ομαδοποιήσεις, θα βρεθούμε εν προκειμένω μπροστά σε μια υπόθεση εναντίον της οποίας οι αποδείξεις είναι ατελέσφορες αλλά η οποία είναι τόσο λιγότερο πιθανή, όσο οι ζωολόγοι αρνούνται, όπως είδαμε, να δεχτούν μια τέτοιου είδους γένεση και γι' αυτές τις κοινωνίες ζώων.

Από την άλλη πλευρά, αν η έκταση και η δομή των πρωτόγονων οικογενειακών ομαδοποιήσεων δεν αποκλείει την ύπαρξη στους κόλπους τους οικογενειών περιορισμένων στα βιολογικά μέλη τους —το γεγονός είναι εξίσου αναμφισβήτητο με την αμφιγονική αναπαραγωγή— η κατ' αυτό τον τρόπο αυθαίρετα απομονωμένη μορφή δεν είναι σε θέση να μας μάθει τίποτα για την ψυχολογία της και δεν μπορούμε να την εξομοιώσουμε με την οικογενειακή μορφή που υπάρχει σήμερα.

Πράγματι, η στενή ομάδα που συνθέτει η σύγχρονη οικογένεια δεν εμφανίζεται κατά την εξέταση σαν μια απλοποίηση αλλά, μάλλον, σαν μια συρρίκνωση του οικογενειακού θεσμού. Δείχνει μια ιδιαίτερα πολύπλοκη δομή, περισσότερα από ένα σημεία της οποίας φωτίζονται πολύ καλύτερα από τους θετικά γνωστούς θεσμούς της αρχαίας οικογένειας, παρά από την υπόθεση μιας στοιχειώδους οικογένειας που δεν απαντάται πουθενά. Αυτό δε σημαίνει ότι θα ήταν κάτι το υπερβολικά φιλόδοξο να αναζητήσουμε σ' αυτή την πολύπλοκη μορφή ένα νόημα

που την ενοποιεί και, ίσως, κατευθύνει την εξέλιξή της. Τούτο το νόημα παραδίδεται όταν, υπό το φως αυτής της συγκριτικής εξέτασης, συλλαμβάνουμε τη βαθιά ανασυγκρότηση που οδήγησε τον οικογενειακό θεσμό στην παρούσα μορφή του. Αναγνωρίζουμε, έτσι, ότι πρέπει να την αποδώσουμε στην υπερέχουσα επίδραση που προσλαμβάνει εδώ ο γάμος, θεσμό που πρέπει να διακρίνουμε από την οικογένεια. Απ' όπου ο εξαίρετα επιτυχημένος όρος «συζυγική οικογένεια», με τον οποίο δηλώνεται από τον Durkheim.

1

ΤΟ ΣΥΜΠΛΕΓΜΑ,
ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ
ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Θα πρέπει να καταλάβουμε την ανθρώπινη οικογένεια τοποθετώντας τη μέσα στην πρωτότυπη τάξη πραγματικότητας που αποτελούν οι κοινωνικές σχέσεις. Εάν, προκειμένου να εδραιώσουμε αυτή την αρχή, προσφύγαμε στα συμπεράσματα της κοινωνιολογίας, έντω ως κι αν το σύνολο των γεγονότων με τα οποία την εικονογραφεί υπερβαίνει το θέμα, είναι γιατί η εν λόγω τάξη πραγματικότητας αποτελεί το ειδικό αντικείμενο αυτής της επιστήμης. Η αρχή τίθεται, έτσι, σ' ένα επίπεδο όπου έχει την αντικειμενική πληρότητά της. Ως τέτοια θα μας επιτρέψει να κρίνουμε τα σύγχρονα αποτελέσματα της ψυχολογικής έρευνας σύμφωνα με την πραγματική εμβέλειά τους. Πράγματι, στο βαθμό που έρχεται σε ρήξη με τις ακαδημαϊκές αφαιρέσεις και αποβλέπει, είτε κατά την παρατήρηση του behaviour είτε μέσω της εμπειρίας της ψυχανάλυσης, να εξηγήσει το συγκεκριμένο, αυτή η έρευνα, ιδίως όταν ασκείται πάνω στα γεγονότα «της οικογένειας ως αντικείμενο και ψυχική περίσταση», δεν εξαντικειμενίζει ποτέ ένστικτα αλλά πάντα συμπλέγματα.

Αυτό το αποτέλεσμα δεν αντιρροσωπεύει τη συμπτωματική κατάσταση ενός απλοποιήσιμου σταδίου της θεωρίας. Θα πρέπει ν' αναγνωρίσουμε σ' αυτό, μεταφρασμένο σε ψυχολογικούς όρους αλλά σύμφωνο με την αρχή που θέσαμε προκαταρκτικά, αυτό τον ουσιώδη χαρακτήρα του μελετώμενου αντικειμένου:

τη διαμόρφωσή του από πολιτισμικούς παράγοντες σε βάρος των φυσικών παραγόντων.

Πράγματι, το σύμπλεγμα συνδέει κάτω από μια παγιωμένη μορφή ένα σύνολο αντιδράσεων το οποίο μπορεί να αφορά όλες τις οργανικές λειτουργίες, από τη συγκίνηση ως την προσαρμοσμένη στο αντικείμενο συμπεριφορά. Αυτό από το οποίο ορίζεται το σύμπλεγμα είναι το γεγονός ότι αναπαράγει μια ορισμένη πραγματικότητα της περιφρέουσας ατμόσφαιρας και μάλιστα κατά τρόπο διπλό:

1. Η μορφή του αντιπροσωπεύει αυτή την πραγματικότητα ως προς ότι το αντικειμενικά διακριτό τη χαρακτηρίζει σ' ένα δεδομένο στάδιο της ψυχικής ανάπτυξης. Αυτό το στάδιο εξειδικεύει τη γένεσή του.

2. Η δραστηριότητά του επαναλαμβάνει μέσα στο βίωμα την κατ' αυτό τον τρόπο παγιωθείσα πραγματικότητα κάθε φορά που λαμβάνουν χώρα ορισμένες εμπειρίες οι οποίες θα απαιτούσαν μια ανώτερη εξαντικειμένιση αυτής της πραγματικότητας. Αυτές οι εμπειρίες εξειδικεύουν τις συνθήκες ενεργοποίησης (conditionnement) του συμπλέγματος.

Αυτός ο ορισμός εξυπακούει από μόνος του ότι το σύμπλεγμα κυριαρχείται από πολιτισμικούς παράγοντες: στο περιεχόμενό του, αντιπροσωπευτικό ενός αντικείμενου στη μορφή του, συναφή μ' ένα βιωμένο στάδιο της εξαντικειμένισης και τέλος στην αντικειμενική ανεπάρκεια που εκδηλώνει απέναντι σε μια παρούσα κατάσταση. Δηλαδή, κάτω από την τριπλή του όψη γνωστικής σχέσης, μορφής συναισθηματικής οργάνωσης και δοκιμασίας στο σοκ του πραγματικού, το σύμπλεγμα γίνεται κατανοητό μέσα από την αναφορική του συσχέτιση με το αντικείμενο. Κάθε αντικειμενική ταυτοποίηση, όμως, απαιτεί να είναι γνωστοποιήσιμη, δηλαδή βασίζεται σ' ένα πολιτισμικό κριτήριο. Ομοίως, η γνωστοποίησή της γίνεται συνήθως μέσα από πολιτισμικούς διαύλους. Όσο για την ατομική αφομοίωση των μορφών εξαντικειμένισης, είναι το έργο μιας διαλεκτικής διαδικα-

σίας που εξάγει κάθε νέα μορφή από τις συγκρούσεις της προηγούμενης με το πραγματικό. Σε αυτή τη διαδικασία όταν πρέπει ν' αναγνωρίσουμε το γνώρισμα που εξειδικεύει την ανθρώπινη τάξη, ήτοι αυτή την ανατροπή κάθε ενστικτικής παγιότητας απ' όπου ξεπροβάλλουν οι θεμελιακές μορφές, σφύζουσες από ατέλειωτες παραλλαγές, του πολιτισμού.

Εάν το σύμπλεγμα μέσα στην πλήρη του άσκηση υπάγεται στον πολιτισμό και εάν αυτό αποτελεί μια ουσιαστική θεώρηση για όποιον θέλει να εξηγήσει τα ψυχικά γεγονότα της ανθρώπινης οικογένειας, δε σημαίνει ότι δεν μπορεί να υπάρχει σχέση ανάμεσα στο σύμπλεγμα και στο ένστικτο. Όμως, παράξενο γεγονός αλήθεια, εξαιτίας των σκοτεινών σημείων που αντιδέτει η έννοια του ενστίκτου στην κριτική της σύγχρονης βιολογίας, η έννοια του συμπλέγματος, παρ' ότι εισήχθη πιο πρόσφατα, αποδεικνύεται καλύτερα προσαρμοσμένη σε αντικείμενα πιο πλούσια. Είναι ο λόγος για τον οποίο αποπέμποντας το στήριγμα που ο θεμελιωτής του συμπλέγματος πίστευε ότι όφειλε να αναζητήσει στην κλασική έννοια του ενστίκτου, θεωρούμε ότι με μια θεωρητική ανατροπή είναι το ένστικτο που όταν μπορούσαμε να διαφωτίσουμε σήμερα με την αναφορά του στο σύμπλεγμα.

Έτσι όταν μπορούσαμε να αντιπαραθέσουμε σημείο προς σημείο: 1) τη γνωστική σχέση που εξυπακούει το σύμπλεγμα στην αμφιμονοσήμαντη ανταποκρισιμότητα που χαρακτηρίζει τη σχέση των αντιδράσεων του οργανισμού με την περιφρέσκα ατμόσφαιρα όπου μετεωρίζονται τα αινίγματα του ενστίκτου, 2) τη γενική τυπικότητα του συμπλέγματος σχετιζόμενη με τους νόμους μιας κοινωνικής ομάδας, στην ειδολογική τυπικότητα του ενστίκτου σχετιζόμενη με τη σταθερότητα του είδους, 3) τον πρωτεϊκό χαρακτήρα των εκδηλώσεων του συμπλέγματος —ο οποίος υπό ισοδύναμες μορφές αναστολής, αντιστάθμισης παραγνώρισης, εκλογής ενστίκτου, εκφράζει τη στασιμότητα μπροστά σε κάποιο, συγκεκριμένο αντικείμενο— στη στερεοτυπία των

φαινομένων του ενστίκτου, η ενεργοποίηση του οποίου, υποταγμένη στο νόμο του «όλα ή τίποτα», διατηρείται άκαμπτη μέσα στις μεταβολές της ζωικής κατάστασης. Αυτή τη στασιμότητα μέσα στο σύμπλεγμα, όπως επίσης και αυτή την ακαμψία μέσα στο ένστικτο, όσο τις αναφέρουμε αποκλειστικά στις απαιτήσεις της προσαρμογής, μηχανιστικό μασκάρεμα της τελεολογίας, είμαστε καταδικασμένοι να τις ανάγουμε σε αινίγματα. Το πρόβλημά τους απαιτεί πιο πλούσιες έννοιες τις οποίες επιβάλλει η μελέτη της ψυχικής ζωής.

Ορίσαμε το σύμπλεγμα σύμφωνα με μια πλατιά έννοια που δεν αποκλείει να έχει συνείδηση το υποκείμενο αυτού που αντιπροσωπεύει. Όμως ορίστηκε αρχικά από τον Freud ως παράγοντας ουσιαστικά ασυνείδητος. Η ενότητά του είναι όντως εντυπωσιακή κάτω απ' αυτή τη μορφή όπου αποκαλύπτεται ως η αιτία ψυχικών αποτελεσμάτων που δεν κατευθύνονται από τη συνείδηση, παραπράξεις (*actes manqués*), όνειρα, συμπτώματα. Αυτά τα αποτελέσματα έχουν ένα χαρακτήρα τόσο διακριτικό και συμπτωματικό, που μας υποχρεώνουν να δεχτούμε ως θεμελιώδες στοιχείο του συμπλέγματος αυτή την παράξενη οντότητα: μια ασυνείδητη παράσταση, υποδηλούμενη με το όνομα *imago*. Συμπλέγματα και *imago* επαναστατικοποίησαν την ψυχολογία και ιδιαίτερα αυτήν της οικογένειας που αποκαλύφθηκε ως ο εκλεκτός τόπος των συμπλέγμάτων, των πλέον σταθερών και των πλέον τυπικών: από απλό θέμα ηθικολογούντος σχολιασμού, η οικογένεια έγινε το αντικείμενο μιας συγκεκριμένης ανάλυσης.

Παράλληλα, τα συμπλέγματα αποδείχτηκαν φορείς ενός ρόλου «օργανωτή» μέσα στην ψυχική ανάπτυξη: έτσι κυριαρχούν πάνω στα φαινόμενα τα οποία, μέσα στη συνείδηση, φαίνονται ως τα πλέον ενσωματωμένα στην προσωπικότητα: έτσι αιτιολογούνται μέσα στο ασυνείδητο όχι μόνο περιπαθείς δικαιολογήσεις αλλά και εξαντικειμενίσμες εκλογικεύσεις. Η σπουδαιότητα

της οικογένειας ως αντικειμένου και ψυχικής περίστασης βρέθηκε έτσι αυξημένη.

Αυτή η θεωρητική πρόοδος μας προέτρεψε να δώσουμε μια γενικευμένη διατύπωση του συμπλέγματος η οποία να επιτρέπει να συμπεριλάβουμε σ' αυτό τα ενσυνείδητα φαινόμενα που έχουν παρόμοια δομή. Όπως τα αισθήματα όπου πρέπει να δούμε τα ενσυνείδητα συγκινησιακά συμπλέγματα — τα οικογενειακά αισθήματα, ιδίως, είναι συχνά η ανεστραμμένη εικόνα ασυνείδητων συμπλεγμάτων. Όπως, επίσης, οι παραληρηματικές μορφές πίστης όπου το υποκείμενο επιβεβαιώνει ένα σύμπλεγμα ως μια αντικειμενική πραγματικότητα, κάτι που θα δείξουμε ιδιαιτέρως στις οικογενειακές ψυχώσεις. Συμπλέγματα, *imago*, συναισθήματα, πίστεις θα μελετηθούν στη σχέση τους με την οικογένεια και σε συνάρτηση με την ψυχική ανάπτυξη την οποία οργανώνουν, από το ανατρεφόμενο μέσα στην οικογένεια παιδί ως τον ενήλικα που την αναπαράγει.

I. Το σύμπλεγμα του αποθηλασμού

Το σύμπλεγμα του αποθηλασμού παγιώνει μέσα στον ψυχισμό τη σχέση της διατροφικής εξάρτησης υπό την παρασιτική μορφή που απαιτούν οι ανάγκες της πρώτης ηλικίας του ανθρώπου. Αντιρροσωπεύει την πρωταρχική μορφή της μητρικής *imago*. Κατά συνέπεια θεμελιώνει τα πλέον σταθερά και τα πλέον αρχαϊκά αισθήματα που ενώνουν το άτομο με την οικογένεια. Αγγίζουμε εδώ το πλέον αρχέγονο σύμπλεγμα της ψυχικής ανάπτυξης, αυτό που συνδυάζεται με όλα τα μεταγενέστερα συμπλέγματα. Ακόμα πιο εντυπωσιακό είναι που αποκαλύπτεται εξ ολοκλήρου κυριαρχούμενο από πολιτισμικούς παράγοντες και έτσι, ήδη απ' αυτό το αρχέγονο στάδιο, οιζικά διαφορετικό από το ένστικτο.

Γειτνιάζει μαζί του, όμως, από την πλευρά δύο γνωρισμάτων:

το σύμπλεγμα του αποθηλασμού, από τη μια, παράγεται με τόσο γενικά χαρακτηριστικά μέσα σ' όλη την έκταση του είδους, που μπορούμε να το θεωρήσουμε ως ειδολογικό. Από την άλλη αντιτροσωπεύει μέσα στον ψυχισμό μια βιολογική λειτουργία ασκούμενη από ένα σύστημα ανατομικά διαφοροποιημένο: την έκκριση γάλακτος. Γίνεται κατανοητό, ομοίως, γιατί θέλησαν να υπάγουν τις θεμέλιακές συμπεριφορές που δένουν τη μητέρα στο παιδί σ' ένα ένστικτο, ακόμα και στην περίπτωση του ανθρώπου. Παραμελείται, όμως, ένα ουσιαστικό γνώρισμα του ενστίκτου: η φυσιολογική του ρύθμιση, έκδηλη μέσα στο γεγονός ότι το μητρικό ένστικτο παύει να ενεργεί στο ζώο όταν συμπληρωθεί ο χρόνος της διατροφικής εξάρτησης.

Στον άνθρωπο, αντίθετα, ο αποθηλασμός καθορίζεται από μια πολιτισμική ρύθμιση η οποία εμφανίζεται κυρίαρχη, έστω κι όταν τον περιορίζουμε στον κύκλο της κυρίως απογαλάκτισης στον οποίο αντιστοιχεί, ωστόσο, η φυσιολογική περίοδος του κοινού σ' όλη την τάξη των θηλαστικών αδένα. Εάν η ρύθμιση που πράγματι παρατηρούμε δεν εμφανίζεται σαν κάτι καθαρά παρά φύση παρά μόνο μέσα σε καθυστερημένες πρακτικές —που δεν είναι όλες υπό εγκατάλειψη— θα σήμαινε ότι υποκύπτουμε σε μια χονδροειδή αυταπάτη, αν αναζητούσαμε στη φυσιολογία την ενστικτική βάση αυτών των κανόνων, πιο σύμφωνων με τη φύση, τους οποίους επιβάλλει στον αποθηλασμό, όπως και στο σύνολο των ηθών το ιδανικό των πλέον προχωρημένων πολιτισμών. Πράγματι, ο αποθηλασμός, με μια οποιαδήποτε από τις εγχειρηματικές συμπτωματικές όψεις που περιέχει, αποτελεί συχνά έναν ψυχικό τραυματισμό, τα ατομικά αποτελέσματα του οποίου —οι λεγόμενες ψυχογενείς ανορεξίες, τοξιμανίες μέσω στοματικής οδού, γαστρικές νευρώσεις— αποκαλύπτουν στην ψυχανάλυση τις αιτίες τους.

Παράγοντας τραυματισμού ή όχι, ο αποθηλασμός αφήνει μέσα στον ψυχισμό του ανθρώπου το μόνιμο ίχνος της βιολογικής σχέσης την οποία διακόπτει. Αυτή η ζωική κρίση διπλασιάζεται

στην πραγματικότητα από μια κρίση του ψυχισμού, η πρώτη, χωρίς αμφιβολία, της οποίας η λύση φαίνεται να έχει μια διαλεκτική δομή. Για πρώτη φορά, μπορούμε να πούμε, μια ζωική ένταση μεταρσιώνεται σε διανοητική πρόθεση. Μέσω αυτής της πρόθεσης, ο αποθηλασμός γίνεται αποδεκτός ή απορρίπτεται. Η πρόθεση είναι, βέβαια, ιδιαίτερα στοιχειώδης, αφού δεν μπορεί καν να αποδοθεί σ' ένα εγώ, ακόμα σε εμβρυώδη κατάσταση. Την αποδοχή ή την άρνηση δεν μπορούμε να τις συλλάβουμε σαν μια εκλογή, αφού εν απουσίᾳ ενός εγώ που καταφάσκει ή αρνείται δεν είναι αντιφατικές. Όμως ως πόλοι συνυπάρχοντες και αντιθετικοί καθορίζουν μια αμφιρρεπή στην ουσία της στάση, παρ' ότι ο ένας απ' αυτούς υπερισχύει. Αυτή η πρωτογενής αμφιρρεπεια, κατά τη διάρκεια των κρίσεων που διασφαλίζουν τη συνέχεια της ανάπτυξης, θα μεταρσιωθεί σε ψυχικές διαφοροποιήσεις ενός διαλεκτικού επιπέδου όλο και πιο υψηλού και μιας αύξουσας αναντιστρεψιμότητας. Η αρχική υπεροχή θα αλλάξει πολλές φορές κατεύθυνση και θα μπορέσει, γι' αυτό το λόγο, να υποστεί ποικίλους προορισμούς. Θα την ξανασυναντήσουμε, ωστόσο, και μέσα στο χαρακτηριστικό της χρόνο και μέσα στο χαρακτηριστικό της χρώμα που θα επιβάλει και σ' αυτές τις κρίσεις και στις νέες κατηγορίες με τις οποίες η καθημεριά θα προικίσει το βίωμα.

Η άρνηση του αποθηλασμού είναι αυτό που θεμελιώνει το θετικό του συμπλέγματος, δηλαδή την *imago* της διατροφικής σχέσης την οποία τείνει να παλινορθώσει. Αυτή η εικόνα μέσα στο περιεχόμενό της δίνεται από τις χαρακτηριστικές αισθήσεις της πρώτης ηλικίας αλλά δε μορφοποιείται παρά στο βαθμό που οργανώνονται διανοητικά. Καθώς, όμως, αυτό το στάδιο είναι προγενέστερο από την έλευση της μορφής του αντικειμένου, δε φαίνεται να είναι δυνατό να αναπαρασταθούν αυτά τα περιεχόμενα μέσα στη συνείδηση. Αναπαράγονται, ωστόσο, στο επίπεδό της μέσα στις διανοητικές δομές που, όπως είπαμε, σχηματοποιούν τις μεταγενέστερες ψυχικές εμπειρίες. Θα επα-

να κληθούν συνειδητικά επί τη ευκαιρία αυτών εδώ αλλά αδιαχώριστα από τα αντικειμενικά περιεχόμενα που θα έχουν μορφοποιήσει. Ας αναλύσουμε αυτά τα περιεχόμενα και αυτές τις μορφές.

Η μελέτη της συμπεριφοράς της πρώτης ηλικίας επιτρέπει να επιβεβαιώσουμε ότι οι εξω-, οι ιδιο- και οι ενδο-δεκτικές αισθήσεις δεν είναι ακόμα, μετά το δωδέκατο μήνα, αρκετά συντονισμένες, ώστε να ολοκληρωθεί η αναγνώριση του ιδίου σώματος και σύστοιχα ούτε η έννοια αυτού που αποτελεί το εξωτερικό του.

Πολύ ενωδίς, ωστόσο, ορισμένες εξωδεκτικές αισθήσεις απομονώνονται αυθόρμητα σε αντιληπτικές ενότητες. Αυτά τα στοιχεία αντικειμένων ανταποκρίνονται όπως μπορούμε να προβλέψουμε στα πρώτα συναισθηματικά ενδιαφέροντα, όπως μαρτυρούν η πρωιμότητα και η εκλεκτικότητα των αντιδράσεων του παιδιού στο πλησίασμα και την αναχώρηση των προσώπων που του παρέχουν τις φροντίδες τους. Θα πρέπει, ωστόσο, να μνημονεύσουμε χωριστά, ως ένα δομικό στοιχείο, την αντίδραση ενδιαφέροντος που το παιδί εκδηλώνει μπροστά στο ανθρώπινο πρόσωπο: είναι όλως ιδιαιτέρως πρώιμη, παρατηρούμενη από τις πρώτες μέρες και μάλιστα πριν ολοκληρωθεί ο κινησιακός συντονισμός των ματιών. Αυτό το γεγονός δεν μπορεί να αποσπαστεί από την πρόοδο μέσα από την οποία το ανθρώπινο πρόσωπο θα προσλάβει όλη του την αξία ψυχικής έκφρασης. Αυτή την αξία δε θα μπορούσαμε να τη θεωρήσουμε συμβατική με αφετηρία το γεγονός ότι είναι κοινωνική. Η επανενεργοποιούμενη, συχνά κατά τρόπο άφατο, δύναμη την οποία προσλαμβάνει η ανθρώπινη μάσκα μέσα στα διανοητικά περιεχόμενα της ψύχωσης φαίνεται ν' αποτελεί μαρτυρία του αρχαϊσμού της σημασίας της.

Όπως και να 'ναι, αυτές οι εκλεκτικές αντιδράσεις επιτρέπουν να συλλάβουμε στο παιδί μια κάποια πολύ πρώιμη γνώση (connaissance) της παρουσίας που γεμίζει τη μητρική λειτουργία

και το ρόλο τραυματικής αιτίας που σε ορισμένες νευρώσεις και σε ορισμένες διαταραχές του χαρακτήρα μπορεί να παίξει η υποκατάσταση αυτής της παρουσίας. Αυτή η connaissance, ιδιαίτερα αρχαϊκή και για την οποία φαίνεται φτιαγμένο το κλωντελικό καλαμπούρι της «co-naissance» (συν-γέννηση), διακρίνεται ελάχιστα από τη συναισθηματική προσαρμογή. Συναρτάται απόλυτα με την ικανοποίηση των χαρακτηριστικών αναγκών της πρώτης ηλικίας και με την τυπική αμφιρρέπεια των διανοητικών σχέσεων που σχεδιάζονται στο επίπεδό της. Αυτή η ικανοποίηση εμφανίζεται με τα σημεία της πιο μεγάλης πλησμονής με την οποία πληρούται η ανθρώπινη επιθυμία, όπως μπορεί να δείξει η θεώρηση της προσκόλλησης του παιδιού στο μαστό.

Οι ιδιοδεκτικές αισθήσεις του βυζάγματος και του δραξίματος αποτελούν προφανώς τη βάση αυτής της αμφιρρέπειας του βιώματος που προκύπτει από την ίδια την κατάσταση: το πλάσμα που ρουφά βρίσκεται τελείως ρουφηγμένο και το αρχαϊκό σύμπλεγμα ανταποκρίνεται σ' αυτή την κατάσταση μέσα στο μητρικό εναγκαλισμό. Δε θα μιλήσουμε εδώ ακολουθώντας τον Freud για αυτο-ερωτισμό, αφού το εγώ δεν είναι ακόμα συγκροτημένο, ούτε για ναρκισσισμό, αφού δεν υπάρχει εικόνα του εγώ. Πολύ λιγότερο ακόμα για στοματικό ερωτισμό, αφού η νοσταλγία του διατρέφοντος στήθους, πάνω στην οποία έπαιξε διφρούμενα η ψυχαναλυτική σχολή, δεν εξαρτάται από το σύμπλεγμα του αποθηλασμού, παρά διαμέσου της αναδιαμόρφωσής του από το σύμπλεγμα του Οιδίποδα. «Κανιβαλισμός» αλλά συναφομοιωτικός κανιβαλισμός, άφατος, ενεργητικός και παθητικός ταυτόχρονα, επιβιώνουν πάντα μέσα σε συμβολικά παιχνίδια και λέξεις τα οποία μέσα στην πιο εξελιγμένη αγάπη θυμίζουν την επιθυμία της ζωικής λουφας (*désir de la larve*) — πώς δε θ' αναγνωρίζαμε, λοιπόν, σ' αυτούς τους όρους τη σχέση προς την πραγματικότητα στην οποία βασίζεται η μητρική *image*;

Αυτή η ίδια η βάση δεν μπορεί να αποσπαστεί από το χάος

των αισθήσεων από τις οποίες ξεπροβάλλει. Το άγχος, το πρότυπο του οποίου εμφανίζεται στην ασφυξία της γέννησης, το κρύο, συνδεόμενο με τη γυμνότητα του επιθηλιακού ιστού, και η δυσφορία του ακουστικού λαβύρινθου, στην οποία αντιστοιχεί η ικανοποίηση του νανουρίσματος, οργανώνουν με την τριάδα τους τον επώδυνο τόνο της οργανικής ζωής ο οποίος δεσπόζει, σύμφωνα με τους μεγαλύτερους παρατηρητές, κατά τους έξι πρώτους μήνες του ανθρώπου. Αυτές οι πρωταρχικές δυσφορίες έχουν όλες την ίδια αιτία: μια ανεπαρκή προσαρμογή στη ρήξη των συνθηκών περιβάλλοντος και θρέψης που διαμορφώνουν την παρασιτική ισορροπία της ενδομήτριας ζωής.

Τούτη η θεώρηση συμφωνεί με αυτό που ανακαλύπτει η ψυχανάλυση κατά την εμπειρία ως ύστατο βάθος της *imago* του μητρικού στήθους: κάτω από τα φαντάσματα του ονείρου, όπως και κάτω από τις ιδεοληψίες (*obsessions*) του ξύπνου, σχεδιάζονται με εντυπωσιακή ακρίβεια οι εικόνες της ενδομήτριας κατοικίας και το ανατομικό κατώφλι της εξωμήτριας ζωής. Μπροστά στα δεδομένα της φυσιολογίας και του ανατομικού γεγονότος της μη μυελινοποίησης των ανώτερων νευρικών κέντρων στο νεογέννητο είναι, ωστόσο, αδύνατο να δούμε τη γέννηση, ακολουθώντας ορισμένους ψυχαναλυτές, σαν έναν ψυχικό τραυματισμό. Κατά συνέπεια αυτή η μορφή της *imago* όταν παρέμενε ένα αίνιγμα, εάν η μεταγενέθλια κατάσταση του ανθρώπου δεν εκδήλωνε με την ίδια τη δυσφορία της ότι η ισορροπητική, η τονική και η αισθησιοστατική (*postural*) οργάνωση, η χαρακτηριστική της ενδομήτριας ζωής, επιβιώνει και μετά το τέλος της.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι η καθυστέρηση της οδοντοφυΐας και του βαδίσματος, μια καθυστέρηση που συμβαδίζει με την πλειονότητα των συστημάτων οργάνων και των λειτουργιών, καθιορίζουν στο παιδί μια ολική ζωική ανικανότητα που εκτείνεται χρονικά και πέραν του δεύτερου έτους. Μήπως όταν πρέπει να θεωρηθεί αυτό το γεγονός συναφές με αυτά που προσδίδουν στη μεταγενέστερη σωματική ανάπτυξη του ανθρώπου ένα χα-

ρακτήρα εξαίρεσης σε σχέση με τα ζώα της τάξης του: η διάρκεια της παιδικής περιόδου και η καθυστέρηση της εφηβείας; Όπως κι αν έχουν τα πράγματα, δεν πρέπει να διστάσουμε να αναγνωρίσουμε στην πρώτη ηλικία μια θετική βιολογική ελλειμματικότητα και να θεωρήσουμε τον άνθρωπο σαν ένα ζώο πρώιμα γεννημένο. Αυτή η σύλληψη εξηγεί τη γενικότητα του συμπλέγματος και το γεγονός ότι είναι ανεξάρτητο από τα ατυχήματα της απογαλάκτισης. Αυτή —αποθηλασμός με τη στενή έννοια— προσδίδει την ψυχική της έκφραση, την πρώτη και την πιο κατάλληλη, στην πιο σκοτεινή *imago* ενός αρχαιότερου αποθηλασμού πιο επώδυνου και μεγαλύτερου ζωικού εύρους: αυτόν ο οποίος κατά τη γέννηση χωρίζει το παιδί από τη μήτρα, πρώιμος χωρισμός απ' όπου προέρχεται μια δυσφορία την οποία καμιά μητρική φροντίδα δε μπορέσει να αντισταθμίσει. Ας θυμηθούμε εδώ ένα γνωστό παιδιατρικό γεγονός, την πολύ ειδική συναισθηματική καθυστέρηση που παρατηρείται στα πρώιμα γεννημένα παιδιά.

Κατ' αυτό τον τρόπο συγκροτημένη, η *imago* του μητρικού στήθους κυριαρχεί πάνω σ' όλη τη ζωή του ανθρώπου. Λόγω της αμφιρρέπειάς της, ωστόσο, μπορεί να καταφέρει να υπερπληρωθεί μέσα στην αντιστροφή της κατάστασης που αντιπροσωπεύει, κάτι που δεν πραγματοποιείται επακριβώς, παρά μόνο με την ευκαιρία της μητρότητας. Κατά το θηλασμό, τον εναγκαλισμό και την ενατένιση του παιδιού, η μητέρα, ταυτόχρονα, δέχεται και ικανοποιεί την πιο αρχέγονη απ' όλες τις επιθυμίες. Ακόμα και αυτή την ανεκτικότητα του πόνου της γέννας μπορούμε να κατανοήσουμε σαν αποτέλεσμα μιας αντιστάθμισης η οποία αντιπροσωπεύει το πρώτο σε εμφάνιση από τα συναισθηματικά φαινόμενα: το άγχος, γεννημένο μαζί με τη ζωή. Μόνο η εικόνα που εντυπώνει στα βάθη της ψυχής το σύγχρονο με τη γέννηση αποθηλασμό του ανθρώπου μπορεί να εξηγήσει τη δύναμη και τη διάρκεια του μητρικού αισθήματος. Η πραγματοποίηση αυτής της *imago* μέσα στη συνείδηση διασφαλίζει στη

γυναίκα μια προνομιακή ψυχική ικανοποίηση, ενώ παράλληλα τ' αποτελέσματά της πάνω στη διαγωγή της μητέρας προφυλάσσουν το παιδί από την εγκατάλειψή του που θα απέβαινε μοιραία.

Αντιθέτοντας το σύμπλεγμα στο ένστικτο, δεν αρνιόμαστε στο σύμπλεγμα κάθε βιολογικό θεμέλιο και ορίζοντάς το μέσα απ' ορισμένες ιδανικές σχέσεις, το συνδέουμε, ωστόσο, με την υλική βάση του. Αυτή η βάση είναι η λειτουργία την οποία διασφαλίζει μέσα στην κοινωνική ομάδα και αυτή τη βιολογική βάση τη βλέπουμε στη ζωική εξάρτηση του ατόμου απέναντι στην ομάδα. Ενώ το ένστικτο έχει ένα οργανικό στήριγμα και δεν είναι παρά η ρύθμισή του μέσα σε μια ζωική λειτουργία, το σύμπλεγμα δεν έχει εν προκειμένω παρά μια οργανική σχέση όταν αναπληρώνει τη ζωική ανεπάρκεια με τη ρύθμιση μιας κοινωνικής λειτουργίας. Τέτοια είναι η περίπτωση του συμπλέγματος του αποθηλασμού. Αυτή η οργανική σχέση εξηγεί το ρίζωμα της μητρικής *imago* στα βάθη του ψυχισμού και την ιδιαίτερη δυσκολία της μετουσίωσής της (*sublimation*), όπως είναι έκδηλο στην προσκόλληση του παιδιού «στη φούστα της μητέρας του» και στη διάρκεια, συχνά αναχρονιστική, αυτού του δεσμού.

Η *imago*, ωστόσο, οφείλει να μετουσιωθεί, ώστε νέες σχέσεις με την κοινωνική ομάδα να εισαχθούν, ώστε νέα συμπλέγματα να τις εντάξουν στον ψυχισμό. Στο βαθμό που αντιστέκεται σ' αυτές τις νέες απαιτήσεις, που αντιπροσωπεύουν την εξέλιξη της προσωπικότητας, η *imago*, από σωτήρια στην αρχή, γίνεται τώρα παράγοντας θανάτου.

Το γεγονός ότι η τάση προς το θάνατο βιώνεται από τον άνθρωπο σαν αντικείμενο έλξης αποτελεί μια πραγματικότητα την οποία η ψυχανάλυση φέρνει στο φως σε όλα τα επίπεδα του ψυχισμού. Η αναγνώριση του απαραμείωτου χαρακτήρα αυτής της πραγματικότητας ανήκει στο θεμελιωτή της ψυχανάλυσης αλλά η εξήγηση που έδωσε μέσω ενός ένστικτου θανάτου, όσο κι αν είναι εκδιαμβωτική, δεν παύει να παραμένει αντιφατική

μέσα στους όρους της. Τόσο είναι αλήθεια ότι η ίδια η ιδιοφυΐα, στον Freud, υποχωρεί μπροστά στην προκατάληψη του βιολόγου που απαιτεί κάθε τάση να αναφέρεται σ' ένα ένστικτο. Όμως η τάση προς το θάνατο, που εξειδικεύει τον ψυχισμό του ανθρώπου, εξηγείται κατά ικανοποιητικό τρόπο με τη θεώρηση που αναπτύσσουμε εδώ: ότι, δηλαδή, το σύμπλεγμα, λειτουργική ενότητα αυτού του ψυχισμού, δεν αντιστοιχεί σε ζωικές λειτουργίες αλλά στην «εκ γενετής» ανεπάρκεια αυτών των λειτουργιών.

Αυτή η ψυχική τάση προς το θάνατο, υπό την αρχέγονη μορφή που της δίνει ο αποθηλασμός, αποκαλύπτεται στις πολύ ειδικές αυτοκτονίες που χαρακτηρίζονται ως «μη βίασες», ενώ, ταυτόχρονα, εμφανίζεται στο επίπεδό τους η στοματική μορφή του συμπλέγματος: απεργία πείνας της ψυχογενούς ανορεξίας, αργός δηλητηριασμός ορισμένων τοξικομανιών μέσω στοματικής οδού, λιμοκτονική δίαιτα των γαστρικών νευρώσεων. Η ανάλυση αυτών των περιπτώσεων δείχνει ότι, μέσα στην εγκατάλειψή του στο θάνατο, το υποκείμενο ψάχνει να ξαναβρεί την *imago* της μητέρας. Αυτός ο διανοητικός συνειδημός δεν είναι μόνο νοσηρός. Είναι ειδολογικός, όπως διαφαίνεται μέσα στην πρακτική της ταφής, ορισμένες μορφές της οποίας εκδηλώνουν καθαρά το ψυχολογικό νόημα επιστροφής στο μητρικό στήθος. Όπως το αποκαλύπτουν ακόμα οι διασυνδέσεις που αποκαθίστανται ανάμεσα στη μητέρα και στο θάνατο τόσο από τις τεχνικές της μαγείας, όσο και από τις αντιλήψεις των θεολογιών της αρχαιότητας. Όπως παρατηρείται, τέλος, σε κάθε αρκετά πρωτότυπη ψυχαναλυτική εμπειρία.

Έστω και μετουσιωμένη, η *imago* του μητρικού στήθους συνεχίζει να παίζει έναν ψυχικό ρόλο σημαντικό για το υποκείμενό μας. Η πλέον διαφυλαγμένη από τη συνείδηση μορφή της, αυτή του προγενέθλιου βιότοπου, βρίσκει στην κατοικία και στο κατώφλι της, κυρίως στις πρωτόγονες μορφές τους, το σπήλαιο, την καλύβη, ένα κατάλληλο σύμβολο.

Έτσι καθετί που συγκροτεί την οικιακή ενότητα της οικογενειακής ομάδας γίνεται για το άτομο, στο βαθμό που είναι ικανό να του δώσει μια αφαιρετική μορφή, αντικείμενο ενός αισθήματος διακριτού σε σχέση με αυτά που το ενώνουν με κάθε μέλος αυτής της ομάδας. Απ' όπου, επίσης, η εγκατάλειψη της ασφάλειας που εμπεριέχει η οικογενειακή οικονομία έχει την αξία μιας επανάληψης του αποθηλασμού και πολύ συχνά το σύμπλεγμα δε διαλύεται επαρκώς παρά με αυτή την ευκαιρία. Κάθε επιστροφή, έστω μερική, σε αυτή την ασφάλεια μπορεί να δημιουργήσει μέσα στον ψυχισμό ερείπια δυσανάλογα με το πρακτικό όφελος αυτής της επιστροφής.

Κάθε ολοκλήρωση της προσωπικότητας απαιτεί αυτό το νέο αποθηλασμό. Ο Hegel διατυπώνει ότι το άτομο που δεν παλεύει για να αναγνωριστεί δεν υψώνεται ποτέ στο επίπεδο της προσωπικότητας πριν το θάνατο. Το ψυχολογικό νόημα αυτής της θέσης θα φανεί στη συνέχεια της μελέτης μας. Η οικογένεια δεν προάγει το άτομο, σε σχέση με την προσωπική καταξίωση, παρά σε ονομαστική οντότητα και αυτό το επιτυγχάνει μόλις κατά τη στιγμή της ταφής.

Η υπερπλήρωση του συμπλέγματος θεμελιώνει το μητρικό συναίσθημα. Η μετουσίωσή του συμβάλλει στο οικογενειακό αίσθημα. Η διάλυσή του αφήνει ίχνη όπου μπορούμε να την αναγνωρίσουμε: πρόκειται γι' αυτή τη δομή της *imago* που παραμένει στη βάση των διανοητικών προόδων που την αναδιαμόρφωσαν. Εάν έπρεπε να ορίσουμε την πιο αφηρημένη μορφή όπου την ξανασυναντάμε, θα τη χαρακτηρίζαμε ως εξής: μια τέλεια αφομοίωση της ολότητας με το είναι. Με αυτή τη διατύπωση, κάπως φιλοσοφικής χροιάς, αναγνωρίζουμε τις νοσταλγίες της ανθρωπότητας: μεταφυσική χίμαιρα της οικουμενικής αρμονίας, μυστικιστική άβυσσος της συναισθηματικής συγχώνευσης, κοινωνική ουτοπία μιας ολοκληρωτικής (*totalitaire*) κηδεμονίας, κάθε είδους έμμονες ιδέες του προγενέθλιου χαμένου παράδεισου και του πιο σκοτεινού πόθου για το θάνατο.

II. Το σύμπλεγμα της παρείσφρυσης

Το σύμπλεγμα της παρείσφρυσης αντιπροσωπεύει την εμπειρία που πραγματοποιεί το αρχέγονο υποκείμενο τις πιο πολλές φορές βλέποντας έναν ή περισσότερους από τους όμοιούς του να συμμετέχει μαζί του στην οικιακή σχέση, με άλλα λόγια κάνοντας τη γνωριμία κάποιων αδελφών. Οι σχετικές συνθήκες θα ποικιλλουν, λοιπόν, πολύ, αφ' ενός σύμφωνα με τους πολιτισμούς και την έκταση που δίνουν στην οικιακή ομάδα, αφ' ετέρου σύμφωνα με ατομικούς συμπτωματικούς παράγοντες και κατ' αρχή σύμφωνα με τη θέση που η τύχη απονέμει στο υποκείμενο μέσα στην τάξη των γεννήσεων, σύμφωνα με τις συντεταγμένες που το ορίζουν πάνω στο χάρτη της δυναστείας, αν μπορούσαμε να πούμε, πριν από κάθε σύγκρουση: αυτές του χρισμένου ή αυτές του σφετεριστή.

Η παιδική ζήλια εντυπωσίασε από παλιά τους παρατηρητές: «Είδα με τα μάτια μου», γράφει ο άγιος Αυγουστίνος, «και παρατήρησα καλά ένα τελείως μικρό παιδί παραδομένο στη ζήλια: δε μιλούσε ακόμα και δεν μπορούσε, χωρίς να γίνει κάτωχρο, να σταματήσει το βλέμμα του στο πικρό θέαμα του ομογάλακτου αδελφού του» (*Εξομολογήσεις*, I, VII). Το αποκαλυπτόμενο εδώ γεγονός, προς μεγάλη έκπληξη του ηθικολόγου, παρέμεινε επί καιρό υποβαθμισμένο σε θέμα ρητορικής, χρησιμοποιήσιμο για κάθε απολογητικό σκοπό.

Η πειραματική παρατήρηση του παιδιού και οι ψυχαναλυτικές διερευνήσεις που αποδεικνύουν τη δομή της παιδικής ζήλιας έφεραν στο φως το ρόλο της μέσα στη γένεση της κοινωνικότητας και, κατ' ακολουθία, της ίδιας της γνώσης μέσα στον ανθρώπινο χαρακτήρα της. Ας πούμε ότι το καίριο σημείο που αποκάλυψαν αυτές οι έρευνες είναι ότι η ζήλια αντιπροσωπεύει

στο βάθος της όχι ένα ζωικό ανταγωνισμό αλλά μια διανοητική ταύτιση.

Εάν θέσουμε αντιμέτωπα παιδιά ηλικίας από δύο ως έξι ετών, ανά ζεύγος και χωρίς τρίτο, ελεύθερα μέσα στον αυθορμητισμό του παιχνιδιού, θα μπορέσουμε να πιστοποιήσουμε το ακόλουθο γεγονός: ανάμεσα στα παιδιά αφημένα στην παρουσία τους εμφανίζονται ποικίλες αντιδράσεις όπου φαίνεται να εκδηλώνεται κάποια επικοινωνία. Μεταξύ αυτών των αντιδράσεων ξεχωρίζει ένας τύπος, από το γεγονός ότι μπορούμε να αναγνωρίσουμε σ' αυτόν έναν ανταγωνισμό αντικειμενικά προσδιορίσμα: συμπεριλαμβάνει, πράγματι, ανάμεσα στα δύο υποκείμενα μια ορισμένη προσαρμογή στάσεων και χειρονομιών, δηλαδή μια ομοιομορφία στην εναλλαγή τους, μια σύγκλιση στη σειρά τους, οι οποίες τις στοιχίζουν σε προκλήσεις και ανταπαντήσεις και επιτρέπουν να βεβαιώσουμε, χωρίς να κάνουμε εικασίες για τη συνείδηση των υποκειμένων, ότι αντιλαμβάνονται την κατάσταση σαν μια κατάσταση διπλής εξόδου, σαν μια αλτερνατίβα. Έστω και στα όρια αυτής της προσαρμογής, μπορούμε να δεχτούμε ότι απ' αυτό ήδη το στάδιο αχνοδιαγράφεται η αναγνώριση ενός ανταγωνιστή, δηλαδή ενός άλλου ως αντικειμένου. Όμως, εάν μια τέτοια αντίδραση μπορεί να είναι πολύ πρώιμη, αποκαλύπτεται καθορισμένη από μια προϋπόθεση τόσο κυριαρχική, που φαντάζει μονοσήμαντη: πρόκειται για ένα όριο το οποίο δεν πρέπει να υπερβαίνει η διαφορά ηλικίας των υποκειμένων. Αυτό το όριο περιορίζεται σε δυόμισι μήνες κατά την πρώτη χρονιά της θεωρούμενης περιόδου και μένει εξίσου συγκεκριμένο, καθώς στη συνέχεια διευρύνεται.

Εάν δεν εκπληρώνεται αυτή η προϋπόθεση, οι αντιδράσεις που παρατηρούμε μεταξύ των αντιπαραβαλλόμενων παιδιών έχουν μια τελείως διαφορετική αξία. Ας εξετάσουμε τις πλέον συχνές: αυτές της παράτας, της σαγήνευσης (*séduction*), του δεσμοτισμού. Παρά την παρουσία δυο παρτενέρ, η σχέση που χαρακτηρίζει καθεμιά τους αποκαλύπτεται στην παρατήρηση όχι

σαν μια σύγκρουση ανάμεσα σε δυο άτομα αλλά μέσα σε κάθε υποκείμενο σαν μια σύγκρουση ανάμεσα σε δυο αντιτιθέμενες και συμπληρωματικές στάσεις, και αυτή η διπολική συμμετοχή συγκροτεί την ίδια την κατάσταση. Για να κατανοήσουμε αυτή τη δομή, ας σταματήσουμε μια στιγμή στην περίπτωση του παιδιού που προσφέρεται σαν θέαμα και του παιδιού που το παρακολουθεί με το βλέμμα του: ποιο είναι περισσότερο θεατής; Ή, ομοίως, ας παρατηρήσουμε το παιδί που επιδαιψιλεύει προς τον άλλο απόπειρες σαγήνευσης: ποιος είναι αυτός που σαγηνεύει; Τέλος σχετικά με το παιδί που απολαμβάνει τις αποδείξεις της κυριαρχίας που ασκεί και το παιδί που αρέσκεται να υποτάσσεται σ' αυτή, ας αναρωτηθούμε ποιο είναι το πλέον υποδουλωμένο. Εδώ υλοποιείται αυτό το παράδοξο: ότι κάθε παρτενέρ συγχέει το παιένιο του άλλου ακριβώς με το δικό του και ταυτίζεται μαζί του αλλά μπορεί να στηρίξει αυτή τη σχέση σε μια συμμετοχή κυριολεκτικά ασήμαντη αυτού του άλλου και να ζει έκτοτε όλη την κατάσταση τελείως μόνος του, όπως το εκδηλώνει η δυσαρμονία, κάποτε ολική, των δύο συμπεριφορών. Που σημαίνει ότι η ταύτιση, ειδοποιό χαρακτηριστικό των κοινωνικών συμπεριφορών, σ' αυτό το στάδιο, θεμελιώνεται πάνω σε μια αίσθηση του άλλου, την οποία δεν μπορούμε παρά να παραγνωρίσουμε, χωρίς μια σωστή σύλληψη της πλήρως φαντασιακής αξίας του.

Ποια είναι, λοιπόν, η δομή αυτής της *imago*; Μια πρώτη ένδειξη μας παρέχεται από την προϋπόθεση που αναγνωρίσαμε πιο πάνω ως αναγκαία για μια πραγματική προσαρμογή μεταξύ των δύο παρτενέρ, δηλαδή μια διαφορά ηλικίας, στενά περιορισμένη. Αναφερόμενοι στο γεγονός ότι αυτό το στάδιο χαρακτηρίζεται από αρκετά γρήγορους και βαθείς μετασχηματισμούς για την κυριαρχία πάνω στις ατομικές διαφοροποιήσεις, θα καταλάβουμε ότι αυτή η προϋπόθεση ισοδυναμεί με την απαίτηση μιας ομοιότητας μεταξύ των δύο υποκειμένων. Φαίνεται ότι η *imago* του άλλου είναι συνδεδεμένη με τη δομή του ιδίου σώμα-

τος και ειδικότερα με τις «σχεσιακές» λειτουργίες του μέσω μιας ορισμένης αντικειμενικής ομοιότητας.

Η ψυχαναλυτική θεωρία επιτρέπει να προσεγγίσουμε περισσότερο το πρόβλημα. Μας δείχνει στον αδελφό, με την ουδέτερη έννοια, το εκλεκτικό αντικείμενο των απαιτήσεων της λίμπιντο οι οποίες, σ' αυτό το στάδιο που μελετάμε, είναι ομοφυλόφιλες. Άλλα επίσης επιμένει πάνω στη σύγχυση στο ίδιο αντικείμενο των δυο συναισθηματικών σχέσεων, έρωτας και ταύτιση, η αντίθεση των οποίων όταν είναι θεμελιώδης στα μεταγενέστερα στάδια.

Ξανασυναντάμε αυτό το πρωταρχικό διφορούμενο στον ενήλικα μέσα στο πάθος της ερωτικής ζήλιας και, μάλιστα, εδώ είναι που μπορούμε να το συλλάβουμε κατά τον καλύτερο τρόπο. Πράγματι, όταν πρέπει να το αναγνωρίσουμε στο ισχυρό ενδιαφέρον του υποκειμένου για την εικόνα του ανταγωνιστή: ενδιαφέρον το οποίο, παρ' ότι επιβεβαιώνεται σαν μίσος, δηλαδή σαν κάτι το αρνητικό, και παρ' ότι βρίσκει ένα αίτιο στο υποτιθέμενο αντικείμενο του έρωτα, δεν παύει να εμφανίζεται ως συντροφούμενο από το υποκείμενο κατά τον πιο «ανέξοδο»* και τον πιο δαπανηρό τρόπο και συχνά κυριαρχεί σε τέτοιο σημείο πάνω στο ίδιο το ερωτικό αίσθημα, που όταν πρέπει να ερμηνευτεί σαν το ουσιαστικό και θετικό ενδιαφέρον του πάθους. Αυτό το ενδιαφέρον συγχέει μέσα του την ταύτιση και τον έρωτα και, με το να μην εμφανίζεται παρά συγκαλυμμένο στο επίπεδο της σκέψης του ενήλικα, δεν παύει να απονέμει, στο πάθος που στηρίζει, αυτή τη μη ανασκευάσιμη καταφατικότητα που το κάνει να συγγενεύει με την ιδεοληψία. Η μέγιστη επιθετικότητα που συναντάμε στις ψυχωσικές μορφές του πάθους διαμορφώνεται πολύ περισσότερο από την άρνηση αυτού του μοναδικού ενδιαφέροντος παρά από τον ανταγωνισμό που φαίνεται να τη δικαιολογεί.

* Με την έννοια του αναίτιου, άνευ αποχρώντος λόγου (Σ.τ.μ.).

Όμως η κατάσταση όπου η επιθετικότητα αποδεικνύεται δευτερογενής ως προς την ταύτιση είναι πολύ ειδικότερα η αρχέγονη αδελφική κατάσταση. Η φρούδική θεωρία είναι αβέβαιη σ' αυτό το σημείο. Η δαρβινική ιδέα ότι η πάλη βρίσκεται στις ίδιες τις καταβολές της ζωής διαθέτει, πράγματι, μεγάλη υπόληψη στα μάτια του βιολόγου. Άλλα, χωρίς αμφιβολία, θα πρέπει να αναγνωρίσουμε εδώ το λιγότερο κριτικαρισμένο κύρος μιας ηθικολογούσας έμφασης που διαδίδεται με κοινοτοπίες, όπως: *homo homini lupus*. Αντίθετα, είναι προφανές ότι η σχέση διατροφικής εξάρτησης αποτελεί για τους νέους μια παροδική εξουδετέρωση των προϋποθέσεων της πάλης για την τροφή. Αυτή η σημασία είναι ακόμα πιο προφανής στον άνθρωπο. Η εμφάνιση της ζήλιας που σχετίζεται με τη διατροφική εξάρτηση, σύμφωνα με το κλασικό θέμα, εικονογραφημένο πιο πάνω με την παράθεση του Αγίου Αυγουστίνου, πρέπει, λοιπόν, να ερμηνευτεί με σύνεση. Πράγματι, η ζήλια μπορεί να εκδηλωθεί σε περιπτώσεις που το υποκείμενο, από καιρό αποδηλασμένο, δε βρίσκεται πλέον σε κατάσταση ζωικού συναγωνισμού απέναντι στον αδελφό του. Το φαινόμενο φαίνεται, λοιπόν, να απαιτεί ως προκαταρκτική συνθήκη μια ορισμένη ταύτιση με την κατάσταση του αδελφού. Άλλωστε η ψυχαναλυτική θεωρία, χαρακτηρίζοντας σαδομαζοχιστική την τυπική τάση της λίμπιντο στο ίδιο αυτό στάδιο, υπογραμμίζει, βέβαια, ότι η επιθετικότητα κυριαρχεί τότε μέσα στη συναισθηματική οικονομία αλλά, επίσης, ότι το υποκείμενο την υφίσταται και συνάμα την ασκεί, δηλαδή ότι στηρίζεται από μια ταύτιση με τον άλλο, αντικείμενο της βίας.

Ας θυμηθούμε ότι αυτός ο ρόλος εσώτερης φόδρας, τον οποίο παίζει ο μαζοχισμός μέσα στο σαδισμό, υπογραμμίστηκε ανάγλυφα από την ψυχανάλυση και ότι αυτό που οδήγησε τον Freud να βεβαιώσει την ύπαρξη ενός ενστίκτου θανάτου είναι το αίνιγμα του μαζοχισμού μέσα στην οικονομία των ζωικών ενστίκτων.

Εάν θέλει κανείς να ακολουθήσει την ιδέα που προτείναμε

πιο πάνω και να υποδείξει, όπως εμείς, στη δυσφορία του ανθρώπινου αποθηλασμού την πηγή της επιθυμίας του θανάτου, θα αναγνωρίσει στον πρωτογενή μαζοχισμό τη διαλεκτική στιγμή όπου το υποκείμενο επωμίζεται με τις πρώτες πράξεις του παιχνιδιού του την αναπαραγωγή αυτής τούτης της δυσφορίας και κατ' αυτό τον τρόπο τη μετουσιώνει και την υπερηφανεία. Με αυτή τη σημασία εμφανίστηκαν τα πρώτα παιχνίδια των παιδιών στο ειδήμον μάτι του Freud: αυτή η χαρά της πρώτης παιδικής ηλικίας να αποβάλλει ένα αντικείμενο από το πεδίο του βλέμματος, έπειτα, όταν το αντικείμενο έχει ξαναβρεθεί, να ανανεώνει ανεξάντλητα τον αποκλεισμό του, σημαίνει όντως ότι αυτό το οποίο επιβάλλει το υποκείμενο στον εαυτό του είναι το περιπαθές του αποθηλασμού, όπως το υπέστη, μα πάνω στο οποίο θριαμβεύει τώρα που κρατά μια ενεργητική στάση κατά την αναπαραγωγή του.

Ο διχασμός που σκιαγραφήσαμε κατ' αυτό τον τρόπο μέσα στο υποκείμενο ολοκληρώνεται μέσα από την ταύτιση με τον αδελφό, η οποία προμηθεύει την εικόνα που ορίζει έναν από τους πόλους του πρωτογενούς μαζοχισμού. Έτσι η μη βία της πρωταρχικής αυτοκτονίας γεννά τη βία του φαντασιακού φόνου του αδελφού. Αυτή η βία, όμως, δεν έχει σχέση με την πάλη για τη ζωή. Το αντικείμενο που διαλέγει η επιθετικότητα κατά τα αρχέγονα παιχνίδια του θανάτου, κρόταλο ή φρόκαλο, είναι στην πραγματικότητα βιολογικά αδιάφορο. Το υποκείμενο το καταλύει χωρίς λόγο, για μια ευχαρίστηση κατά κάποιο τρόπο, ολοκληρώνοντας έτσι την απώλεια του μητρικού αντικειμένου. Η εικόνα του μη αποθηλασμένου αδελφού δεν επισύρει εναντίον της μια ειδική επιθετική βία παρά γιατί επαναλαμβάνει μέσα στο υποκείμενο την *imago* της μητρικής κατάστασης και μαζί της την επιθυμία του θανάτου. Αυτό το φαινόμενο είναι δευτερογενές ως προς την ταύτιση.

Η συναισθηματική ταύτιση είναι μια ψυχική λειτουργία, την πρωτοτυπία της οποίας απέδειξε η ψυχανάλυση, ειδικότερα μέ-

σα στο σύμπλεγμα του Οιδίποδα, όπως θα δούμε. Η χρήση, όμως, αυτού του όρου στο στάδιο που μελετάμε είναι ατελώς ορισμένη στο επίπεδο της θεωρίας, έλλειψη την οποία επιχειρήσαμε να καλύψουμε με μια θεωρία αυτής της ταύτισης, τη γενετική στιγμή της οποίας δηλώνουμε με τον όρο στάδιο του καθρέφτη.

Το κατ' αυτό τον τρόπο θεωρούμενο στάδιο αντιστοιχεί στη δύση του αποθηλασμού, δηλαδή στο τέλος αυτών των έξι μηνών, η δυσφορία των οποίων ως κυριαρχη ψυχική κατάσταση, αντιστοιχούσα στην καθυστέρηση της φυσικής ανάπτυξης, μεταφράζει αυτή την πρωιμότητα της γέννησης που αποτελεί, όπως είπαμε, το ειδοποιό βάθος του αποθηλασμού στον άνθρωπο. Η αναγνώριση, λοιπόν, από το υποκείμενο της εικόνας του μέσα στον καθρέφτη είναι ένα φαινόμενο διπλά σημαντικό για την ανάλυση αυτού του σταδίου: το φαινόμενο εμφανίζεται μετά από έξι μήνες και η μελέτη του αυτή τη στιγμή αποκαλύπτει κατά αποδεικτικό τρόπο τις τάσεις που αποτελούν τότε την πραγματικότητα του υποκειμένου. Η κατοπτρική εικόνα, λόγω μάλιστα αυτών των συγγενειών, παρέχει ένα καλό σύμβολο τούτης της πραγματικότητας: της συναισθηματικής αξίας της, ψευδαισθητική όπως η εικόνα, και της δομής της, όπως αυτή η αντανάκλαση της ανθρώπινης μορφής.

Η αντίληψη της μορφής του όμοιου ως διανοητικής ενότητας είναι συναρτημένη στον έμβιο οργανισμό μ' ένα αντίστοιχο επίπεδο ευφυΐας και κοινωνικότητας. Η μίμηση που έπεται του σινιάλου τη δείχνει, σε περιορισμένη κατάσταση, στο ζώο του κοπαδιού. Οι ηχομιμητικές και ηχοπρακτικές δομές εκδηλώνουν τον απέραντο πλούτο της στον πίθηκο και στον άνθρωπο. Είναι το πρωτογενές νόημα του ενδιαφέροντος που ο ένας και ο άλλος δείχνουν για την κατοπτρική εικόνα τους. Άλλα εάν οι συμπεριφορές τους απέναντι σ' αυτή την εικόνα, με τη μορφή απόπειρων χειρωνακτικής σύλληψης, φαίνονται να μοιάζουν, αυτά τα παιχνίδια δεν κυριαρχούν στον άνθρωπο παρά κατά τη

διάρκεια μιας στιγμής, στο τέλος του πρώτου χρόνου, ηλικία αποκαλούμενη από την Bühler «ηλικία του χιμπατζή», γιατί ο άνθρωπος περνά τότε από ένα παρόμοιο επίπεδο εργαλειακής (instrumental) ευφυΐας.

Όμως το αντιληπτικό φαινόμενο που παράγεται στον άνθρωπο από τον έκτο κιόλας μήνα εμφανίζεται απ' αυτή τη στιγμή με μια τελείως διαφορετική μορφή, χαρακτηριστική μιας κεραυνοβόλας διαίσθησης, ήτοι, με φόντο έναν πρώτο χρόνο άπρακτης προσοχής, αιφνίδιας αποκάλυψης της προσαρμοσμένης συμπεριφοράς —εδώ χειρονομία αναφοράς σε κάποιο μέρος του σώματος— κατόπιν αυτό το αγαλλιακό ξόδεμα ενέργειας που σημειώνει αντικειμενικά το θρίαμβο: διπλή αντίδραση που αφήνει να διαφανεί το αίσθημα κατανόησης υπό την άφατη μορφή του. Αυτά τα γνωρίσματα μεταφράζουν, κατά την άποψή μας, το δευτερογενές νόημα που αποκτά το φαινόμενο από τις λιβιδινικές συνθήκες που περιβάλλουν την εμφάνισή του. Αυτές οι συνθήκες δεν είναι παρά οι ψυχικές τάσεις οι προερχόμενες από τους μήνες πρωιμότητας και οι οποίες φαίνονται να μεταφράζουν μια διπλή ζωική ορήξη: ορήξη αυτής της άμεσης προσαρμογής στο περιβάλλον διαβίωσης που ορίζει τον κόσμο του ζώου με βάση την αμφιμονοσήμαντη ανταποκρισιμότητα των αντιδράσεών του απέναντι στα περιβαλλοντολογικά ερεθίσματα, ορήξη αυτής της λειτουργικής ενότητας του έμβιου οργανισμού που στο ζώο καθυποτάσσει την αντίληψη στην ενόρμηση.

Σ' αυτό το στάδιο η δυσαρμονία στον άνθρωπο τόσο των ενορμήσεων, όσο και των λειτουργιών δεν είναι παρά το επακόλουθο της παρατεταμένης έλλειψης συντονισμού των συστημάτων οργάνων. Προκύπτει, έτσι, ένα στάδιο συγκροτούμενο διανοητικά και συναισθηματικά πάνω στη βάση μιας ιδιοδεκτικότητας που δίνει το σώμα σαν κομματιασμένο: αφενός το ψυχικό ενδιαφέρον βρίσκεται μετατεθειμένο προς τις τάσεις που αποβλέπουν σε κάποια επανασυγκόλληση του ιδίου σώματος. Αφε-

τέρου η πραγματικότητα —υποβαλλόμενη σ' ένα αντιληπτικό κομμάτιασμα, το χάος του οποίου προσβάλλει ακόμη και τις κατηγορίες της, τους «χώρους», για παράδειγμα, τόσο ετερόκλητες όσο και οι διαδοχικές στατικές θέσεις του παιδιού— διατάσσεται αντανακλώντας τις μορφές του σώματος που δίνουν κατά κάποιο τρόπο το μοντέλο όλων των αντικειμένων.

Έχουμε εδώ μια αρχαϊκή δομή του ανθρώπινου κόσμου, τα εσώτερα ερείπια του οποίου η ανάλυση του ασυνείδητου έφερε στο φως: 1) φαντάσματα διαμελισμού, εξάρθρωσης του σώματος, μεταξύ των οποίων αυτά του ευνουχισμού, δεν είναι παρά μια εικόνα πριμοδοτούμενη στο πλαίσιο ενός ιδιαίτερου συμπλέγματος, 2) η *imago* του ειδώλου (*double*), οι απίθανες εξαντικειμενίσεις της οποίας, όπως τις πραγματοποιούν ποικίλες αιτίες στις διάφορες ηλικιακές διαβαθμίσεις της ζωής, αποκαλύπτουν στον ψυχίατρο ότι εξελίσσεται με την ανάπτυξη του υποκειμένου, 3) ο οργανικός και ανθρωπομορφικός συμβολισμός των αντικειμένων, τέλος, τη θαυμαστή ανακάλυψη του οποίου, μέσα στα όνειρα και στα συμπτώματα, πραγματοποίησε η ψυχανάλυση.

Η τάση μέσω της οποίας το υποκείμενο επανεγκαθιδρύει τη χαμένη ενότητα του εαυτού του τοποθετείται εξαρχής στο κέντρο της συνείδησης. Είναι η πηγή ενέργειας της διανοητικής προόδου του, πρόοδος, η δομή της οποίας καθορίζεται από την υπεροχή των οπτικών λειτουργιών. Εάν η αναζήτηση της συναισθηματικής του ενότητας προάγει στο υποκείμενο τις μορφές όπου αναπαριστά την ταυτότητά του, η πιο διαισθητική μορφή της δίνεται σ' αυτή τη φάση από την κατοπτρική εικόνα. Αυτό που το υποκείμενο χαιρετίζει σ' αυτή είναι η εγγενής διανοητική ενότητά της. Αυτό που αναγνωρίζει σ' αυτή είναι το ιδανικό της εικόνας του ειδώλου. Αυτό που επευφημεί σ' αυτή είναι ο θρίαμβος της σωτήριας τάσης.

Ο χαρακτηριστικός κόσμος αυτής της φάσης είναι, λοιπόν, ένας κόσμος ναρκισσικός. Υποδηλώνοντάς τον έτσι, δεν υπενθυ-

μίζουμε μόνο τη λιβιδινική δομή του με τον ίδιο όρο στον οποίο ο Freud και ο Abraham, από το 1908, προσέδωσαν το καθαρά ενεργειακό νόημα επένδυσης της λίμπιντο πάνω στο ίδιο σώμα. Θέλουμε, επίσης, να διεισδύσουμε στη διανοητική δομή του με το πλήρες νόημα του μύθου του Νάρκισσου. Αυτό το νόημα υποδεικνύει το θάνατο: τη ζωική ανεπάρκεια από την οποία προήλθε αυτός ο κόσμος· ή την κατοπτρική ανάκλαση: την εικόνα του ειδώλου που κατέχει κεντρική θέση· ή την ψευδαίσθηση της εικόνας: αυτός ο κόσμος, όπως θα δούμε, δεν περιέχει τον άλλο.

Η αντίληψη της δραστηριότητας του άλλου δεν αρκεί στην πραγματικότητα για να διασπάσει τη συναισθηματική απομόνωση του υποκειμένου. Όσο η εικόνα του όμοιου δεν παίζει παρά τον πρωτογενή ρόλο της, περιορισμένο σε μια λειτουργία εκφραστικότητας, προκαλεί στο υποκείμενο παρόμοιες συγκινήσεις και στάσεις, στο βαθμό, τουλάχιστον, που το επιτρέπει η παρούσα δομή των συστημάτων οργάνων. Άλλα ενώ υφίσταται αυτή τη συγκινησιακή ή κινητική υποβολή, το υποκείμενο δεν ξεχωρίζει από την ίδια την εικόνα. Επιπλέον, μάλιστα, μέσα στη χαρακτηριστική δυσαρμονία αυτής της φάσης, αυτό που κάνει η εικόνα είναι να προσθέσει την παροδική παρείσφρυση μιας ξένης τάσης. Ας την ονομάσουμε ναρκισσική παρείσφρυση: η ενότητα που εισάγει μέσα στις τάσεις ότι συμβάλει, ωστόσο, στο σχηματισμό του εγώ. Όμως, προτού το εγώ επιβεβαιώσει την ταυτότητά του, συγχέεται με αυτή την εικόνα που το διαμορφώνει αλλά το καταδικάζει σε μια πρωταρχική αλλοτρίωση.

Ας πούμε ότι το εγώ ότι κρατήσει απ' αυτή την καταγωγή τη διφορούμενη δομή του θεάματος το οποίο, έκδηλο στις καταστάσεις που περιγράψαμε πιο πάνω, του δεσποτισμού, της σαγήνευσης, της παράτας, μορφοποιεί ορισμένες ενορμήσεις, καταστροφικές στην ουσία τους απέναντι στον άλλο — σαδομαζοχιστική και οφθαλμολαγνική ενόρμηση (επιθυμία να βλέπεις και να σε βλέπουν). Ας σημειώσουμε, επίσης, ότι αυτή η πρωταρχι-

κή παρείσφρυση μας επιτρέπει να καταλάβουμε κάθε προβολή του συγκροτημένου εγώ, είτε εκδηλώνεται ως μυθομανής στο παιδί, η προσωπική ταύτιση του οποίου ταλαντεύεται ακόμα, είτε ως αλληλομεταβιβαστική (transitiviste) στον παρανοϊκό, το εγώ του οποίου υποστρέφεται (régresser) σ' ένα αρχαϊκό στάδιο, είτε σαν κατανοητική όταν ενσωματώνεται σ' ένα κανονικό εγώ.

Το εγώ συγκροτείται ταυτόχρονα με τον άλλο μέσα στο δράμα της ζήλιας. Για το υποκείμενο πρόκειται για μια δυσαρμονία που επεμβαίνει στη θεαματική ικανοποίηση εξαιτίας της τάσης που αυτή η ικανοποίηση υποβάλλει. Συνεπάγεται την εισαγωγή ενός τρίτου αντικειμένου το οποίο αντικαθιστά τη συναισθηματική σύγχυση, καθώς και το θεαματικό διφορούμενο με το συναγωνισμό μιας τριγωνικής σχέσης. Έτσι το υποκείμενο, δεσμευμένο μέσα στη ζήλια μέσω ταύτισης, καταλήγει σε μια νέα αλτερνατίβα όπου παίζεται η τύχη της πραγματικότητας: ή ξαναβρίσκει το μητρικό αντικείμενο και θα γαντζώθει στην άρνηση του πραγματικού και στην καταστροφή του άλλου ή, οδηγούμενο σε κάποιο άλλο αντικείμενο, το υποδέχεται με τη χαρακτηριστική μορφή της ανθρώπινης γνώσης σαν κοινοποιήσιμο αντικείμενο, αφού ο συναγωνισμός συνεπάγεται ανταγωνιστικότητα και συνάμα συμφωνία. Άλλα, ταυτόχρονα, αναγνωρίζει τον άλλο με τον οποίο αρχίζει η πάλη ή το σύμφωνο, με μια λέξη βρίσκει τον άλλο και το κοινωνικό αντικείμενο μαζί. Και εδώ ακόμα η ανθρώπινη ζήλια διακρίνεται από τον άμεσο ζωικό ανταγωνισμό, αφού αυτή σχηματίζει μάλλον το αντικείμενό της, παρά καθορίζεται απ' αυτό και αποκαλύπτεται ως το αρχέτυπο των κοινωνικών αισθημάτων.

Το εγώ που αντιστοιχεί σ' αυτή τη σύλληψη δεν αποκτά πριν την ηλικία των τριών χρόνων την ουσιαστική συγκρότησή του: είναι, όπως βλέπουμε, αυτής ακριβώς της θεμελιώδους αντικειμενικότητας της ανθρώπινης γνώσης. Αξιοπρόσεκτο σημείο, αυτή εδώ έλκει τη δύναμη και τον πλούτο της από τη ζωική ανεπάρκεια του ανθρώπου κατά το ξεκίνημά του. Ο πρωταρχικός

συμβολισμός του αντικειμένου ευνοεί τόσο την επέκτασή του πέρα από τα όρια των ζωικών ενστάτων, όσο και τη σύλληψή του σαν όργανο. Η κοινωνικοποίησή του μέσα από τη ζηλότυπη συμπάθεια θεμελιώνει τη μονιμότητα και την ουσιαστικότητά του.

Αυτά είναι τα ουσιώδη χαρακτηριστικά του ψυχικού ρόλου του αδελφικού συμπλέγματος. Να ορισμένες εφαρμογές του:

Ο τραυματικός ρόλος του αδελφού με την ουδέτερη έννοια συγκροτείται, λοιπόν, με την παρείσφρυσή του. Το γεγονός και ο χρόνος της εμφάνισής του καθορίζουν τη σημασία της για το υποκείμενο. Η παρείσφρυση εισβάλλει με τον νεοεισελθόντα για να καταδυναστεύσει τον κατακτητή. Μέσα στην οικογένεια είναι η κατάσταση που διαμορφώνεται κατά κανόνα από μια γέννηση και αυτός που λογικά παίζει το ρόλο του ασθενή είναι ο πρωτότοκος.

Η αντίδραση του ασθενή στον τραυματισμό εξαρτάται από την ψυχική ανάπτυξή του. Αιφνιδιασμένος από τον επείσακτο μέσα στη σύγχυση του αποθηλασμού, τον επανενεργοποιεί ακατάπαυτα μπροστά στο θέαμά του: αντιδρά τότε με μια υποστροφή που θα αποκαλυφθεί σύμφωνα με τα πεπρωμένα του εγώ ως σχιζοφρενική ψύχωση ή ως υποχονδριακή νεύρωση. Ή αντιδρά με τη φαντασιακή καταστροφή του τέρατος η οποία θα δώσει ομοίως είτε διεστραμμένες παρορμήσεις είτε μια ιδεοληπτική ενοχή.

Αντίθετα, εάν ο επείσακτος επέλθει μετά το σύμπλεγμα του Οιδίποδα, υιοθετείται συχνά στο επίπεδο των γονεϊκών ταυτίσεων, πιο πυκνές συναισθηματικά και πιο πλούσιες στη δομή τους, όπως θα δούμε. Δεν είναι πλέον για το υποκείμενο το εμπόδιο ή η ανταύγεια αλλά ένα πρόσωπο άξιο αγάπης ή μίσους. Οι επιθετικές ενορμήσεις μετουσιώνονται σε τρυφερότητα ή σε αυστηρότητα.

Αλλά ο αδελφός προσφέρει, επίσης, το αρχαϊκό μοντέλο του

εγώ. Εδώ ο ρόλος του φορέα αντιστοιχεί στον πρωτότοκο, καθότι ο πιο ολοκληρωμένος.

Όσο πιο σύμφωνο θα είναι αυτό το μοντέλο με το σύνολο των ενορμήσεων του υποκειμένου, τόσο πιο ευτυχής θα είναι η σύνθεση του εγώ και τόσο πιο πραγματικές οι μορφές της αντικειμενικότητας. Η μελέτη των διδύμων επιβεβαιώνει αυτή τη διατύπωση; Γνωρίζουμε ότι πολλοί μύθοι τούς αποδίδουν τη δύναμη του ήρωα, με την οποία επανεγκαθιδρύεται μέσα στην πραγματικότητα η αρμονία του μητρικού στήθους αλλά με τίμημα την αδελφοκτονία. Όπως και να 'ναι, το αντικείμενο, όπως και το εγώ, υλοποιούνται μέσω του ομοίου: όσο βαθύτερα αφομοιώνει στοιχεία του παρτενέρ του, τόσο περισσότερο το υποκείμενο ενισχύει την προσωπικότητα και συνάμα την αντικειμενικότητά του, εγγυήτριες για τη μελλοντική του αποτελεσματικότητα.

Αλλά η ενδοοικογενειακή ομάδα των αδελφών, ποικίλλουσα κατά ηλικία και φύλο, ευνοεί τις πλέον αποκλίνουσες ταυτίσεις του εγώ. Η πρωταρχική *imago* του ειδώλου πάνω στην οποία καλουπώνεται το εγώ μοιάζει κατ' αρχή να κυριαρχείται από τις παραδοξότητες της μορφής, όπως φαίνεται στο κοινό και για τα δύο φύλα φάντασμα της φαλλικής μητέρας ή του φαλλικού ειδώλου της νευρωσικής γυναίκας. Γι' αυτό πιο εύκολα θα παγιωθεί σε άτυπες μορφές όπου δευτερεύοντες δεσμοί θα μπορέσουν να παῖξουν ένα ρόλο τόσο μεγάλο, όσο και οι οργανικές διαφορές. Και θα δούμε σύμφωνα με την ώση, επαρκή ή όχι, του σεξουαλικού ενστίκτου, αυτή η ταύτιση της ναρκισσικής φάσης είτε να παράγει τις τυπικές απαιτήσεις μια ομοφυλοφιλίας ή κάποιου σεξουαλικού φετιχισμού είτε, στο σύστημα ενός παρανοϊκού εγώ, να εξαντικειμενίζεται στον τύπο του διώκτη, εξωτερικού ή ενδόμυχου.

Οι συνδέσεις της παράνοιας με το αδελφικό σύμπλεγμα εκδηλώνονται με τη συχνότητα των θεμάτων της καταγωγής, του σφετερισμού, της διαρπαγής, όπως και η ναρκισσική δομή της

αποκαλύπτεται μέσα στα πιο παρανοειδή θέματα της παρείσφρυσης, του επηρεασμού, του διχασμού, του ειδώλου και όλων των παραληρηματικών μεταστοιχειώσεων του σώματος.

Αυτές οι συνδέσεις εξηγούνται από το γεγονός ότι η οικογενειακή ομάδα, συρρικνωμένη στη μητέρα και στην κοινότητα των αδελφών, σχεδιάζει ένα ψυχικό σύμπλεγμα όπου η πραγματικότητα τείνει να παραμείνει φαντασιακή ή το πολύ πολύ αφηρημένη. Η κλινική δείχνει ότι πράγματι η κατ' αυτό τον τρόπο ελλιπής* (décomplété) ομάδα ευνοεί ιδιαίτερα την εκκόλαψη των ψυχώσεων και ότι βρίσκουμε εκεί την πλειονότητα των περιπτώσεων δυαδικού παραληρήματος (délire à deux).

III. Το σύμπλεγμα του Οιδίποδα

Ο Freud έφερε στο φως την έννοια του συμπλέγματος ανακαλύπτοντας στην ανάλυση των νευρώσεων τα οιδιπόδεια γεγονότα. Το σύμπλεγμα του Οιδίποδα, αντικείμενο έκθεσης σε περισσότερα από ένα σημεία αυτού του έργου, με δεδομένο τον αριθμό των ψυχικών σχέσεων που αφορά, επιβάλλεται εδώ και στη μελέτη μας, αφού ορίζει με πιο ιδιαίτερο τρόπο τις ψυχικές σχέσεις μέσα στην ανθρώπινη οικογένεια, και στην κριτική μας, καθόσον ο Freud δίνει αυτό το ψυχολογικό στοιχείο σαν την ειδοποιό μορφή της ανθρώπινης οικογένειας και εξαρτά απ' αυτό όλες τις κοινωνικές παραλλαγές της οικογένειας. Η μεθοδική τάξη που προτείνουμε εδώ, τόσο στη θεώρηση των διανοητικών δομών, όσο και των κοινωνικών γεγονότων, θα οδηγήσει σε μια αναθεώρηση του συμπλέγματος που θα επιτρέψει να τοποθετή-

* Ο όρος αυτός, που εδώ εμφανίζεται στην αιχμή μιας αξιοθαύμαστης κλινικής διαίσθησης, αποτελεί το φαινομενολογικό πρόπλασμα του «απορριπτικού αποκλεισμού» (forclusion) του ονόματος του Πατέρα που ο Λακάν σφυρηλάτησε στη δεκαετία του '50 ως εξμηνευτική κλείδα των ψυχώσεων (Σ.τ.μ.).

σουμε μέσα στην ιστορία την πατερναλιστική οικογένεια και να διαφωτίσουμε πληρέστερα τη σύγχρονη νεύρωση.

Η ψυχανάλυση αποκάλυψε στο παιδί γενετήσιες ενορμήσεις, το απόγειο των οποίων τοποθετείται στο τέταρτο έτος. Χωρίς να επεκταθούμε εδώ στη δομή τους, ας πούμε ότι αποτελούν ένα είδος ψυχολογικής εφηβείας, ιδιαίτερα πρώιμης, όπως αντιλαμβανόμαστε, σε σχέση με τη φυσιολογική εφηβεία. Καθηλώνοντας το παιδί μέσω μιας σεξουαλικής επιθυμίας στο πιο κοντινό αντικείμενο που του προσφέρουν φυσιολογικά η παρουσία και το ενδιαφέρον, δηλαδή ο γονιός αντιθέτου φύλου, αυτές οι ενορμήσεις αποτελούν τη βάση του συμπλέγματος. Η ανικανοποίησή τους (frustration) σχηματίζει τον κόμβο του. Παρ' ότι εγγενής στην ουσιαστική πρωιμότητα αυτών των ενορμήσεων, η εν λόγω ανικανοποίηση συσχετίζεται από το παιδί με ένα τρίτο αντικείμενο που του υποδεικνύεται φυσιολογικά από τις ίδιες συνθήκες παρουσίας και ενδιαφέροντος ως εμπόδιο στην ικανοποίησή τους: πρόκειται για το γονιό του ίδιου φύλου.

Η ανικανοποίηση που υφίσταται το παιδί συνοδεύεται, πράγματι, συνήθως από μια μορφωτική καταπίεση που έχει σαν στόχο να εμποδίσει κάθε διέξοδο αυτών των ενορμήσεων και ειδικότερα την αυνανιστική τους κατάληξη. Από την άλλη πλευρά, το παιδί αποκτά μια ορισμένη διαίσθηση της κατάστασης που γίνεται αντικείμενο απαγόρευσης τόσο από διακριτικά και διάχυτα σημεία που προδίδουν στην ευαισθησία του τις γονεϊκές σχέσεις, όσο και από τα άκαιρα απρόοπτα που του τις αποκαλύπτουν. Με αυτή τη διπλή διαδικασία ο γονιός του ίδιου φύλου εμφανίζεται στο παιδί ως ο φορέας της σεξουαλικής απαγόρευσης και συνάμα το παράδειγμα της παραβίασής της.

Η ένταση που διαμορφώνεται μ' αυτό τον τρόπο εκκενώνεται αφενός με την απώθηση της σεξουαλικής τάσης η οποία έκτοτε μένει λανθάνουσα —παρέχοντας δέση σε ουδέτερα ενδιαφέροντα εξόχως ευνοϊκά στη μορφωτική εκμάθηση— ως την εφηβεία και αφετέρου με τη μετουσίωση της πατρικής εικόνας που

θα διαιωνίσει στη συνείδηση ένα αντιπροσωπευτικό ιδανικό, εγγύηση της μελλοντικής σύμπτωσης των ψυχολογικών στάσεων και των φυσιολογικών στάσεων κατά τη στιγμή της εφηβείας. Αυτή η διπλή διαδικασία έχει μια θεμελιώδη γενετική σπουδαιότητα, γιατί εγγράφεται στον ψυχισμό σε δύο μόνιμες βαθμίδες: αυτή που απωθεί καλείται υπερεγώ, αυτή που μετουσιώνει ιδανικό του εγώ. Αντιπροσωπεύουν την περάτωση της οιδιπόδειας κρίσης.

Αυτό το ουσιώδες σχήμα του συμπλέγματος ανταποκρίνεται σ' ένα μεγάλο αριθμό δεδομένων της εμπειρίας. Η ύπαρξη της παιδικής σεξουαλικότητας είναι εφεξής αναμφισβήτητη. Άλλωστε, έχοντας αποκαλυφθεί ιστορικά μέσα από τις υπολειμματικές συνέπειες της εξέλιξής της, οι οποίες συγκροτούν τις νευρώσεις, είναι προσιτή στην πιο άμεση παρατήρηση και η προαιώνια παραγνώρισή της είναι μια εντυπωσιακή απόδειξη της κοινωνικής σχετικότητας των ανθρώπινων γνώσεων. Οι ψυχικές βαθμίδες που, με το όνομα υπερεγώ και ιδανικό του εγώ, εντοπίστηκαν μέσα σε μια συγκεκριμένη ανάλυση των συμπτωμάτων των νευρώσεων έκαναν έκδηλη την επιστημονική αξία τους στο επίπεδο του ορισμού και της εξήγησης των φαινομένων της προσωπικότητας. Συναντάμε εδώ μια θετική τάξη καθορισμών που εξηγούν ένα πλήθος ανωμαλιών της ανθρώπινης συμπεριφοράς και αυτόματα καθιστούν ανυπόλυτες, γι' αυτές τις διαταραχές, τις αναφορές στην οργανική τάξη, οι οποίες, αν και καθαρά αρχειακές ή απλά μυθικές, υπέχουν θέση πειραματικής μεθόδου σε μια ολόκληρη ιατρική παράδοση.

Για να είμαστε ακριβείς, αυτή η προκατάληψη που αποδίδει στην ψυχική τάξη ένα χαρακτήρα επιφαινόμενου, δηλαδή μη δραστικό, πριμοδοτήθηκε από μια ανεπαρκή ανάλυση των παραγόντων αυτής της τάξης και ορισμένα ατυχήματα της ιστορίας του υποκειμένου δεν αποκτούν τη σημασία και τη σπουδαιότητα οι οποίες επιτρέπουν να τα συνδέσουμε με αυτό ή το άλλο ατομικό χαρακτηριστικό της προσωπικότητάς του παρά

κάτω από το φως της κατάστασης που ορίσαμε ως οιδιπόδεια. Μπορούμε, μάλιστα, να διευκρινίσουμε ότι όταν αυτά τα ατυχήματα προσβάλλουν την οιδιπόδεια κατάσταση ως τραυματισμοί μέσα στην εξέλιξή της, επαναλαμβάνονται, μάλλον, μέσα στα αποτελέσματα του υπερεγώ. Εάν την προσβάλλουν ως ατυπίες μέσα στη συγκρότησή της, αντανακλώνται μέσα στις μορφές του ιδανικού του εγώ, μάλλον. Έτσι ως αναστολές της δημιουργικής δραστηριότητας ή ως ομοφυλοφιλοποίηση της σεξουαλικής φαντασίας, ένας μεγάλος αριθμός διαταραχών, πολλές από τις οποίες εμφανίζονται στο επίπεδο των στοιχειωδών σωματικών λειτουργιών, βρήκαν τη θεωρητική και θεραπευτική αναγωγή τους.

Η ανακάλυψη ότι εξελίξεις τόσο σημαντικές για τον άνθρωπο, όπως η σεξουαλική καταπίεση και το ψυχικό φύλο, ήταν υποταγμένες στη ρύθμιση και στα ατυχήματα ενός ψυχικού δράματος της οικογένειας αποτελούσε την πιο πολύτιμη συμβολή στην ανθρωπολογία της οικογενειακής σύμπτηξης, ειδικότερα στη μελέτη των απαγορεύσεων τις οποίες αυτή η σύμπτηξη μορφώνει οικουμενικά και οι οποίες έχουν γι' αντικείμενο τις σεξουαλικές δοσοληψίες μεταξύ ορισμένων μελών της. Έτσι ο Freud κατέληξε γρήγορα στη διατύπωση μιας θεωρίας της οικογένειας, η οποία θεμελιώθηκε στην ασυμμετρία, που εμφανίστηκε από τις πρώτες έρευνες, της θέσης των δύο φύλων σε σχέση με τον Οιδίποδα. Η διαδικασία που ξεκινά από την οιδιπόδεια επιδυμία και καταλήγει στην καταπίεσή της δεν εμφανίζεται τόσο απλή, όσο εκτέθηκε αρχικά πιο πάνω, παρά μόνο στο αρσενικό παιδί. Ομοίως αυτό λαμβάνεται σταθερά ως θέμα στις διδακτικές παρουσιάσεις του συμπλέγματος.

Η οιδιπόδεια επιδυμία εμφανίζεται, πράγματι, πολύ πιο έντονη στο αγόρι και, κατά συνέπεια, για τη μητέρα. Από την άλλη πλευρά, η καταπίεση αποκαλύπτει, στο επίπεδο του μηχανισμού της, χαρακτηριστικά που κατ' αρχή δε φαίνονται αιτιολογήσιμα παρά μόνο εάν, μέσα στην τυπική της μορφή, ασκείται

από τον πατέρα στο γιο. Πρόκειται για τη χαρακτηριστική κατάσταση του συμπλέγματος ευνουχισμού.

Αυτή η καταπίεση πραγματοποιείται μέσα από μια διπλή συναισθηματική κίνηση του υποκειμένου: επιθετικότητα εναντίον του γονιού, απέναντι στον οποίο η σεξουαλική του επιθυμία τον θέτει σε θέση ανταγωνιστή, δευτερογενής φόβος, «ανταποδοτικά» εισβάλλων, μιας παρόμοιας επιθετικής βίας. Ένα φάντασμα στηρίζει εν προκειμένω αυτές τις δυο κινήσεις, τόσο αξιόλογο που εξατομικεύτηκε μαζί τους σ' ένα σύμπλεγμα αποκαλούμενο σύμπλεγμα ευνουχισμού. Εάν τούτος ο όρος δικαιολογείται με τους επιθετικούς και καταπιεστικούς σκοπούς που εμφανίζονται κατ' αυτή τη στιγμή του Οιδίποδα, είναι, ωστόσο, ελάχιστα σύμφωνος με το φάντασμα που αποτελεί την πρωτότυπη βάση του.

Αυτό το φάντασμα συνίσταται ουσιαστικά στον ακρωτηριασμό ενός μέλους, δηλαδή σε μια σωματική ποινή που δεν μπορεί να χρησιμεύει παρά για τον ευνουχισμό ενός αρσενικού. Άλλα η φαινομενική πραγματικότητα αυτού του κινδύνου, συνυφασμένη με το γεγονός ότι η απειλή διατυπώνεται πραγματικά από μια εκπαιδευτική παράδοση, θα παρέσυρε τον Freud να το συλλάβει σαν κάτι που το υποκειμένο το συναισθάνεται αρχικά λόγω της πραγματικής αξίας του και να αναγνωρίσει μέσα σ' ένα φόβο εμπνεόμενο από αρσενικό σε αρσενικό, στην πραγματικότητα από τον πατέρα, το πρότυπο της οιδιπόδειας καταπίεσης.

Σ' αυτή την κατεύθυνση ο Freud διέθετε το στήριγμα ενός κοινωνιολογικού δεδομένου: όχι μόνο η απαγόρευση της αιμομειξίας με τη μητέρα έχει έναν οικουμενικό χαρακτήρα, μέσα από τις ατέλειωτα ποικίλες και συχνά παράδοξες σχέσεις συγγένειας τις οποίες οι πρωτόγονοι πολιτισμοί σημαδεύουν με το ταμπού της αιμομειξίας, αλλά επιπλέον, όποιο και αν είναι σ' έναν πολιτισμό το επίπεδο ηθικής συνείδησης, αυτή η απαγόρευση είναι πάντα σαφώς διατυπωμένη και η παραβίασή της

υπόκειται σε μια σταθερή αποδοκιμασία. Είναι ο λόγος για τον οποίο ο Frazer αναγνωρίζει στο ταμπού της μητέρας τον πρωταρχικό νόμο της ανθρωπότητας.

Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο ο Freud πραγματοποιεί το θεωρητικό άλμα, τον καταχρηστικό χαρακτήρα του οποίου σημειώσαμε στην εισαγωγή μας: από τη συζυγική οικογένεια, την οποία παρατηρούσε στα υποκείμενά του, σε μια υποθετική πρωτόγονη οικογένεια νοούμενη σαν μια ορδή υπό την κυριαρχία, λόγω βιολογικής υπεροχής, ενός αρσενικού ο οποίος νοσφίζεται τα νεαρά θηλυκά μέλη. Ο Freud βασίζεται στο δεσμό που διαπιστώνει ανάμεσα στα ταμπού και την τήρηση ειδικών συμπεριφορών απέναντι στο τοτέμ, διαδοχικά απαραβίαστο αντικείμενο και αντικείμενο ύνσιαστικού οργίου. Φαντάζεται ένα δράμα φόνου του πατέρα από τους γιους, ακολουθούμενο από τη μεταθανάτια καθοσίωση της ισχύος του επί των γυναικών από τους φονείς, παγιδευμένους σε έναν αδιέξοδο ανταγωνισμό: πρωταρχικό γεγονός, απ' όπου, με το ταμπού της μητέρας, θα είχε προέλθει κάθε πολιτιστική και ηθική παράδοση.

Έστω κι αν αυτό το σχήμα δεν είχε καταρρεύσει και μόνο από το διάλληλο τρόπο της συλλογιστικής του —απόδοση σε μια βιολογική ομάδα της δυνατότητας, την οποία πρόκειται ακριβώς να θεμελιώσουμε, της αναγνώρισης ενός νόμου— αυτές οι ίδιες οι υποτιθέμενες βιολογικές προκείμενες βάσεις του, η μόνιμη τυραννία συγκεκριμένα, ασκούμενη από τον αρχηγό της ορδής, θα συρρικνώνταν σ' ένα φάντασμα όλο και πιο αβέβαιο στο βαθμό που προχωρεί η γνώση μας πάνω στα ανθρωπειδή. Άλλα κυρίως τα ίχνη, παγκοσμίως παρόντα, και η εκτεταμένη επιβίωση μιας μητριαρχικής δομής της οικογένειας, η ύπαρξη μέσα στο πεδίο της όλων των θεμελιωδών μορφών του πολιτισμού και ειδικότερα μιας καταπίεσης, συχνά ιδιαίτερα αυστηρής, της σεξουαλικότητας, αποκαλύπτουν ότι η τάξη της ανθρώπινης οικογένειας έχει θεμέλια που ξεφεύγουν από τη δύναμη του αρσενικού.

Μας φαίνεται, ωστόσο, ότι η απέραντη σοδειά των γεγονότων τα οποία το σύμπλεγμα του Οιδίποδα μας επέτρεψε να εξαντικειμενίσουμε εδώ και καμία πενηνταριά χρόνια μπορεί να φωτίσει την ψυχολογική δομή της οικογένειας πληρέστερα απ' ό,τι οι υπερβολικά βιαστικές διαισθήσεις που μόλις εκδέσαμε.

Το σύμπλεγμα του Οιδίποδα σημαδεύει όλα τα επίπεδα του ψυχισμού. Αλλά οι θεωρητικοί της ψυχανάλυσης δεν όρισαν χωρίς διφορούμενα τις λειτουργίες που εκπληρώνει εκεί, γιατί δε διέκριναν επαρκώς τα επίπεδα ανάπτυξης όπου το εξηγούν. Εάν το σύμπλεγμα τους φαίνεται όντως ως ο άξονας σύμφωνα με τον οποίο η εξέλιξη της σεξουαλικότητας προβάλλεται πάνω στη συγκρότηση της πραγματικότητας, αυτά τα δυο επίπεδα αποκλίνουν στον άνθρωπο με μια ιδιάζουσα επίπτωση η οποία αναγνωρίζεται, βέβαια, απ' αυτούς ως καταπίεση της σεξουαλικότητας και μετουσίωση της πραγματικότητας αλλά η οποία πρέπει να ενταχθεί σε μια πιο ακριβή σύλληψη αυτών των δομικών σχέσεων: ο ρόλος ωριμότητας που παίζει το σύμπλεγμα στο ένα και στο άλλο επίπεδο δεν μπορεί να θεωρηθεί παράλληλος παρά μόνο προσεγγιστικά.

Ο ψυχικός μηχανισμός της σεξουαλικότητας αποκαλύπτεται κατ' αρχή στο παιδί κάτω από τις πιο παράλογες μορφές σε σχέση με τους βιολογικούς σκοπούς της και η διαδοχή αυτών των μορφών δείχνει ότι η ευθυγράμμισή του με τη γενετήσια οργάνωση πραγματοποιείται με μια προοδευτική ωρίμανση. Αυτή η ωρίμανση της σεξουαλικότητας καθορίζει το σύμπλεγμα του Οιδίποδα διαμορφώνοντας τις θεμελιώδεις τάσεις του αλλά αντίστροφα το σύμπλεγμα την ευνοεί κατευθύνοντάς τη προς τα αντικείμενά του.

Πράγματι, η εξέλιξη του οιδιπόδειου πραγματοποιείται μέσω μιας τριγωνικής σύγκρουσης μέσα στο υποκείμενο. Είδαμε ήδη το παιχνίδι των τάσεων που προκύπτουν από τον αποθηλασμό να παράγει ένα σχηματισμό αυτού του είδους. Αυτό που προσφέρεται αρχικά στην οιδιπόδεια επιθυμία είναι, επίσης, η μητέ-

ρα, πρώτο αντικείμενο αυτών των τάσεων, ως τροφή προς χώνευση κι ακόμα ως στήθος για συγχώνευση. Καταλαβαίνουμε, έτσι, γιατί αυτή η επιθυμία έχει πιο σαφή χαρακτηριστικά στον αρσενικό αλλά, επίσης, γιατί προσφέρει μια μοναδική ευκαιρία στην επανενεργοποίηση των τάσεων του αποθηλασμού, δηλαδή σε μια σεξουαλική υποστροφή. Αυτές οι τάσεις δεν αποτελούν στην πραγματικότητα μόνο ένα ψυχολογικό αδιέξοδο· αντιτίθενται, επιπλέον, ιδιαίτερα εδώ, στη στάση εξωτερίκευσης, σύμφωνη με τη δραστηριότητα του αρσενικού.

Τελείως αντίθετα, στο άλλο φύλο, όπου οι τάσεις διαδέτουν μια δυνατή διέξοδο μέσα στο βιολογικό πεπρωμένο του υποκειμένου, το μητρικό αντικείμενο, εκτρέποντας ένα μέρος της οιδιπόδειας επιθυμίας, τείνει, βέβαια, να εξουδετερώσει το δυναμικό του συμπλέγματος και συνακόλουθα τα εγγενή του αποτελέσματα σεξουαλικοποίησης, επιβάλλοντας, όμως, μια αλλαγή αντικειμένου η γενετήσια τάση αποσπάται καλύτερα από τις πρωτογενείς τάσεις και τόσο πιο εύκολα, όσο δεν έχει να ανατρέψει τη στάση εσωτερίκευσης που κληροδοτούν αυτές οι τάσεις, ναρκισσικές ως προς το χαρακτήρα τους. Καταλήγουμε, έτσι, σ' αυτό το διφορούμενο συμπέρασμα, ότι, από το ένα φύλο στο άλλο, όσο πιο έντονος είναι ο σχηματισμός του συμπλέγματος, τόσο πιο αβέβαιος φαίνεται να είναι ο ρόλος του στη σεξουαλική προσαρμογή.

Βλέπουμε εδώ την επίδραση του ψυχολογικού συμπλέγματος πάνω σε μια ζωική σχέση και αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο συμβάλλει στη συγκρότηση της πραγματικότητας. Αυτό που εισάγει εκεί ξεφεύγει από τους όρους μιας νοησιαρχικής ψυχογένενσης: πρόκειται για ένα ορισμένο συναισθηματικό βάθος του αντικειμένου. Διάσταση η οποία, όσο κι αν αποτελεί το φόντο κάθε υποκειμενικής κατανόησης, δε θα διακρινόταν ως φαινόμενο, εάν η κλινική των διανοητικών ασθενειών δε μας επέτρεπε να τη συλλάβουμε ως τέτοια, προτείνοντας μια ολόκληρη σειρά

των αποσυνθέσεών της που κινούνται στα όρια της κατανόησης.

Επειδή αυτή η διάσταση αποτελεί, πράγματι, μια νόρμα του βιώματος, δεν μπορούμε παρά να την ανασυνθέσουμε μέσα από μεταφορικές διαισθήσεις: πυκνότητα που αποδίδει την ύπαρξη στο αντικείμενο, προοπτική που μας δίνει το αίσθημα της απόστασής του και μας εμπνέει το σεβασμό του αντικειμένου. Αποδεικνύεται, όμως, μέσα σ' αυτές τις αμφιταλαντεύσεις της πραγματικότητας που γονιμοποιούν το παραλήρημα: όταν το αντικείμενο τείνει να συγχωνευτεί με το εγώ, συρρικνωμένο ταυτόχρονα σε φάντασμα, όταν εμφανίζεται σε αποσύνθεση σύμφωνα με ένα απ' αυτά τα αισθήματα που σχηματίζουν το φάσμα της απραγματικότητας (*irréalité*), από τα αισθήματα του αλλόκοτου (*étrangeté*), του ήδη ιδωμένου, περνώντας από τις ψευδείς αναγνωρίσεις, τις ψευδαισθήσεις σωσία, τα αισθήματα μαντέματος, συμμετοχής, επίδρασης, τις διαισθήσεις σημασίας, με κατάληξη το λυκόφως του κόσμου και αυτή τη συναισθηματική κατάλυση που δηλώνεται ρητά στα γερμανικά ως απώλεια του αντικειμένου (*Objektverlust*).

Η ψυχανάλυση εξηγεί αυτές τις τόσο ποικίλες ιδιότητες του βιώματος με τις μεταβολές της ποσότητας ζωικής ενέργειας την οποία επενδύει η επιθυμία στο αντικείμενο. Η διατύπωση, όσο κι αν φανεί φραστική, ανταποκρίνεται για τους ψυχαναλυτές σ' ένα δεδομένο της πρακτικής τους. Έχουν να λογαριαστούν μ' αυτή την επένδυση κατά τις εγχειρηματικές «μεταβιβάσεις» (*transfert*) της θεραπευτικής πρακτικής τους και θεμελιώνουν την καταλληλότητα της αγωγής πάνω στα στοιχεία που τους προσφέρει. Έτσι αναγνώρισαν στα συμπτώματα που παραθέσαμε τις ενδείξεις μιας υπερβολικά ναρκισσικής επένδυσης της λίμπιντο, ενώ ο σχηματισμός του Οιδίποδα φαινόταν ως η στιγμή και η απόδειξη μιας επένδυσης επαρκούς γι' αυτή τη «μεταβίβαση».

Αυτός ο ρόλος του Οιδίποδα θα ήταν σύστοιχος με την ωρί-

μανση της σεξουαλικότητας. Η στάση που εγκαθιδρύεται από τη γενετήσια τάση όταν αποκρυστάλλωνε σύμφωνα με το φυσιολογικό τύπο της τη ζωική σχέση με την πραγματικότητα. Αυτή η στάση χαρακτηρίζεται με τους όρους δώρο και θυσία, όροι μεγαλοπρεπείς, το νόημα των οποίων, όμως, μένει διφορούμενο και διστάζει ανάμεσα στην άμυνα και την παραίτηση. Μ' αυτούς μια παράτολμη σύλληψη ξαναβρίσκει το κρυφό στήριγμα ενός ηθικολόγου θέματος: στο πέρασμα από το εγωκεντρικό πνεύμα κατοχής (*captativité*) στην αλτρουιστική δοτικότητα (*oblativité*) γίνεται ασυλλόγιστα σύγχυση ανάμεσα στη ζωική δοκιμασία και την ηθική δοκιμασία.

Αυτή η σύλληψη είναι σε θέση να προσφέρει στον εαυτό της τον ορισμό μιας αναλογικής ψυχογένεσης. Υπακούει στο πιο χαρακτηριστικό ελάττωμα της ψυχαναλυτικής θεωρίας: παραμέληση της δομής προς όφελος της δυναμικής. Ωστόσο η ίδια η ψυχαναλυτική εμπειρία είναι φορέας μιας συμβολής στη μελέτη των διανοητικών μορφών αποδεικνύοντας τη σχέση τους —σχέση προϋποθέσεων είτε σχέση λύσεων— με τις συναισθηματικές κρίσεις. Διαφοροποιώντας το τυπικό παιχνίδι του συμπλέγματος, μπορούμε να αποκαταστήσουμε ανάμεσα στη δομή του και τη δομή του δράματος, που του είναι ουσιαστική, μια πιο σταθερή σχέση.

Το σύμπλεγμα του Οιδίποδα, εάν σημαδεύει το απόγειο της παιδικής σεξουαλικότητας, αποτελεί, επίσης, το ελατήριο της καταπίεσης που περιορίζει τις εικόνες της σε λανθάνουσα κατάσταση ως την εφηβεία. Εάν καθορίζει μια συμπύκνωση της πραγματικότητας προς την κατεύθυνση της ζωής, αντιπροσωπεύει, επίσης, τη στιγμή της μετουσίωσης η οποία στον άνθρωπο ανοίγει σ' αυτή την πραγματικότητα την ανιδιοτελή επέκτασή της.

Οι μορφές υπό τις οποίες διαιωνίζονται αυτά τ' αποτελέσματα δηλώνονται με τους όρους υπερεγώ και ιδανικό του εγώ, ανάλογα με τον ενσυνείδητο ή ασυνείδητο χαρακτήρα τους για το

υποκείμενο. Αναπαράγουν, όπως λένε, την *imago* του γονιού του ίδιου φύλου, το ιδανικό του εγώ, συμβάλλοντας, έτσι, στο σεξουαλικό κονφορμισμό του ψυχισμού. Αλλά η εικόνα του πατέρα ότι είχε, σύμφωνα με τη θεωρία, μέσα σ' αυτές τις δυο λειτουργίες ένα ρόλο προτύπου λόγω της κυριαρχίας του αρσενικού.

Για την καταπίεση της σεξουαλικότητας, αυτή η σύλληψη βασίζεται, όπως το υποδειξαμε, στο φάντασμα του ευνουχισμού. Εάν η θεωρία το συσχετίζει με μια πραγματική απειλή, είναι πάνω απ' όλα γιατί, ιδιοφυώς στραμμένος προς το δυναμικό μοντέλο, ώστε να αναγνωρίσει τις τάσεις, ο Freud εγκλωβίζεται από το βάρος του ατομιστικού μοντέλου σε μια τελείως αρνητική στάση απέναντι στην έννοια της αυτονομίας των μορφών. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο, παρατηρώντας την ύπαρξη του ίδιου φαντάσματος στη μικρή κοπέλα ή μιας φαλλικής εικόνας της μητέρας και στα δυο φύλα, βρίσκεται υποχρεωμένος να εξηγήσει αυτά τα γεγονότα μέσα από πρώιμες αποκαλύψεις της κυριαρχίας του αρσενικού, αποκαλύψεις οι οποίες όταν οδηγούσαν τη μικρή κοπέλα στη νοσταλγία της ανδρότητας και το εν γένει παιδί να θεωρήσει τη μητέρα του ως έχουσα ανδρική υπόσταση. Γένεση η οποία, επειδή βρίσκεται ένα θεμέλιο στην ταύτιση, απαιτεί κατά τη χρήση μια τέτοια υπερφόρτωση από μηχανισμούς που φαίνεται λανθασμένη.

Όμως το υλικό της ψυχαναλυτικής εμπειρίας υποβάλλει μια διαφορετική ερμηνεία. Πράγματι, πριν από το φάντασμα ευνουχισμού εμφανίζεται μια ολόκληρη σειρά φαντασμάτων κατακερματισμού του σώματος, που αναπτύσσονται υποστροφικά από την απάρυνση και το διαμελισμό, μέσω της ορχοτόμησης, του ξεκοιλιάσματος, ως την κατασπάραξη και τον ενταφιασμό.

Η εξέταση αυτών των φαντασμάτων αποκαλύπτει ότι η σειρά τους εγγράφεται σε μια μορφή εισχώρησης καταστροφικού και εξερευνητικού συνάμα χαρακτήρα, η οποία στοχεύει το μυστικό του μητρικού στήθους, ενώ αυτή η σχέση βιώνεται από το υπο-

κείμενο με έναν τρόπο που η αμφιφρέπειά του επιτείνεται σε συνάρτηση με τον αρχαϊσμό τους. Άλλα οι ερευνητές που καταλαβαν κατά τον καλύτερο τρόπο τη μητρική καταγωγή αυτών των φαντασμάτων (Melanie Klein) δεν προσκολλώνται παρά στη συμμετρία και στη διεύρυνση που κομίζουν στη λειτουργία του Οιδίποδα, αποκαλύπτοντας, για παράδειγμα, τη νοσταλγία της μητρότητας στο αγόρι. Το ενδιαφέρον τους βρίσκεται κατά την άποψή μας στην προφανή απραγματικότητα της δομής τους: η εξέταση αυτών των φαντασμάτων που βρίσκουμε στα όνειρα και σε ορισμένες παρορμήσεις μάς επιτρέπει να επιβεβαιώσουμε ότι δεν αναφέρονται σε κανένα πραγματικό σώμα αλλά σ' ένα ετερόκλητο ανατομικό ομοίωμα, σε μια κούκλα μπαρόκ, σ' ένα τρόπαιο από μέλη όπου πρέπει να αναγνωρίσουμε το ναρκισσικό αντικείμενο του οποίου υπενθυμίσαμε πιο πάνω τη γένεση: διαμορφωμένο από την προήγηση, στον άνθρωπο, φαντασιακών μορφών σε σχέση με τον έλεγχο του ιδίου σώματος, από την αμυντική αξία την οποία το υποκείμενο δίνει σ' αυτές τις μορφές εναντίον του άγχους του ζωικού σπαραγμού, αποτέλεσμα της ειδολογικής πρωτότητας.

Το φάντασμα ευνουχισμού αναφέρεται σ' αυτό ακριβώς το αντικείμενο: η μορφή του, γεννημένη πριν από κάθε επισήμανση του ιδίου σώματος, πριν από κάθε διάκριση μιας απειλής του ενήλικα, δεν εξαρτάται από το φύλο του υποκειμένου και καθορίζει, μάλλον, παρά υφίσταται τα σχήματα της εκπαιδευτικής παράδοσης. Αντιπροσωπεύει την άμυνα την οποία το ναρκισσικό εγώ, ταυτίζόμενο με το κατοπτρικό του είδωλο, αντιδέτει στην επάνοδο του άγχους που κατά την πρώτη στιγμή του Οιδίποδα τείνει να το κλονίσει: κρίση την οποία δεν προκαλεί τόσο η εισβολή της γενετήσιας επιθυμίας μέσα στο υποκείμενο, όσο το αντικείμενο το οποίο αυτή ενεστοποιεί, δηλαδή τη μητέρα. Στο άγχος που αφυπνίζεται απ' αυτό το αντικείμενο, το υποκείμενο απαντά αναπαράγοντας τη μαζοχιστική απόρριψη με την οποία υπερπήδησε την πρωταρχική του απώλεια αλλά την

πραγματοποιεί σύμφωνα με τη δομή που απέκτησε, δηλαδή μέσα σε μια φαντασιακή χωρική εγγραφή της τάσης.

Μια τέτοια γένεση της σεξουαλικής καταπίεσης συνυποθέτει μια κοινωνιολογική αναφορά: εκφράζεται μέσα στις τελετές με τις οποίες οι πρωτόγονοι εκδηλώνουν ότι αυτή η καταπίεση βρίσκεται στις ρίζες του κοινωνικού δεσμού: γιορταστικές τελετές οι οποίες, ελευθερώνοντας τη σεξουαλικότητα, υποδηλώνουν με την οργιαστική μορφή τους τη στιγμή της συναισθηματικής επανενσωμάτωσης στην Ολότητα. Τελετές περιτομής οι οποίες, κυρώνοντας τη σεξουαλική ωριμότητα, εκδηλώνουν ότι ο άνθρωπος δεν εισάγεται σ' αυτή παρά με τίμημα ένα σωματικό ακρωτηριασμό.

Για να ορίσουμε στο ψυχολογικό επίπεδο αυτή τη γένεση της καταπίεσης, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε στο φάντασμα του ευνουχισμού το φαντασιακό παιχνίδι που τη διαμορφώνει, στη μητέρα το αντικείμενο που την καθορίζει. Αυτό που αποκαλύπτεται στην ψυχαναλυτική εμπειρία είναι η ριζική μορφή των αντιενορμήσεων στο βαθμό που συγκροτούν τον πιο αρχαϊκό πυρήνα του υπερεγώ και αντιπροσωπεύουν την πιο μαζική καταπίεση. Η κατανομή αυτής της δύναμης συνάπτεται με τη διαφοροποίηση αυτής της μορφής, δηλαδή με την πρόοδο από όπου το υποκείμενο υλοποιεί την καταπιεστική βαθμίδα μέσα στην εξουσία του ενήλικα. Δε θα μπορούσαμε διαφορετικά να καταλάβουμε αυτό το γεγονός, φαινομενικά αντίθετο στη θεωρία, ότι η αυστηρότητα με την οποία το υπερεγώ αναστέλλει τις λειτουργίες του υποκειμένου τείνει να εγκαθιδρυθεί κατ' αντίστροφο λόγο προς την πραγματική αυστηρότητα της εκπαίδευσης. Παρ' ότι η μητρική καταπίεση (πειθαρχίες του αποθηλασμού και των σφιγκτήρων) αρκεί ήδη από μόνη της για την επαφή του υπερεγώ με κάποια ίχνη της πραγματικότητας, αυτό δεν ξεπερνά τη ναρκισσική μορφή του παρά μέσα στο οιδιτόδειο σύμπλεγμα.

Εδώ εισάγεται ο ρόλος αυτού του συμπλέγματος στη μετου-

σίωση της πραγματικότητας. Θα πρέπει να ξεκινήσουμε, για να τον καταλάβουμε, από το σημείο όπου η θεωρία δείχνει τη λύση του δράματος: από τη μορφή, δηλαδή, που ανακαλύπτει εκεί, της ταύτισης. Πράγματι, το υπερεγώ και το ιδανικό του εγώ μπορούν να αποκαλύψουν στην εμπειρία χαρακτηριστικά ομοιόμορφα με τις ιδιαιτερότητες της *imago* του γονιού του ίδιου φύλου λόγω ακριβώς μιας ταύτισης του υποκειμένου μ' αυτή την εικόνα.

Η θεωρία βλέπει εκεί το γεγονός ενός δευτερογενούς ναρκισσισμού. Δε διακρίνει αυτή την ταύτιση από τη ναρκισσική ταύτιση: γίνεται εξίσου εξομοίωση του υποκειμένου με το αντικείμενο. Δε βλέπει εκεί άλλη διαφορά, παρά τη συγκρότηση, μαζί με την οιδιτόδεια επιθυμία, ενός αντικειμένου με μεγαλύτερο δείκτη πραγματικότητας αντιτιθέμενου σ' ένα εγώ καλύτερα σχηματισμένου. Από την ανικανοποίηση (frustration) αυτής της επιθυμίας θα προέκυπτε, σύμφωνα με τις σταθερές του ηδονισμού, η επιστροφή του υποκειμένου στην πρωταρχική αφομοιωτική λαμαργία του και, για το σχηματισμό του εγώ, μια ατελής ενδοβολή του αντικειμένου: η *imago*, επειδή επιβάλλεται στο υποκείμενο, πρόσκειται απλά στο εγώ μέσα στους δύο αποκλεισμούς του ασυνείδητου και του ιδανικού.

Μια πιο δομική ανάλυση της οιδιτόδειας ταύτισης επιτρέπει να της αποδώσουμε, ωστόσο, μια πιο διακριτική μορφή. Αυτό που εμφανίζεται κατ' αρχή είναι η αντιωμία των λειτουργιών που παίζει μέσα στο υποκείμενο η γονεϊκή *imago*: από τη μια είναι φορέας αναστολών για τη σεξουαλική λειτουργία, αλλά κάτω από μια ασυνείδητη μορφή, γιατί η εμπειρία δείχνει ότι η δράση του υπερεγώ εναντίον των επαναλήψεων της τάσης μένει τόσο ασυνείδητη, όσο απωθημένη μένει η τάση. Από την άλλη η *imago* προφυλάσσει αυτή τη λειτουργία, αλλά με το πέπλο της παραγνώρισης, γιατί αυτό που στην πραγματικότητα αντιτροσωπεύει το ιδανικό του εγώ είναι η προετοιμασία των οδών μελλοντικής επιστροφής της. Έτσι, εάν η τάση μετεκκενώνεται

σε δυο κεντρικές μορφές, έλλειψη συνείδησης (*inconscience*) και παραγνώριση, όπου η ανάλυση έμαθε να την αναγνωρίζει, η ίδια η *imago* εμφανίζεται με δυο δομές, η διαφορά των οποίων ορίζει την πρώτη μετουσίωση της πραγματικότητας.

Δεν υπογραμμίζεται, ωστόσο, αρκετά ότι το αντικείμενο της ταύτισης δεν είναι εδώ το αντικείμενο της επιθυμίας αλλά αυτό που της αντιτίθεται μέσα στο οιδιπόδειο τρίγωνο. Η ταύτιση, από μιμητική, γίνεται εξευμενιστική το αντικείμενο της σαδομαζοχιστικής συμμετοχής αποσπάται από το υποκείμενο, απομακρύνεται απ' αυτό μέσα στο νέο διφορούμενο του φόβου και της αγάπης. Άλλα μέσα σ' αυτό το βήμα προς την πραγματικότητα, το αρχέγονο αντικείμενο της επιθυμίας βρίσκεται συσκοτισμένο.

Αυτό το γεγονός ορίζει για μας την πρωτοτυπία της οιδιπόδειας ταύτισης: θεωρούμε πως δείχνει ότι μέσα στο σύμπλεγμα του Οιδίποδα δεν είναι η στιγμή της επιθυμίας που εξυψώνει το αντικείμενο στη νέα του πραγματικότητα αλλά η στιγμή της ναρκισσικής άμυνας του υποκειμένου.

Αυτή η στιγμή, κάνοντας να ξεπροβάλλει το αντικείμενο που η ίδια η θέση του το τοποθετεί ως εμπόδιο στην επιθυμία, το δείχνει με το φωτοστέφανο της παράβασης που γίνεται αισθητή ως επικίνδυνη. Εμφανίζεται στο εγώ σαν στήριγμα της άμυνάς του και συνάμα παράδειγμα του θριάμβου του. Είναι ο λόγος για τον οποίο αυτό το αντικείμενο έρχεται φυσιολογικά να πληρώσει το πλαίσιο του ειδώλου όπου ταυτίστηκε αρχικά το εγώ και μέσω του οποίου μπορεί ακόμα να συγχέεται με τον άλλο. Προσκομίζει στο εγώ μια ασφάλεια ενισχύοντας αυτό το πλαίσιο αλλά, ταυτόχρονα, του το αντιθέτει σαν ένα ιδανικό το οποίο εναλλάξ το μεταρριώνει και το μελαγχολεί.

Αυτή η στιγμή του Οιδίποδα προσφέρει το πρότυπο της μετουσίωσης τόσο λόγω του ρόλου συγκαλυμμένης παρουσίας που παίζει εκεί η τάση, όσο και λόγω της μορφής την οποία προσλαμβάνει το αντικείμενο. Η ίδια μορφή είναι πράγματι αι-

σμητή σε κάθε κρίση όπου παράγεται, για την ανθρώπινη πραγματικότητα, αυτή η συμπύκνωση, το αίνιγμα της οποίας θέσαμε πιο πάνω: πρόκειται γι' αυτή τη λάμψη της έκπληξης που μεταμορφώνει ένα αντικείμενο διαλύοντας τις ισοδυναμίες του μέσα στο υποκείμενο και το προτείνει όχι πια σαν μέσο για την ικανοποίηση της επιθυμίας αλλά σαν πόλο στα δημιουργήματα του πάθους. Για την πραγματοποίηση κάθε εμβάθυνσης, η εμπειρία χρειάζεται να ξαναθέσει υπό έλεγχο ένα τέτοιο αντικείμενο.

Μια σειρά αντινομικών λειτουργιών συγκροτείται, έτσι, στο επίπεδο του υποκειμένου μέσα από τις μείζονες κρίσεις της ανθρώπινης πραγματικότητας, που κλείνουν μέσα τους τις ατέλειωτες δυνητικότητες της προόδου του. Εάν η λειτουργία της συνείδησης φαίνεται να εκφράζει το πρωταρχικό άγχος και αυτή της ισοδυναμίας να αντανακλά τη ναρκισσική σύγκρουση, αυτή του παραδείγματος εμφανίζεται ως η πρωτότυπη συνεισφορά του συμπλέγματος του Οιδίποδα.

Η ίδια η δομή του οιδιπόδειου δράματος υποδεικνύει τον πατέρα, για να δώσει στη μετουσιωτική λειτουργία την πλέον υψηλή μορφή της, καθότι η πιο καθαρή. Η *imago* της μητέρας στην οιδιπόδεια ταύτιση προδίδει, πράγματι, την όσμωση των πρωταρχικών ταυτίσεων. Σημαδεύει με τη μορφή τους και την αμφιρρέπειά τους τόσο το ιδανικό του εγώ, όσο και το υπερεγώ: στην κοπέλα, όπως ακριβώς η καταπίεση της σεξουαλικότητας επιβάλλει πιο πρόθυμα στις σωματικές λειτουργίες αυτή τη διανοητική κατάτμηση όπου μπορούμε να ορίσουμε την υστερία, έτσι και η μετουσίωση της μητρικής *imago* τείνει να μεταστραφεί σε αίσθημα απώθησης λόγω της έκπτωσής της και σε συστηματική έγνοια για την κατοπτρική εικόνα.

Η *imago* του πατέρα, στο βαθμό που κυριαρχεί, αποτελεί τον πόλο και για τα δυο φύλα των πιο τέλειων μορφών του ιδανικού του εγώ, για τις οποίες αρκεί να υποδείξουμε ότι υλοποιούν το ανδρικό ιδανικό στο αγόρι, το παρθενικό ιδανικό στην κοπέλα. Αντίθετα, στις υποβαθμισμένες μορφές αυτής της *imago* μπο-

ρούμε να υπογραμμίσουμε τις φυσικές βλάβες, ειδικότερα αυτές που την παρουσιάζουν σαν σακατεμένη ή τυφλωμένη, για να εκτρέψουν τη μετουσιωτική ενέργεια από τη δημιουργική κατεύθυνσή της και να ευνοήσουν τον εγκλεισμό της σε κάποιο ιδανικό ναρκισσικής ακεραιότητας. Ο θάνατος του πατέρα, σε οποιοδήποτε στάδιο της ανάπτυξης κι αν συμβεί και σύμφωνα με το βαθμό ολοκλήρωσης του Οιδίποδα, τείνει, ομοίως, να στερέψει παγώνοντάς την την πρόοδο της πραγματικότητας. Η εμπειρία, ανάγοντας σε τέτοιες αιτίες ένα μεγάλο αριθμό νευρώσεων, καθώς και τη βαρύτητά τους, εναντιώνεται, λοιπόν, στο θεωρητικό προσανατολισμό που υποδεικνύει το βασικότερο παράγοντά τους στην απειλή της πατρικής δύναμης.

Εάν φάνηκε κατά την ψυχολογική ανάλυση του Οιδίποδα ότι πρέπει να τον κατανοήσουμε σε συνάρτηση με τα ναρκισσικά προηγούμενά του, δε σημαίνει ότι θεμελιώνεται έξω από την κοινωνιολογική σχετικότητα. Το πιο αποφασιστικό ελατήριο των ψυχικών του επιπτώσεων προέρχεται, πράγματι, από το γεγονός ότι η *imago* του πατέρα συμπυκνώνει πάνω της τη λειτουργία καταπίεσης και τη λειτουργία μετουσίωσης. Άλλα αυτό είναι το αποτέλεσμα ενός κοινωνικού καθορισμού, αυτού της πατερναλιστικής οικογένειας.

Η οικογενειακή αρχή δεν αντιπροσωπεύεται στους μητριαρχικούς πολιτισμούς από τον πατέρα αλλά, κατά κανόνα, από το μητρικό θείο. Ένας εθνολόγος τον οποίο οδήγησαν οι ψυχαναλυτικές του γνώσεις, ο Malinowski, κατάφερε να διεισδύσει στις ψυχικές επιπτώσεις αυτού του γεγονότος: εάν ο μητρικός θείος ασκεί το ρόλο κοινωνικού αναδόχου, ως φύλακας των οικογενειακών ταμπού, και μύστη στις φυλετικές τελετές, ο πατέρας, απαλλαγμένος από κάθε καταπιεστική λειτουργία, παίζει έναν πιο οικείο ρόλο πατρωνείας, δασκάλου των τεχνικών και κηδεμόνια της επιχειρησιακής τόλμης.

Αυτός ο διαχωρισμός των λειτουργιών επισύρει μια διαφορετική ισορροπία του ψυχισμού την οποία πιστοποιεί ο συγγρα-

φέας μέσα από την απουσία νευρώσεων στις ομάδες που μελέτησε στα νησιά της βορειοδυτικής πλευράς της Μελανησίας. Αυτή η ισορροπία αποδεικνύει ότι, ευτυχώς, το σύμπλεγμα του Οιδίποδα είναι σχετικό με μια κοινωνική δομή αλλά δεν εξουσιοδοτεί ουδόλως την παραδεισιακή χίμαιρα, απέναντι στην οποία ο κοινωνιολόγος οφείλει να αμυνθεί: στην αρμονία που περιέχει αντιτίθεται στην πραγματικότητα η στερεοτυπία που σημαδεύει τα δημιουργήματα της προσωπικότητας, από την τέχνη ως την ηθική, σε παρόμοιους πολιτισμούς και ότι πρέπει να αναγνωρίσουμε σ' αυτή την περιστολή, σύμφωνα με την παρούσα θεωρία του Οιδίποδα, σε τι βαθμό η ορμή της μετουσίωσης κυριαρχείται από την κοινωνική καταπίεση όταν αυτές οι δυο λειτουργίες βρίσκονται διαχωρισμένες.

Αντίθετα, επειδή επενδύεται με την καταπίεση η πατρική *imago*, προβάλλει την πρωταρχική δύναμη της, της καταπίεσης, πάνω στις ίδιες τις μετουσιώσεις που οφείλουν να την υπερπηδήσουν. Το σύμπλεγμα του Οιδίποδα αντλεί τη γονιμότητά του από το γεγονός ότι συνάπτει την πρόοδο αυτών των λειτουργιών με μια τέτοια αντινομία. Αυτή η αντινομία παίζει μέσα στο ατομικό δράμα — ότι τη δούμε να επιβεβαιώνεται μέσα από αποτελέσματα αποσύνθεσης. Όμως τα αποτελέσματά της, που είναι φορείς προόδου, ξεπερνούν κατά πολύ αυτό το δράμα, καθώς εντάσσονται σε μια απέραντη κοινή πολιτιστική κληρονομιά: κανονικά ιδανικά, νομικά στάτους, δημιουργικές εμπνεύσεις. Ο ψυχολόγος δεν μπορεί να παραμελεί αυτές τις μορφές οι οποίες, συμπυκνώνοντας μέσα στη συζυγική οικογένεια τις προϋποθέσεις της λειτουργικής σύγκρουσης του οιδιπόδειου, επανεντάσσουν μέσα στην ψυχολογική πρόοδο την κοινωνική διαλεκτική την οποία παράγει αυτή η σύγκρουση.

Η σύνδεση της μελέτης αυτών των μορφών με την ιστορία αποτελεί ένα δεδομένο για την ανάλυσή μας. Πράγματι, ότι πρέπει να αναφέρουμε σ' ένα δομικό πρόβλημα το γεγονός ότι το φως της ιστορικής παράδοσης δε διεισδύει πλήρως παρά στα

αρχεία των πατριαρχικών καθεστώτων, ενώ δε φωτίζει παρά περιυφωριακά —εκεί ακριβώς όπου τοποθετείται η διερεύνηση ενός Bachofen— τα μητριαρχικά καθεστώτα, παντού υποκείμενα στους αρχαίους πολιτισμούς.

Θα συγκρίνουμε αυτό το γεγονός με την κρίσιμη στιγμή που ο Bergson προσδιόρισε στα θεμέλια της ημικής. Γνωρίζουμε ότι ανάγει στη χαρακτηριστική της λειτουργία ζωικής άμυνας αυτό «το όλο της υποχρέωσης» με το οποίο υποδηλώνει το δεσμό που αναδιπλώνει την κοινωνική ομάδα πάνω στη συνοχή της και ότι αναγνωρίζει, αντίθετα, μια υπερβατική ορμή της ζωής σε κάθε κίνηση η οποία ανοίγει αυτή την ομάδα οικουμενικοποιώντας τούτο το δεσμό. Διπλή πηγή την οποία ανακαλύπτει μια αφηρημένη ανάλυση, χωρίς αμφιβολία μεταστραμμένη εναντίον των φιρμαλιστικών ψευδαισθήσεών της, αλλά η οποία περιορίζεται στην εμβέλεια της αφαίρεσης. Όμως, εάν μέσα από την εμπειρία ο ψυχαναλυτής, όπως και ο κοινωνιολόγος, μπορούν να αναγνωρίσουν στην απαγόρευση της μητέρας τη συγκεκριμένη μορφή της πρωταρχικής υποχρέωσης, ομοίως μπορούν να αποδείξουν μια πραγματική διαδικασία του «ανοίγματος» του κοινωνικού δεσμού μέσα στην πατερναλιστική αρχή και να ισχυριστούν ότι, μέσα από την οιδιτόδεια σύγκρουση, εισάγει μέσα στην καταπίεση ένα ιδανικό υπόσχεσης.

Εάν στραφούν στις θυσιαστικές τελετές με τις οποίες οι πρωτόγονοι πολιτισμοί, έστω κι αν έχουν φτάσει σε μια υψηλή κοινωνική συγκέντρωση, υλοποιούν κατά τον πιο ωμό τρόπο —ανθρώπινα θύματα διαμελισμένα ή θαμμένα ζωντανά— τα φαντάσματα της πρωταρχικής σχέσης με τη μητέρα, θα διαβάσουν σε μια ολόκληρη σειρά από μύθους ότι στην έλευση της πατρικής εξουσίας ανταποκρίνεται ένας μετριασμός της πρωτόγονης καταπίεσης. Ορατό μέσα στο μυθικό διφορούμενο της θυσίας του Αβραάμ —η οποία, άλλωστε, το συνδέει θρησκευτικά με την έκφραση μιας υπόσχεσης— αυτό το νόημα εμφανίζεται εξίσου στο μύθο του Οιδίποδα, από τη στιγμή που δε θα παραμελήσουμε το ε-

πεισόδιο της Σφίγγας, όχι λιγότερο διφορούμενη αναπαράσταση της χειραφέτησης από τις μητριαρχικές τυραννίες και της δύσης της τελετής του βασιλικού φόνου. Όποια κι αν είναι η μορφή τους, όλοι αυτοί οι μύθοι τοποθετούνται στις παρυφές της Ιστορίας, πολύ μακριά από τη γέννηση της ανθρωπότητας από την οποία τη χωρίζουν η αμνημόνευτη διάρκεια των μητριαρχικών πολιτισμών και η στασιμότητα των πρωτόγονων ομάδων.

Σύμφωνα μ' αυτή την κοινωνιολογική αναφορά, το γεγονός του προφητισμού μέσα από το οποίο ο Bergson προσφεύγει στην Ιστορία, καθόσον παρουσιάστηκε κατά τον πιο υψηλό τρόπο στον ιουδαϊκό λαό, γίνεται κατανοητό με την εκλεκτή κατάσταση που δημιούργησε σ' αυτό το λαό το γεγονός ότι ήταν θιασώτης της πατριαρχίας εν μέσω ομάδων που επιδίδονταν σε μητρικές λατρείες, με τη σπασμωδική πάλη για τη διατήρηση του πατριαρχικού ιδεώδους εναντίον της ακατάλυτης γοητείας αυτών των πολιτισμών. Διαμέσου της ιστορίας των πατριαρχικών λαών, βλέπουμε έτσι να επιβεβαιώνονται διαλεκτικά μέσα στις κοινωνίες οι απαιτήσεις του προσώπου και η οικουμενικοποίηση των ιδανικών: μάρτυρας, αυτή η πρόοδος των δικαιωμάτων μορφών η οποία διαιωνίζει την αποστολή που έζησε η αρχαία Ρώμη τόσο δυνάμει, όσο και ενσυνείδητα και η οποία πραγματοποιήθηκε με την ήδη επαναστατική επέκταση των ηθικών προνομίων μιας πατριαρχίας σε μια απέραντη πλέμπα και σ' όλους τους λαούς.

Δυο λειτουργίες αυτής της διαδικασίας ανακλώνται στη δομή της ίδιας της οικογένειας: η παράδοση, μέσα στα πατρίκια ιδανικά, προνομιακών μορφών του γάμου και η αποθεωτική έξαρση την οποία ο χριστιανισμός επεφύλαξε στις απαιτήσεις του προσώπου. Η Εκκλησία ενέταξε αυτή την παράδοση μέσα στην ηθική του χριστιανισμού θέτοντας σε πρώτο πλάνο μέσα στο δεσμό του γάμου την ελεύθερη εκλογή του προσώπου, επιτρέποντας έτσι στον οικογενειακό θεσμό να κάνει το αποφασιστικό

βήμα προς τη σύγχρονη δομή του, δηλαδή την κρυφή ανατροπή της κοινωνικής πρωτοκαθεδρίας του προς όφελος του γάμου. Ανατροπή η οποία πραγματοποιείται κατά το 15ο αιώνα με την οικονομική επανάσταση απ' όπου προέκυψαν οι αστικές κοινωνίες και η ψυχολογία του σύγχρονου ανθρώπου.

Αυτό που πράγματι προτείνεται για μελέτη στον ψυχαναλυτή είναι οι σχέσεις της ψυχολογίας του σύγχρονου ανθρώπου με τη συζυγική οικογένεια. Αυτός ο άνθρωπος είναι το μόνο αντικείμενο που ο ψυχαναλυτής έχει πραγματικά υποβάλει στην εμπειρία του και αν βρίσκει σ' αυτό τη μυθική ανταύγεια των πιο πρωταρχικών συνθηκών του ανθρώπου, μπορεί να έχει την αξίωση να τον θεραπεύσει από τις ψυχικές αδυναμίες του, χωρίς να τον κατανοήσει μέσα στον πολιτισμό ο οποίος του επιβάλλει τις πιο υψηλές απαιτήσεις, χωρίς να κατανοήσει ομοίως τη δική του θέση απέναντι σ' αυτό τον άνθρωπο στο πιο ακραίο σημείο της επιστημονικής στάσης;

Στην εποχή μας, λιγότερο από οποιαδήποτε άλλη φορά, δε θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε τον άνθρωπο του δυτικού πολιτισμού έξω από τις αντινομίες οι οποίες συγκροτούν τη σχέση του με τη φύση και την κοινωνία: πώς να κατανοήσουμε έξω απ' αυτές και το άγχος που εκφράζει μέσα στο αίσθημα μιας προμηθεϊκής παραβασης απέναντι στις συνθήκες της ζωής του και τις πιο υψηλές συλλήψεις όπου υπερπηδά αυτό το άγχος αναγνωρίζοντας ότι δημιουργεί τον εαυτό του τον ίδιο και τα αντικείμενά του μέσα από διαλεκτικές κρίσεις.

Αυτή η ανατρεπτική και κριτική κίνηση όπου ο άνθρωπος πραγματοποιείται βρίσκει τον πιο δραστικό σπόρο της μέσα σε τρεις συνθήκες της συζυγικής οικογένειας.

Ενσαρκώνοντας τη διάσταση της αρχής μέσα στην πιο εγγύτερη γενιά και κάτω από μια οικεία μορφή, η συζυγική οικογένεια θέτει αυτή τη διάσταση μέσα στην άμεση εμβέλεια της δημιουργικής ανατροπής. Κάτι που μεταφράζουν, και για την πιο κοινή παρατήρηση, οι αντιστροφές που φαντάζεται το παιδί μέ-

σα στην τάξη των γενεών όπου το ίδιο υποκαθίσταται στο γονιό ή στον άμεσο πρόγονο.

Από την άλλη πλευρά ο ψυχισμός δε διαμορφώνεται μόνο μέσα από τη σύγκρουση με τους καταναγκασμούς που ενσαρκώνει ο ενήλικας αλλά εξίσου και μέσα από μια θετική σχέση με την εικόνα του: αυτό το αποτέλεσμα πραγματοποιείται μέσα από τη μετάδοση του ιδανικού του εγώ, και με τον πιο καθαρό τρόπο, όπως είπαμε, από τον πατέρα στο γιο. Περιλαμβάνει μια θετική επιλογή των τάσεων και των χαρισμάτων, μια προοδευτική υλοποίηση του ιδανικού μέσα στο χαρακτήρα. Σ' αυτή την ψυχολογική διαδικασία οφείλεται το γεγονός οικογενειών με διαπρεπείς άντρες και όχι στην υποτιθέμενη κληρονομικότητα την οποία θα ήθελαν να μας κάνουν να αναγνωρίσουμε σε ικανότητες που στην πραγματικότητα ανήκουν, αντίθετα, στη σφαίρα των σχέσεων.

Τέλος, και κυρίως, το προφανές της σεξουαλικής ζωής στους εκπροσώπους των σεξουαλικών καταναγκασμών, το μοναδικά «παραβιαστικό» παράδειγμα της *imago* του πατέρα ως προς την πρωταρχική απαγόρευση υψώνουν στο μέγιστο βαθμό την ένταση της λίμπιντο και τη σπουδαιότητα της μετουσίωσης.

Το σύμπλεγμα της συζυγικής οικογένειας προάγει τις ανώτερες επιτυχίες του χαρακτήρα, της ευτυχίας και της δημιουργίας, για να υλοποιήσει κατά τον πιο ανθρώπινο τρόπο τη σύγκρουση του ανθρώπου με το πιο αρχαϊκό άγχος του, για να του προσφέρει το βασιλικότερο κλειστό πεδίο όπου θα μπορέσει ν' αναμετρηθεί με τις πιο ριζωμένες μορφές της μοίρας του, για να προσφέρει στην ατομική του ύπαρξη τη δυνατότητα του πιο ολοκληρωμένου θριάμβου εναντίον της αρχέγονης δουλείας του.

Παρέχοντας στην προσωπικότητα τη μεγαλύτερη διαφοροποίηση πριν τη λανθάνουσα περίοδο, το σύμπλεγμα δίνει στις κοινωνικές αντιπαραθέσεις αυτής της περιόδου το μέγιστο της αποτελεσματικότητάς τους για την ορθολογική διαμόρφωση του ατόμου. Μπορούμε, πράγματι, να θεωρήσουμε ότι η μορφωτική

δράση αυτής της περιόδου αναπαράγει μέσα σε μια πιο μεστή πραγματικότητα και κάτω από τις ανώτερες μετουσιώσεις της λογικής και της δικαιοσύνης το δίκτυο των ναρκισσικών ισοδυναμιών όπου κυτταρώθηκε ο κόσμος των αντικειμένων. Όσο πιο ποικίλες και πλούσιες είναι οι πραγματικότητες που θα ενταχθούν ασυνείδητα μέσα στην οικογενειακή εμπειρία, τόσο πιο διαπλαστική θα είναι για τη λογική η εργασία της καθυπόταξής τους.

Έτσι, λοιπόν, εάν η ψυχανάλυση αποκαλύπτει μέσα στους ηθικούς όρους της δημιουργίας ένα επαναστατικό ένζυμο το οποίο δεν μπορούμε να συλλάβουμε παρά μέσα σε μια συγκεκριμένη ψυχανάλυση, αναγνωρίζει στην οικογενειακή δομή, επειδή το παραγάγει, μια ισχύ η οποία ξεπερνά κάθε εκπαιδευτική εκλογίκευση. Αυτό το γεγονός αξίζει να προταθεί στους θεωρητικούς —σ' όποια όχθη κι αν ανήκουν— μιας κοινωνικής εκπαίδευσης με ολοκληρωτικές (totalitaire) αξιώσεις, ώστε καθένας να βγάλει, σύμφωνα με τις επιθυμίες του, τα συμπεράσματά του.

Ο ρόλος της *imago* του πατέρα διαφαίνεται με συναρπαστικό τρόπο στη διαμόρφωση της πλειοψηφίας των μεγάλων αντρών. Η λογοτεχνική και ηθική ακτινοβολία του κατά την κλασική περίοδο της προόδου, από τον Corneille ως τον Proudhon, αξίζει να σημειωθεί. Και οι ιδεολόγοι οι οποίοι το 19ο αιώνα έστρεψαν τα πυρά της κριτικής τους εναντίον της πατερναλιστικής οικογένειας δεν είναι αυτοί που φέρουν σε μικρότερο βαθμό τα σημάδια της.

Δεν είμαστε απ' αυτούς που κατατρύχονται από τη θλίψη μιας υποθετικής χαλάρωσης του οικογενειακού δεσμού. Δεν είναι αποκαλυπτικό ότι η οικογένεια συρρικνώθηκε στη βιολογική ομαδοποίησή της στο βαθμό που ενσωμάτωνε τις υψηλότερες μορφές πολιτιστικής προόδου; Άλλα ένας μεγάλος αριθμός ψυχολογικών αποτελεσμάτων μάς φαίνεται ότι εξαρτώνται από την κοινωνική παρακμή της πατρικής *imago*. Παρακμή προκαλούμενη από την επανάκαμψη στο άτομο ακραίων αποτελεσμά-

των της κοινωνικής προόδου, παρακμή που σημειώνεται κυρίως στις μέρες μας μέσα στις κοινότητες που δοκιμάζονται στο μεγαλύτερο βαθμό απ' αυτά τ' αποτελέσματα: οικονομική συγκέντρωση, πολιτικές καταστροφές. Αυτό το γεγονός δε διατυπώθηκε από τον αρχηγό ενός ολοκληρωτικού κράτους σαν επιχείρημα εναντίον της παραδοσιακής εκπαίδευσης; Παρακμή βαθύτερα δεμένη με τη διαλεκτική της συζυγικής οικογένειας, αφού πραγματοποιείται με τη σχετική διόγκωση των συζυγικών απαιτήσεων, ιδιαίτερα αισθητή, για παράδειγμα, μέσα στην αμερικανική ζωή.

Όποιο και να είναι το μέλλον της, αυτή η παρακμή αποτελεί μια ψυχολογική κρίση. Ίσως να πρέπει να συνδέουμε την εμφάνιση της ψυχανάλυσης μ' αυτή ακριβώς την κρίση. Το εξαίσιο τυχαίο της μεγαλοφυΐας δεν εξηγεί, ίσως, από μόνο του το γεγονός να είναι ένα τέκνο της ιουδαϊκής πατριαρχίας που φαντάστηκε το σύμπλεγμα του Οιδίποδα και μάλιστα στη Βιέννη, κέντρο τότε ενός κράτους που ήταν μια μωσαϊκή μείξη (melting-pot) των πιο ποικίλων οικογενειακών μορφών, από τις πιο αρχαϊκές ως τι πιο εξελιγμένες, από τις τελευταίες αρρενογονικές ομάδες των Σλάβων αγροτών ως τις πιο στενές μορφές της μικροαστικής εστίας και τις πιο παρακμιακές μορφές του ασταθούς νοικοκυριού περνώντας από τους εμποριοκρατικούς και φεουδαρχικούς πατερναλισμούς. Όπως και να 'ναι, οι μορφές των κυρίαρχων νευρώσεων στο τέλος του τελευταίου αιώνα αποκάλυψαν ότι ήταν στενά εξαρτημένες από τις οικογενειακές συνθήκες.

Αυτές οι νευρώσεις, από την εποχή των πρώτων φρούδικών μαντεμάτων, φαίνεται να έχουν εξελιχθεί προς την κατεύθυνση ενός χαρακτηριολογικού συμπλέγματος όπου τόσο για την ιδιοτυπία της μορφής του, όσο και για τη γενίκευσή του —είναι ο πυρήνας του μεγαλύτερου αριθμού των νευρώσεων— μπορούμε να αναγνωρίσουμε τη μεγάλη σύγχρονη νεύρωση. Η εμπειρία μας μας ωθεί να υποδείξουμε τον κύριο καθορισμό της στην

προσωπικότητα του πατέρα, πάντα υστερούσα κατά κάποιο τρόπο, απούσα, ταπεινωμένη, διχασμένη ή διακοσμητική. Σ' αυτή την ανεπάρκεια βλέπουμε, σύμφωνα με τη δική μας σύλληψη του Οιδίποδα, το λόγο στερέματος της ενστικτικής ορμής, καθώς και της διαλεκτικής των μετουσιώσεων. Αποτρόπαιες νονές εγκατεστημένες στην κούνια του νευρωσικού, η αδυναμία και η ουτοπία μπλοκάρουν τη φιλοδοξία του, είτε καθώς πνίγει μέσα του τις δημιουργίες τις οποίες περιμένει ο κόσμος στον οποίο έρχεται είτε καθώς παραγνωρίζει μέσα στο αντικείμενο το οποίο προτείνει στην εξέγερσή του την ίδια του την κίνηση.

2

ΤΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΑ ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΑ
ΣΤΗΝ ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ

Τα οικογενειακά συμπλέγματα διαδραματίζουν μέσα στις ψυχώσεις μια τυπική λειτουργία: οικογενειακά θέματα τα οποία επικρατούν μέσα στα παραληρήματα λόγω της ομοιομορφίας τους με το σταμάτημα που αποτελούν οι ψυχώσεις μέσα στο εγώ και την πραγματικότητα. Μέσα στις νευρώσεις τα συμπλέγματα διαδραματίζουν μια αιτιώδη λειτουργία: επιπτώσεις και οικογενειακοί αστερισμοί που καθορίζουν τα συμπτώματα και τις δομές σύμφωνα με τα οποία οι νευρώσεις διχάζουν, εσωστρέφουν ή ομοφυλοφιλοποιούν την προσωπικότητα. Αυτές είναι με λίγα λόγια οι θέσεις που αναπτύσσει τούτο το κεφάλαιο.

Είναι αυτονόητο ότι χαρακτηρίζοντας ως οικογενειακή τη μορφή μιας ψύχωσης ή την πηγή μιας νεύρωσης, δίνουμε σ' αυτό τον όρο το ακριβές νόημα της κοινωνικής σχέσης το οποίο αυτή η μελέτη προσπαθεί να ορίσει και ταυτόχρονα να δικαιώσει με την αντικειμενική γονιμότητά του: έτσι αυτό που εξαρτάται μόνο από τη βιολογική μετάδοση θα πρέπει να δηλωθεί ως «*κληρονομικό*» και όχι ως «*οικογενειακό*», με την ακριβή σημασία του όρου, έστω κι όταν πρόκειται για μια ψυχική πάθηση και αυτό παρά την τρέχουσα χρήση στο λεξιλόγιο της νευρολογίας.

I. Οι ψυχώσεις με οικογενειακό θέμα

Κάτω από μια τέτοια έγνοια της ψυχολογικής αντικειμενικότητας μελετήσαμε τις ψυχώσεις όταν, από τους πρώτους στη Γαλλία, επιμείναμε να τις κατανοήσουμε στη σχέση τους με την προσωπικότητα: άποψη στην οποία μας οδηγούσε η έννοια, έκτοτε όλο και περισσότερο αναγνωριζόμενη, ότι η βλάβη ή η ελλειμματικότητα κάποιου στοιχείου των συστημάτων οργάνων ή των λειτουργιών του ψυχισμού αφορά το σύνολό του. Αυτή η έννοια, την οποία αποδείκνυαν οι ψυχικές διαταραχές τις οποίες προκαλούν εντοπίσιμες βλάβες, μας φαινόταν ακόμα περισσότερο εφαρμόσιμη στις διανοητικές παραγωγές και στις κοινωνικές αντιδράσεις των ψυχώσεων, ήτοι σ' αυτά τα παραληρήματα και σ' αυτές τις ενορμήσεις οι οποίες, παρά τον υποτιθέμενο μερικό χαρακτήρα τους, δεν έπαυαν να υπενθυμίζουν λόγω της τυπικότητάς τους τη συνοχή ενός αρχαικού εγώ και μέσα στην ίδια τη δυσαρμονία τους όφειλαν να προδίδουν τον εσωτερικό νόμο του.

Ας θυμηθούμε μόνο ότι αυτές οι παθήσεις αντιστοιχούν στο χύδην πλαίσιο της τρέλας και ότι συλλάβουμε ότι, σε ό,τι μας αφορά, ήταν αδύνατο να είχαμε την πρόθεση να ορίσουμε εκεί μια αληθινή προσωπικότητα που να συνεπάγεται την επικοινωνία της σκέψης και την υπευθυνότητα της διαγωγής. Μια ψύχωση, βέβαια, την οποία απομονώσαμε υπό το όνομα παράνοια αυτοτιμωρίας δεν αποκλείει την ύπαρξη μιας παρόμοιας προσωπικότητας που συγκροτείται όχι μόνο από τις σχέσεις του εγώ αλλά του υπερεγώ και του ιδανικού του εγώ, μόνο που το υπερεγώ τής επιβάλλει τα πιο ακραία αποτελέσματα τιμωρίας και το ιδανικό του εγώ επιβεβαιώνεται στο επίπεδό της μέσα σε μια διφορούμενη εξαντικειμένιση, πρόσφορη στις επαναλαμβανόμενες προβολές. Η επισήμανση της πρωτοτυπίας αυτής της

μορφής με τον ταυτόχρονο προσδιορισμό, βάσει της θέσης της, ενός νοσολογικού συνόρου συνιστά ένα αποτέλεσμα το οποίο, όσο περιορισμένο και αν είναι, παραμένει από την άποψη που κατηύθυνε την προσπάθειά μας μια κατάκτηση.

Η πρόοδος της έρευνάς μας όφειλε να μας κάνει να αναγνωρίσουμε στις διανοητικές μορφές που αποτελούν οι ψυχώσεις την ανασυγκρότηση στάδιων του εγώ προγενέστερων της προσωπικότητας. Πράγματι, εάν χαρακτηρίσουμε καθένα από τα στάδια με το στάδιο του αντικειμένου που του αντιστοιχεί, όλη η φυσιολογική γένεση του αντικειμένου μέσα στην κατοπτρική σχέση του υποκειμένου με τον άλλο, ή ως υποκειμενική συμμετοχή του τεμαχισμένου σώματος, ξαναβρίσκεται, σε μια σειρά μορφών σταματήματος, μέσα στα αντικείμενα του παραληρήματος.

Είναι αξιοσημείωτο ότι αυτά τα αντικείμενα εκδηλώνουν τους πρωταρχικούς συνιστώντες χαρακτήρες της ανθρώπινης γνώσης: τυπική ταυτότητα, συναισθηματική ισοδυναμία, επαναληπτική αναπαραγωγή και ανθρωπομορφικός συμβολισμός, κάτω από απολιθωμένες μορφές, βέβαια, αλλά τονισμένες από την απουσία ή το σβήσιμο των δευτερογενών αφομοιώσεων που είναι για το αντικείμενο οι εξαρτήσεις του και η ατομικότητά του, η σχετικότητα και η πραγματικότητά του.

Το όριο αυτής της πραγματικότητας του αντικειμένου μέσα στην ψύχωση, το σημείο οπισθοχώρησης της μετουσίωσης μας φαίνεται ακριβώς ότι δίνεται απ' αυτή τη στιγμή που σημαδεύει κατά την άποψή μας την ατμόσφαιρα της οιδιπόδειας πραγματοποίησης, δηλαδή αυτή την έγερση του αντικειμένου η οποία παράγεται σύμφωνα με τη διατύπωσή μας μέσα στη λάμψη της έκπληξης. Αυτή είναι η στιγμή την οποία αναπαράγει αυτή η φάση που θεωρούμε σταθερή και δηλώνουμε ως γόνιμη φάση του παραληρήματος: φάση κατά την οποία τα αντικείμενα, μετασχηματισμένα από μια άφατη αλλόκοτη ανοικειότητα (*étrangeté ineffable*), αποκαλύπτονται σαν σοκ, αινίγματα, σημασίες.

Μέσα σ' αυτή την αναπαραγωγή είναι που καταρρέει ο κονφορμισμός, επιφανειακά επωμισμένος με τη βοήθεια του οποίου το υποκείμενο συγκάλυπτε ως εδώ το ναρκισσισμό της σχέσης του με την πραγματικότητα.

Αυτός ο ναρκισσισμός μεταφράζεται στη μορφή του αντικειμένου. Αυτή μπορεί να παραχθεί προοδευτικά στην αποκαλυπτική κρίση, καθώς το οιδιπόδειο αντικείμενο περιορίζεται σε μια δομή δευτερογενούς ναρκισσισμού — αλλά εδώ το αντικείμενο παραμένει μη αναγώγιμο σε οποιαδήποτε ισοδυναμία και το τίμημα της κατοχής του, η ζημιογόνος ιδιότητά του θα επικρατήσουν απέναντι σε κάθε δυνατότητα αντιστάθμισης ή συμβιβασμού: πρόκειται για το διεκδικητικό παραλήρημα. Ή η μορφή του αντικειμένου μπορεί να μείνει μετέωρη στην ακμή της κρίσης, ως εάν η *imago* του οιδιπόδειου ιδανικού αποτυπώνταν τη στιγμή του μετασχηματισμού της — αλλά εδώ η *imago* δεν υποκειμενικοποιείται με την ταύτιση προς το είδωλο και το ιδανικό του εγώ προβάλλεται επαναληπτικά σε παραδειγματικά αντικείμενα, βέβαια, αλλά η δράση των οποίων είναι πλήρως εξωτερική, ζωντανές μομφές, μάλλον, η λογοκρισία των οποίων τείνει στην πανταχού παρούσα επιτήρηση, πρόκειται για το ερμηνευτικό παραλήρημα συσχέτισης (*délire sensitif de relations*). Τέλος το αντικείμενο μπορεί να ξαναβρεί εντεύθεν της κρίσης τη δομή πρωτογενούς ναρκισσισμού όπου σταμάτησε ο σχηματισμός του.

Μπορούμε να δούμε σ' αυτή την τελευταία περίπτωση το υπερεγώ, το οποίο δεν υπέστη απώθηση, όχι μόνο να μεταφράζεται μέσα στο υποκείμενο σε πρόθεση καταπίεσης αλλά ακόμα να ξεπροβάλλει ως αντικείμενο συλλαμβανόμενο από το εγώ, ανακλώμενο με τα αποσυντιθέμενα χαρακτηριστικά των διαμορφωτικών επιπτώσεών του και, υπό το κράτος των πραγματικών απειλών ή των φαντασιακών παρεισφρύσεων, αντιπροσωπευόμενο από τον ενήλικα ευνουχιστή ή τον εισχωρούντα αδελφό: πρόκειται για το σύνδρομο της ερμηνευτικής καταδίω-

ξης, μαζί με το αντικείμενό του με λανθάνον ομοφυλόφιλο νόημα.

Ένα σκαλοπάτι πιο πάνω, το αρχαϊκό εγώ εκδηλώνει την αποσύνθεσή του μέσα στο αίσθημα ότι είναι αντικείμενο κατόπτευσης, μαντέματος, ξεσκεπάσματος, θεμελιώδες αίσθημα της παραισθητικής ψύχωσης, και το είδωλο με το οποίο ταυτίζεται αντιτίθεται στο υποκείμενο είτε σαν απόηχος της σκέψης και των πράξεων μέσα στις ρηματικές ακουστικές μορφές της παραισθησης, τα αυτοδυσφημιστικά περιεχόμενα των οποίων σημειώνουν την εξελικτική συγγένεια με την ηθική καταπίεση, είτε σαν κατοπτρική οπτασία του σώματος σε ορισμένες μορφές οπτικής παραισθησης, οι αντιδράσεις-αυτοκτονίες των οποίων αποκαλύπτουν την αρχαϊκή συνοχή με τον πρωτογενή μαζοχισμό. Τέλος τη βαθύτατα ανθρωπομορφική και οργανομορφική δομή του αντικειμένου τη βλέπουμε να έρχεται στο φως μέσα στη μεγαλομανιακή συμμετοχή όπου το υποκείμενο, μέσα στην παραφρένεια, ενσωματώνει τον κόσμο στο έγώ του βεβαιώνοντας ότι εγκλείει την ολότητα, ότι το σώμα του συντίθεται από τις πολυτιμότερες ύλες, ότι η ζωή του και οι λειτουργίες του στηρίζουν την τάξη και την ύπαρξη του Σύμπαντος.

Τα οικογενειακά συμπλέγματα παίζουν μέσα στο εγώ, σ' αυτά τα διάφορα στάδια όπου το ακινητοποιεί η ψύχωση, έναν αξιόλογο ρόλο είτε ως αίτια των αντιδράσεων του υποκειμένου είτε ως θέματα του παραληρήματός του. Μπορούμε, μάλιστα, να διατάξουμε κάτω απ' αυτά τα δυο επίπεδα την ένταξη αυτών των συμπλεγμάτων στο εγώ σύμφωνα με την υποστροφική σειρά που μόλις εκθέσαμε για τις μορφές του αντικειμένου μέσα στις ψυχώσεις.

Οι νοσηρές αντιδράσεις στις ψυχώσεις προκαλούνται από τα οικογενειακά αντικείμενα σε φθίνουσα συνάρτηση με την πραγματικότητα αυτών των αντικειμένων προς όφελος της φαντασιακής εμβέλειάς τους: μπορούμε να το εκτιμήσουμε, εάν ξεκινήσουμε από τις συγκρούσεις που φέρνουν αντιμέτωπο ε-

κλεκτικά το διεκδικητή με τον οικογενειακό κύκλο του ή με το συζυγικό σύντροφο —περονώντας από τη σημασία υποκατάστατων του πατέρα, του αδελφού ή της αδελφής την οποία ο παρατηρητής αναγνωρίζει στους διώκτες του παρανοϊκού— για να καταλήξουμε σ' αυτούς τους μυθιστορηματικούς, κρυφούς δεσμούς καταγωγής, σ' αυτές τις απίθανες τριαδικές ή ολύμπιες γενεαλογίες όπου κινούνται οι μύθοι του παραφρενικού. Το αντικείμενο που συγκροτείται από την οικογενειακή σχέση δείχνει έτσι μια προοδευτική αλλοίωση: ως προς τη συναισθηματική αξία του, όταν περιορίζεται, να μην είναι παρά πρόσχημα για την έξαρση του πάθους, κατόπιν ως προς την ατομικότητά του, όταν παραγνωρίζεται, μέσα στην παραληρηματική επανάληψή του, ως προς την ίδια του την ταυτότητα, τέλος, όταν δεν το αναγνωρίζουμε πια μέσα στο υποκείμενο παρά σαν μια οντότητα που δεν υπακούει στην αρχή της αντίφασης.

Όσο για το οικογενειακό θέμα, η έκταση στην οποία εκφράζει την παραληρούσα συνείδηση αποκαλύπτεται συνάρτηση, μέσα στη σειρά των ψυχώσεων, μιας αύξουσας ταύτισης του εγώ μ' ένα οικογενειακό αντικείμενο σε βάρος της απόστασης την οποία το υποκείμενο διατηρεί ανάμεσα σ' αυτό και την παραληρηματική πεποίθησή του: μπορούμε να το εκτιμήσουμε, εάν ξεκινήσουμε από τη σχετική συμπτωματικότητα, μέσα στον κόσμο του διεκδικητή, των αιτιάσεων που προβάλλει εναντίον των δικών του —περονώντας από την όλο και αυξανόμενη υπαρξιακή εμβέλεια που αποκτούν τα θέματα διαρπαγής, σφετερισμού, καταγωγής, μέσα στον τρόπο με τον οποίο ο παρανοϊκός βλέπει τον εαυτό του— για να καταλήξουμε σ' αυτές τις ταυτίσεις με κάποιο κληρονόμο αρπαγμένο από το λίκνο του, με την κρυφή σύζυγο κάποιου πρίγκιπα, με τις μυθικές φιγούρες παντοδύναμου Πατέρα, υικού Θύματος, οικουμενικής Μητέρας, πρωταρχικής Παρθένου, όπου επιβεβαιώνεται το εγώ του παραφρενικού.

Αυτή η επιβεβαίωση του εγώ γίνεται, άλλωστε, πιο αβέβαιη

στο βαθμό που μ' αυτό τον τρόπο ενσωματώνεται περισσότερο στο παραληρηματικό θέμα: από μια αξιοσημείωτα επικοινωνιακή ευρωστία μέσα στη διεκδίκηση συρρικνώνεται κατά τρόπο τελείως εντυπωσιακό σε μια αποδεικτική πρόθεση μέσα στις αντιδράσεις και τις ερμηνείες του παρανοϊκού για να καταρρεύσει στον παραφρενικό μέσα σε μια εκπληκτική δυσαρμονία ανάμεσα στην πίστη και τη διαγωγή.

Έτσι, καθώς οι αντιδράσεις γίνονται πιο σχετικές με τα φαντάσματα και εξαντικειμενίζεται περισσότερο το θέμα του παραληρήματος, το εγώ τείνει να συγχωνευτεί με την έκφραση του συμπλέγματος και το σύμπλεγμα να εκφραστεί μέσα στην αναφορικότητα* (intentionnalité) του εγώ. Οι ψυχαναλυτές λένε, λοιπόν, συνήθως ότι στις ψυχώσεις τα συμπλέγματα είναι ενσυνείδητα, ενώ είναι ασυνείδητα στις νευρώσεις. Αυτό δεν είναι ακριβές, γιατί, για παράδειγμα, το ομοφυλόφιλο νόημα των τάσεων μέσα στην ψύχωση παραγνωρίζεται από το υποκείμενο, καίτοι μεταφρασμένο σε καταδιωκτική πρόθεση. Άλλα η προσεγγιστική διατύπωση μας επιτρέπει να εκπλαγούμε που τα συμπλέγματα ανακαλύφθηκαν μέσα στις νευρώσεις, όπου είναι σε λανθάνουσα κατάσταση, πριν αναγνωριστούν μέσα στις ψυχώσεις όπου είναι εμπειρέστατα. Αυτό συμβαίνει γιατί τα οικογενειακά θέματα που απομονώνουμε στις ψυχώσεις δεν είναι παρά στατικά και δυνητικά αποτελέσματα της δομής τους, παραστάσεις όπου σταθεροποιείται το εγώ. Δεν παρουσιάζουν, λοιπόν, παρά τη μορφολογία του συμπλέγματος, δίχως να αποκαλύπτουν την οργάνωσή του ούτε, κατά συνέπεια, την ιεραρχία των χαρακτηριστικών του.

Απ' όπου και το προφανές τέχνασμα που σημάδευε τις ταξινομήσεις των ψυχώσεων κατά παραληρηματικά θέματα και η

* Προσφεύγω σ' αυτή την απόδοση εξουσιοδοτούμενος από το γεγονός ότι ο Lacan ήταν αναγνώστης του Brentano, όπως αποδεικνύει η διδακτορική διατριβή του (Σ.τ.μ.).

ανυποληψία στην οποία περιέπεσε η μελέτη αυτών των θεμάτων πριν οι ψυχίατροι επανέλθουν σ' αυτά με την ώθηση προς το συγκεκριμένο που έδωσε η ψυχανάλυση. Έτσι ορισμένοι που μπόρεσαν να πιστέψουν ότι είναι οι λιγότερο προσβλημένοι απ' αυτή την επίδραση ανακαίνισαν την κλινική αξία ορισμένων θεμάτων, όπως η ερωτομανία ή το παραλήρημα καταγωγής, μεταφέροντας την προσοχή από το σύνολο στις λεπτομέρειες της μυθιστοριοποίησής τους για να ανακαλύψουν σ' αυτά τα χαρακτηριστικά μιας δομής. Άλλα μόνο η γνώση των συμπλεγμάτων μπορεί να προσδώσει σε μια τέτοια έρευνα, μαζί με μια συστηματική κατεύθυνση, μια σιγουριά και ένα πλεονέκτημα που υπερβαίνει κατά πολύ τα μέσα της καθαρής παρατήρησης.

Ας πάρουμε για παράδειγμα τη δομή του θέματος των υικών ερμηνευτών (*interprétateurs filiaux*), όπως την όρισαν οι Sérieux και Capgras, ως νοσολογική οντότητα. Χαρακτηρίζοντάς τη με βάση τη συναισθηματική στέρηση, έκδηλη στο συχνά νόθο καθεστώς του υποκειμένου, και μια διανοητική διαμόρφωση του τύπου «μυθιστόρημα μεγαλείου» φυσιολογικά εμφανιζόμενου μεταξύ οχτώ και δεκατριών χρονών, οι συγγραφείς θα συνενώσουν το μύθο, έχοντας ωριμάσει απ' αυτή την ηλικία, υποκαταστασης παιδιού —μύθο μέσα από τον οποίο η τάδε γεροντοκόρη του χωριού ταυτίζεται με κάποιο πιο ευνοημένο αντίγραφό της— και τις αξιώσεις, η δικαιολόγηση των οποίων φαίνεται ισοδύναμη, κάποιου ψευδο-δελφίνου. Άλλα το γεγονός ότι αυτός σκέφτεται να στηρίξει τα δικαιώματά του με τη λεπτομερή περιγραφή μιας μηχανής με εξωτερική εμφάνιση ζώου, στην κοιλιά της οποίας θα χρειάστηκε να τον κρύψουν για την πραγματοποίηση της αρχικής απαγωγής (ιστορία του Richemont και του «απίθανου αλόγου» του την οποία παραδέτουν αυτοί οι συγγραφείς), μας κάνει να πιστεύουμε ότι αυτός ο παραλογισμός τον οποίο, βέβαια, μπορεί κανείς να θεωρήσει πλεονάζοντα και να γράψει στο λογαριασμό της διανοητικής καθυστέρησης αποκαλύπτει, τόσο από το συμβολισμό της κύησης, όσο και από τη

θέση που του δίνει το υποκείμενο μέσα στο παραλήρημά του, μια πιο αρχαϊκή δομή της ψύχωσής του.

Μένει να διαπιστώσουμε εάν τα συμπλέγματα που παίζουν αυτούς τους ρόλους ώσης και θέματος μέσα στα συμπτώματα της ψύχωσης έχουν, επίσης, ένα ρόλο αιτίας μέσα στο μηχανισμό καθορισμού της — και αυτό το ερώτημα είναι σκοτεινό.

Όσο για μας, εάν θελήσουμε να κατανοήσουμε αυτά τα συμπτώματα μέσα από μια ψυχογένεση, δεν κλίνουμε διόλου προς τη σκέψη να ανάγουμε σ' αυτή το μηχανισμό καθορισμού της ασθένειας. Όλως αντιθέτως, αποδεικνύοντας για την παράνοια ότι η γόνιμη φάση της περιλαμβάνει μια υπονοϊκή κατάσταση: σύγχυσης, ονείρου, λυκόφωτος, υπογραμμίσαμε την αναγκαίτητα κάποιου οργανικού ελατήριου για τη διανοητική κατάρρευση απ' όπου το υποκείμενο εισάγεται στο παραλήρημα.

Άλλού, επιπλέον, υποδείξαμε ότι έπρεπε να αναζητήσουμε την αιτία αυτής της στασιμότητας της μετουσίωσης όπου εντοπίζουμε την ουσία της ψύχωσης σε κάποιο βιολογικό ελάττωμα της λίμπιντο. Αυτό σημαίνει ότι πιστεύουμε σ' έναν ενδογενή καθορισμό της ψύχωσης και ότι θελήσαμε μόνο να αποδώσουμε δικαιοσύνη σ' αυτές τις ταλαίπωρες παθογένειες οι οποίες δε θα μπορούσαν σήμερα ούτε καν να θεωρηθούν ότι αντιπροσωπεύουν κάποια «οργανική» γένεση: από τη μια πλευρά η αναγωγή της αρρώστιας σε κάποιο διανοητικό φαινόμενο —δήμεν αυτόματο, το οποίο, ως τέτοιο, δε θα μπορούσε να ανταποκρίνεται στην αντιληπτική οργάνωση, θέλουμε να πούμε στο επίπεδο πίστης — που εντοπίζουμε μέσα στα πραγματικά στοιχειώδη συμπτώματα της ερμηνείας και της παραίσθησης, από την άλλη ο προσχηματισμός της αρρώστιας μέσα σε υποθετικά ιδιοσυγκρασιακά γνωρίσματα του χαρακτήρα τα οποία καταρρέουν όταν υποβάλλουμε την έρευνα για τους προγόνους στις απαιτήσεις του ορισμού των όρων και της κριτικής της μαρτυρίας.

Εάν κάποιο ελάττωμα είναι εντοπίσιμο μέσα στον ψυχισμό πριν από την ψύχωση, θα πρέπει να το προαισθανθούμε στις

ίδιες τις πηγές της ζωτικότητας του υποκειμένου, στην πιο οιζική αλλά, επίσης, στην πιο κρυφή από τις ορμές και τις απέχθειές του και πιστεύουμε ότι αναγνωρίζουμε ένα ιδιαίτερο σημείο στον άφατο σπαραγμό που εκδηλώνουν αυτά τα υποκείμενα, επειδή σημείωσαν τις πρώτες γενετήσιες διαχύσεις τους κατά την εφηβεία.

Χαράσσοντας μια γραμμή επαφής ανάμεσα σ' αυτό το υποθετικό ελάττωμα και σε γεγονότα συγκεντρωμένα παλιότερα κάτω από τον τίτλο του εκφυλισμού (*dégénérescence*) ή σε πιο πρόσφατες έννοιες αναφερόμενες στις βιολογικές διαστροφές της σεξουαλικότητας, μπαίνουμε στα προβλήματα της ψυχολογικής κληρονομικότητας. Περιοριζόμαστε εδώ σε μια εξέταση των κυρίως οικογενειακών παραγόντων.

Η απλή κλινική δείχνει σε πολλές περιπτώσεις τη συσχέτιση μιας ανωμαλίας της οικογενειακής κατάστασης. Η ψυχανάλυση, από την άλλη πλευρά, είτε με την ερμηνεία των κλινικών δεδομένων είτε με την εξερεύνηση του υποκειμένου, η οποία, καθώς δεν μπορεί σ' αυτή την περίπτωση να είναι θεραπευτική, οφείλει να μείνει συνετή, δείχνει ότι το ιδανικό του εγώ σχηματίστηκε, συχνά λόγω αυτής της κατάστασης, σύμφωνα με το αντικείμενο του αδελφού. Αυτό το αντικείμενο, τρέποντας τη λίμπιντο που προορίζεται για τον Οιδίποδα προς την *imago* της αρχέγονης ομοφυλοφιλίας, δίνει ένα ιδανικό τόσο ναρκισσικό, που είναι αδύνατο να μη νοθεύσει τη δομή της μετουσίωσης. Επιπλέον μια διάταξη σε σχήμα «κλειστού δοχείου» της οικογενειακής ομάδας τείνει να εντείνει τις κλητευτικές επιπτώσεις, χαρακτηριστικές της μετάδοσης του ιδανικού του εγώ, όπως το δείξαμε στην ανάλυσή μας του Οιδίποδα. Άλλα ενώ εκεί ασκείται κανονικά προς μια επιλεκτική κατεύθυνση, αυτές οι επιπτώσεις δρουν εδώ προς μια κατεύθυνση εκφυλιστική.

Εάν στις ψυχώσεις η ρήξη της πραγματικότητας οφείλεται, σε τελική ανάλυση, σε μια βιολογική ελλειμματικότητα της λίμπιντο, αυτή η ρήξη αποκαλύπτει, επίσης, μια απόκλιση της μετουσίω-

σης όπου ο δόλος του οικογενειακού συμπλέγματος επιφρωνύεται με τη συνδρομή πολυαρίθμων κλινικών γεγονότων.

Πρέπει να σημειώσουμε, πράγματι, αυτές τις ανωμαλίες της προσωπικότητας, η σταθερότητα των οποίων, μέσα στη συγγένεια του παρανοϊκού, επικυρώνεται με την οικεία ονομασία «φωλιά παρανοϊκών» την οποία οι ψυχίατροι εφαρμόζουν σ' αυτά τα περιβάλλοντα διαβίωσης τη συχνότητα της μετάδοσης της παράνοιας, κατ' άμεση οικογενειακή γραμμή, συχνά με επιδείνωση της μορφής της προς την παραφρένεια και χρονική προήγηση, σχετική ή απόλυτη, της εμφάνισής της στον κατιόντα συγγενή τέλος τη σχεδόν αποκλειστικά οικογενειακή εκλεκτικότητα των περιπτώσεων δυαδικών παραληρημάτων αρκούντως εντοπισμένη μέσα στις παλιές συλλογές, όπως αυτή του Legrand du Saulle στο έργο του πάνω στα «διωκτικά παραληρήματα», όπου το εύρος της εκλογής αντισταθμίζει την ατέλεια της συστηματοποίησης με την έλλειψη μεροληψίας.

Εμείς πιστεύουμε ότι είναι μέσα στο δυαδικό παραλήρημα που μπορούμε να συλλάβουμε κατά τον καλύτερο τρόπο τους ψυχολογικούς όρους που μπορούν να παίξουν έναν καθοριστικό δόλο στις ψυχώσεις. Πλην των περιπτώσεων όπου το παραλήρημα προέρχεται από ένα συγγενή προσβλημένο από κάποια διανοητική διαταραχή που να τον μετατρέπει σε οικιακό τύραννο, συναντήσαμε αυτά τα παραληρήματα σε μια οικογενειακή ομάδα την οποία ονομάζουμε ελλιπή (*décomplété*), εκεί όπου η κοινωνική απομόνωση προς την οποία είναι επιφρεπής παράγει το μέγιστο αποτέλεσμά της, δηλαδή μέσα στο «ψυχολογικό ζεύγος» που σχηματίζεται από μια μητέρα και μια κόρη ή από δυο αδελφές (βλέπε τη μελέτη μας για τις αδελφές Papin), σπανιότερα μιας μητέρας και ενός γιου.

II. Οι οικογενειακές νευρώσεις

Τα οικογενειακά συμπλέγματα αποκαλύπτονται στις νευρώσεις με μια τελείως διαφορετική προσέγγιση: γιατί εδώ τα συμπτώματα δεν εκδηλώνουν καμιά σχέση, εκτός από συμπτωματική, με κάποιο οικογενειακό αντικείμενο. Τα συμπλέγματα, ωστόσο, διαδραματίζουν εδώ μια λειτουργία αιτίας, η πραγματικότητα και η δυναμική της οποίας αντιτίθεται διαμετρικά στο ρόλο που παίζουν τα οικογενειακά θέματα στις ψυχώσεις.

Εάν ο Freud, με την ανακάλυψη των συμπλεγμάτων, έκανε επαναστατικό έργο, είναι γιατί ως θεραπευτής, πιο προσηλωμένος στον άρρωστο παρά στην αρρώστια, προσπάθησε να τον καταλάβει για να τον θεραπεύσει και προσκολλήθηκε σε ό,τι παραμελείτο κάτω από τον τίτλο «περιεχόμενο» των συμπτωμάτων και το οποίο είναι το πιο συγκεκριμένο στοιχείο της πραγματικότητάς τους: δηλαδή, στο αντικείμενο που προκαλεί μια φοβία, στο αφορώμενο όργανο ή σωματική λειτουργία στην υστερία, στην αναπαράσταση ή στο συγκινησιακό φορτίο (affect) που απασχολούν το υποκείμενο στην ιδεοληπτική νεύρωση.

Κατ' αυτό τον τρόπο μπόρεσε να αποκρυπτογραφήσει μέσα σ' αυτό το ίδιο το περιεχόμενο τις αιτίες αυτών των συμπτωμάτων: άσχετα αν αυτές οι αιτίες φάνηκαν με την πρόοδο της εμπειρίας πιο πολύπλοκες, είναι σημαντικό να μην τις συρρικνώσουμε σε μια αφαίρεση αλλά να εμβαθύνουμε αυτό το δραματικό νόημα το οποίο στην πρώτη τους διατύπωση συνήρπαζε ως απάντηση στην έμπνευση της έρευνάς τους.

Ο Freud ανακάλυψε, αρχικά στη ρίζα του συμπτώματος, είτε μια σεξουαλική αποπλάνηση την οποία υπέστη πρώιμα το υποκείμενο από λίγο ή πολύ διεστραμμένες ενέργειες είτε μια σκηνή η οποία κατά την πρώτη παιδική ηλικία του το μύησε μέσα από το θέαμα ή την ακρόαση στις σεξουαλικές σχέσεις των ενη-

λίκων. Εάν, όμως, από τη μια πλευρά αυτά τα γεγονότα αποκαλύπτονταν ως τραυματισμοί για να εκτρέψουν τη σεξουαλικότητα προς ανώμαλες τάσεις, αποδείκνυαν ταυτόχρονα, ως χαρακτηριστικές αυτής της ηλικίας, μια κανονική εξέλιξη αυτών των ποικίλων τάσεων και τη φυσιολογική τους ικανοποίηση με αυτοερωτικό τρόπο. Είναι ο λόγος για τον οποίο, εάν από την άλλη πλευρά αυτοί οι τραυματισμοί φαίνονταν να είναι το πιο σύνθετο αποτέλεσμα είτε της πρωτοβουλίας ενός αδελφού είτε κάποιας αμεριμνησίας των γονιών, η συμμετοχή του παιδιού αποδείχτηκε πάντα πιο ενεργητική, στο βαθμό που επιβεβαιωνόταν η παιδική σεξουαλικότητα και τα ηδονικά ή διερευνητικά κίνητρά της. Έκτοτε αυτές οι τάσεις εμφανίζονται μορφοποιημένες σε τυπικά συμπλέγματα από τη φυσιολογική δομή της οικογένειας η οποία τους πρόσφερε τα πρώτα τους αντικείμενα. Γι' αυτό κανένα γεγονός περισσότερο από τη γέννηση ενός αδελφού δεν επισπεύδει έναν τέτοιο σχηματισμό εξάπτοντας με το αίνιγμά του την περιέργεια του παιδιού, επανενεργοποιώντας τις πρωταρχικές συγκινήσεις της προσκόλλησής του στη μητέρα με τα σημεία της εγκυμοσύνης και το θέαμα των φροντίδων που προσφέρει στο νεογέννητο, κρυσταλλώνοντας, τέλος, μέσα στην παρουσία του πατέρα δίπλα της, αυτό το οποίο το παιδί μαντεύει από το μυστήριο της σεξουαλικότητας, αυτό που συναισθάνεται από τα πρώιμα σκιοτήματά της και αυτό που το κατατρομάζει από τις απειλές που του απαγορεύουν την αυνανιστική ικανοποίησή τους. Τέτοιος είναι, τουλάχιστον, οριζόμενος από την ομάδα του και τη στιγμή του, ο οικογενειακός αστερισμός ο οποίος για τον Freud σχηματίζει το κομβικό σύμπλεγμα των νευρώσεων, από το οποίο άντλησε το σύμπλεγμα του Οιδίποδα και θα δούμε καλύτερα πιο κάτω πώς αυτή η προέλευση διέπει την προσωπική του σύλληψη του συμπλέγματος.

Ας συμπεράνουμε εδώ ότι μια διπλή βαθμίδα αιτιών ορίζεται από το σύμπλεγμα: οι προαναφερθέντες τραυματισμοί που αποκτούν την εμβέλειά τους από την επίπτωσή τους πάνω στην

εξέλιξή του, οι σχέσεις της οικογενειακής ομάδας που μπορούν να καθορίσουν ατυπίες μέσα στη συγκρότησή του. Εάν η πρακτική των νευρώσεων αποκαλύπτει, πράγματι, τη συχνότητα των ανωμαλιών της οικογενειακής κατάστασης, πρέπει, για να ορίσουμε τ' αποτελέσματά τους, να επανέλθουμε στην παραγωγή του συμπτώματος.

Οι εντυπώσεις που προκύπτουν από τον τραυματισμό έδειχναν σε μια πρώτη προσέγγιση να καθορίζουν το σύμπτωμα μέσα από μια τριπλή σχέση: ένα ποικίλον μέρος της ανάμνησής τους, αν όχι η αναπαραστατική μορφή της, τουλάχιστον οι συναισθηματικές συσχετίσεις της, δεν ξεχάστηκε αλλά απωθήθηκε στο ασυνείδητο και το σύμπτωμα, καίτοι η παραγωγή του ακολουθεί όχι λιγότερο ποικίλους δρόμους, μπορούσε να αναχθεί σε μια λειτουργία έκφρασης του απωθημένου το οποίο αποκάλυπτε, έτσι, τη μονιμότητά του μέσα στον ψυχισμό. Πράγματι, όχι μόνο η καταγωγή του συμπτώματος γινόταν κατανοητή μέσα από μια ερμηνεία σύμφωνα με μια κλείδα η οποία, μεταξύ άλλων, συμβολισμός, μετατόπιση κλπ., θα ταίριαζε στη μορφή του, αλλά το σύμπτωμα υποχωρούσε στο βαθμό που αυτή η κατανόηση γνωστοποιείτο στο υποκείμενο. Η ιδέα ότι η θεραπεία του συμπτώματος βασίζεται στην επαναφορά στη συνείδηση της εντύπωσης που βρίσκεται στη ρίζα του, με την ταυτόχρονη απόδειξη στο υποκείμενο της ανορθολογικότητας της μορφής του, ξανάβρισκε στο πνεύμα τούς χαραγμένους από τη σωκρατική αντίληψη δρόμους ότι ο άνθρωπος απελευθερώνεται αποκτώντας την αυτογνωσία με τις διαισθήσεις της λογικής. Άλλα χρειάστηκε να εισάγουμε στην απλότητα, όπως και στην αισιοδοξία, αυτής της σύλληψης όλο και πιο σοβαρές διορθώσεις, αφότου η εμπειρία έδειξε ότι μια αντίσταση από το υποκείμενο εναντιώνεται στη διαλεύκανση του συμπτώματος και ότι μια συναισθηματική μεταβίβαση, που έχει ως αντικείμενο τον ψυχαναλυτή, αποτελεί τη δύναμη η οποία έρχεται να υπερισχύσει μέσα στη θεραπεία.

Μένει, ωστόσο, απ' αυτό το στάδιο ότι η έννοια του νευρωσικού συμπτώματος αντιπροσωπεύει μέσα στο υποκείμενο μια στιγμή της εμπειρίας του όπου δεν ξέρει να αναγνωριστεί, μια μορφή διχασμού της προσωπικότητας. Άλλα στο βαθμό που η ανάλυση προσέγγισε βαθύτερα την παραγωγή του συμπτώματος, η κατανόησή του υποχώρησε από τη σαφή λειτουργία έκφρασης του ασυνείδητου σε μια πιο σκοτεινή λειτουργία άμυνας εναντίον του άγχους. Αυτό το άγχος ο Freud το θεωρεί στις πιο πρόσφατες απόψεις του σαν το σινιάλο το οποίο, αποσπασμένο από μια πρωταρχική κατάσταση χωρισμού, αφυπνίζεται μπροστά στην ομοιότητα ενός κινδύνου ευνουχισμού. Η άμυνα του υποκειμένου, εάν είναι αλήθεια ότι το σύμπτωμα ρηγματώνει την προσωπικότητα, θα συνίστατο, λοιπόν, να λάβει υπόψη του αυτό τον κίνδυνο απαγορεύοντας στον εαυτό του κάποια συγκεκριμένη πρόσβαση στην πραγματικότητα κάτω από μια συμβολική ή μετουσιωμένη μορφή. Η μορφή που αναγνωρίζουμε σ' αυτή τη σύλληψη του συμπτώματος λογικά δεν αφήνει περισσότερα σκοτεινά σημεία απ' ότι το περιεχόμενό της κατά την κατανόησή της από μια δυναμική των τάσεων αλλά τείνει να μετασχηματίσει σύμφωνα με δομικούς όρους τη συσχέτιση του συμπτώματος με το υποκείμενο μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον στη λειτουργία του συμπτώματος μέσα στις σχέσεις με την πραγματικότητα.

Τα αποτελέσματα της εν λόγω απαγόρευσης συγκροτούν σχέσεις οι οποίες, καθώς είναι απρόσιτες στον (εν)συνείδητο έλεγχο και δεν εκδηλώνονται παρά αρνητικά μέσα στη συμπεριφορά, αποκαλύπτουν καθαρά στο φως της ψυχανάλυσης την αναφορική (intentionnel) μορφή τους δείχνοντας την ενότητα μιας οργάνωσης από το φαινομενικά τυχαίο των μπλοκαρισμάτων των λειτουργιών και το μοιραίο των γραμμών φυγής της τύχης όπου η δράση συντροφεύεται από την αποτυχία ως το χαρακτηριστικό στο είδος καταναγκασμό του αισθήματος ενοχής. Η κλασική ψυχολογία, λοιπόν, απατάτο όταν πίστευε ότι το εγώ, δηλαδή

αυτό το αντικείμενο όπου το υποκείμενο ανακλάται σαν συντονισμένο με την πραγματικότητα, την οποία αναγνωρίζει ως εξωτερική ως προς τον εαυτό του, περιλαμβάνει την ολότητα των σχέσεων οι οποίες καθορίζουν τον ψυχισμό του υποκειμένου. Σφάλμα το οποίο είναι σύστοιχο με ένα αδιέξοδο στη θεωρία της γνώσης και με την αποτυχία που υπενθυμίσαμε πιο πάνω μιας ηθικής σύλληψης.

Ο Freud συλλαμβάνει το εγώ, σε συμφωνία με αυτή την ψυχολογία την οποία χαρακτηρίζει ορθολογιστική, ως το σύστημα των ψυχικών σχέσεων σύμφωνα με το οποίο το υποκείμενο υπάγει την πραγματικότητα στην ενσυνείδητη αντίληψη — με αποτέλεσμα να οφείλει να του αντιπαραθέσει κατ' αρχή κάτω από τον όρο του υπερεγώ το σύστημα, αμέσως οριζόμενο, των ασυνείδητων απαγορεύσεων. Άλλα μας φαίνεται σημαντικό να ισορροπήσουμε θεωρητικά αυτό το σύστημα συνάπτοντάς του αυτό των ιδανικών προβολών το οποίο, από τις εικόνες μεγαλείου της φαντασίας ως τα φαντάσματα όπου πολώνεται η σεξουαλική επιθυμία και την ατομική ψευδαίσθηση της βούλησης για δύναμη, καθιστά έκδηλη μέσα στις φαντασιακές μορφές του εγώ μια όχι λιγότερο δομική συνθήκη της ανθρώπινης πραγματικότητας. Εάν αυτό το σύστημα είναι αρκετά ατελώς ορισμένο από μια χρήση του όρου «ιδανικό του εγώ», το οποίο συγχέεται συχνά με το υπερεγώ, αρκεί, ωστόσο, για να συλλάβουμε την πρωτοτυπία του να δείξουμε ότι αποτελεί ως μυστικό της συνείδησης αυτή τούτη την εγχειρηματική πρόσβαση που διαθέτει ο αναλυτής στο ασυνείδητο. Όμως, επειδή ακριβώς είναι τόσο ενύπαρκτο στην εμπειρία, η θεωρία πρέπει να το απομονώσει τελευταίο: κάτι στο οποίο συμβάλλει αυτή εδώ η μελέτη.

Εάν οι ψυχικές βαθμίδες που διαφεύγουν του εγώ εμφανίζονται κατ' αρχή σαν το αποτέλεσμα της απώμησης της σεξουαλικότητας κατά την παιδική ηλικία, ο σχηματισμός τους αποκαλύπτεται, στην εμπειρία, πάντα πιο γειτονικός, ως προς το χρόνο και τη δομή, με την κατάσταση χωρισμού την οποία η ανάλυση

του άγχους μάς κάνει να αναγνωρίσουμε ως πρωταρχική και η οποία είναι αυτή της γέννησης.

Η αναφορά τέτοιων ψυχικών αποτελεσμάτων σε μια κατάσταση τόσο αρχέγονη περιέχει αρκετά σκοτεινά σημεία. Πιστεύουμε ότι η σύλληψη που προτείναμε με το στάδιο του καθρέφτη μπορεί να συμβάλλει στην αποσαφήνισή τους: προεκτείνει τον υποθετικό τραυματισμό αυτής της κατάστασης σ' ένα ολόκληρο στάδιο λειτουργικής κατάτμησης, καθορισμένο από την ειδική ανολοκλήρωση του νευρικού συστήματος. Αναγνωρίζει απ' αυτό το στάδιο την αναφορικοποίηση (intentionalisation) αυτής της κατάστασης μέσα σε δυο ψυχικές εκδηλώσεις του υποκειμένου: την ανάληψη του αρχέγονου σπαραγμού με το παιχνίδι που συνίσταται στην απόρριψη του αντικειμένου και την επιβεβαίωση της ενότητας του ιδίου σώματος με την ταύτιση προς την κατοπτρική εικόνα. Υπάρχει εδώ ένας φαινομενολογικός κόμβος ο οποίος, αποκαλύπτοντας με την αρχική τους μορφή αυτές τις εγγενείς στο υποκείμενο ιδιότητες: να μιμείται τον ακρωτηριασμό του και να βλέπει τον εαυτό του διαφορετικό από ό,τι είναι, αφήνει να διαφανούν, επίσης, τα ουσιαστικά αίτιά τους μέσα στις χαρακτηριστικές της ζωής του ανθρώπου δουλείες του: να υπερηφάνησει μια ιδιάζουσα απειλή και να χρωστά τη σωτηρία του στο ενδιαφέρον ενός άλλου μέλους του είδους του.

Πράγματι, η διαφοροποίηση του εγώ, μέσω της ζηλότυπης συμμετοχής και του αλληλέγγυου συναγωνισμού, πραγματοποιείται μέσα σε μια κοινή πρόοδο του άλλου και του αντικειμένου με αφετηρία μια αμφιλογεπή ταύτιση με τον όμοιό του. Η πραγματικότητα την οποία εγκαινιάζει αυτό το διαλεκτικό παιχνίδι θα διατηρήσει τη δομική παραμόρφωση του υπαρξιακού δράματος που τη διαμορφώνει και το οποίο μπορούμε να ονομάσουμε το δράμα του ατόμου, με την απόχρωση που εισάγει σ' αυτό τον όρο η ιδέα της ειδοποιού πρωιμότητας.

Άλλα αυτή η δομή δε διαφοροποιείται πλήρως παρά εκεί ό-

που την αναγνωρίσαμε όλως αρχικώς, μέσα στη σύγκρουση της παιδικής σεξουαλικότητας, κάτι που είναι κατανοητό αφού τότε είναι που εκπληρώνει τη λειτουργία της ως προς το είδος: διασφαλίζοντας την ψυχική διόρθωση της σεξουαλικής πρωιμότητας, μέσω του υπερεγώ με την απώθηση του βιολογικά ακατάλληλου αντικειμένου το οποίο προτείνει στην επιθυμία η πρώτη της ωρίμανση, μέσω του ιδανικού του εγώ με τη φαντασιακή ταύτιση η οποία θα προσανατολίσει την εκλογή προς το βιολογικά κατάλληλο αντικείμενο κατά την εφηβική ωρίμανση.

Στιγμή την οποία επικυρώνει η ολοκλήρωση που ακολουθεί την ειδοποιό σύνθεση του εγώ κατά τη λεγόμενη ηλικία της λογικής: ως προσωπικότητα, με την έλευση των γνωρισμάτων κατανοησιμότητας και υπευθυνότητας, ως ατομική συνείδηση, με μια ορισμένη στροφή που κάνει το υποκείμενο από τη νοσταλγία της μητέρας στη διανοητική κατάφαση της αυτονομίας του. Στιγμή την οποία σημαδεύει αυτό το συναισθηματικό βήμα μέσα στην πραγματικότητα που συνδέεται με την ένταξη της σεξουαλικότητας στο υποκείμενο. Υπάρχει εδώ ένας δεύτερος κόμβος του υπαρξιακού δράματος, τον οποίο το σύμπλεγμα του Οιδίποδα αρχίζει να υφαίνει καθ' ον χρόνο λύνει τον πρώτο. Οι πρωτόγονες κοινωνίες, οι οποίες επιφυλάσσουν μια θετικότερη ρύθμιση στη σεξουαλικότητα του ατόμου, αποκαλύπτουν το νόημα αυτής της ανορθολογικής ένταξης στο επίπεδο της μυητικής λειτουργίας του τοτέμ, καθόσον το άτομο ταυτίζει με αυτό τη ζωική ουσία του και το αφομοιώνει τελετουργικά: το νόημα του τοτέμ, συρρικνωμένο από τον Freud σ' αυτό του Οιδίποδα, μας φαίνεται ότι ισοδυναμεί, μάλλον, με μια από τις λειτουργίες του: αυτή του ιδανικού του εγώ.

Έχοντας κρατήσει έτσι το λόγο μας να αποκαταστήσουμε τη συγκεκριμένη εμβέλεια —δηλαδή, υπαρξιακή— των πλέον αφηρημένων όρων που επεξεργάστηκε η ανάλυση των νευρώσεων, μπορούμε τώρα να ορίσουμε καλύτερα το ρόλο της οικογένειας στη γένεση αυτών των παθήσεων. Οφείλεται στο διπλό φορτίο

του συμπλέγματος του Οιδίποδα: με τη συμπτωματική επίπτωσή του πάνω στη ναρκισσική πρόοδο αφορά τη δομική ολοκλήρωση του εγώ, ενώ με τις εικόνες που εισάγει σ' αυτή τη δομή καθιορίζει μια ορισμένη εμψύχωση της πραγματικότητας. Η ρύθμιση αυτών των αποτελεσμάτων συμπυκνώνεται μέσα στο σύμπλεγμα στο μέτρο που εκλογικεύονται οι μορφές κοινωνικής συνεύρεσης μέσα στον πολιτισμό μας, εκλογίκευση την οποία καθιορίζει αμοιβαία εξανθρωπίζοντας το ιδανικό του εγώ. Από την άλλη πλευρά η απορρύθμιση αυτών των αποτελεσμάτων εμφανίζεται λόγω των αυξανόμενων απαιτήσεων τις οποίες επιβάλλει στο εγώ αυτός ο ίδιος ο πολιτισμός ως προς τη συνοχή και τη δημιουργική ορμή.

Όμως τα απρόοπτα και τα καπρίτσια αυτής της ρύθμισης αυξάνουν στο μέτρο που η ίδια κοινωνική πρόοδος, κάνοντας την οικογένεια να εξελιχθεί προς τη συζυγική μορφή της, την υποβάλλει πιο πολύ στις ατομικές μεταβολές. Απ' αυτή την «α-νομία», η οποία ευνόησε την ανακάλυψη του συμπλέγματος, εξαρτάται η μορφή αποσύνθεσης υπό την οποία το γνωρίζουν οι αναλυτές: μορφή που θα ορίσουμε δια τις ατελούς απώμησης της επιθυμίας για τη μητέρα με την επανενεργοποίηση του άγχους και της διερεύνησης, που είναι σύμφυτα με τη σχέση της γέννησης, δια της ναρκισσικής νόθευσης της εξιδανίκευσης του πατέρα, η οποία φέρνει στην επιφάνεια μέσα στην οιδιτόδεια ταύτιση την επιθετική αμφιρρέπεια, ενύπαρκτη στην πρωταρχική σχέση με τον όμοιο. Αυτή η μορφή είναι το κοινό αποτέλεσμα τόσο των τραυματικών επιπτώσεων του συμπλέγματος, όσο και της ανωμαλίας μεταξύ των αντικειμένων του. Άλλα σ' αυτές τις δυο τάξεις αιτιών ανταποκρίνονται αντίστοιχα δυο τάξεις νευρώσεων, οι λεγόμενες νευρώσεις μεταβίβασης και οι λεγόμενες χαρακτηριολογικές νευρώσεις.

Πρέπει να θέσουμε κατά μέρος την πιο απλή απ' αυτές τις νευρώσεις, δηλαδή τη φοβία, με τη μορφή που την παρατηρούμε συχνότατα στο παιδί: αυτή που έχει για αντικείμενο το ζώο.

Δεν είναι παρά μια υποκατάστατη μορφή της αποσύνθεσης του Οιδίποδα, καθόσον το μεγάλο ζώο αντιπροσωπεύει εδώ τη μητέρα ως κυνοφορούσα, τον πατέρα ως απειλούντα, το μικρό αδελφό ως επείσακτο: Άλλα αξίζει μια παρατήρηση, γιατί το άτομο ξαναβρίσκει σ' αυτή, για να αμυνθεί απέναντι στο άγχος, την ίδια τη μορφή του ιδανικού του εγώ την οποία αναγνωρίζουμε στο τοτέμ και μέσω της οποίας οι πρωτόγονες κοινωνίες εξασφαλίζουν στη σεξουαλική διαμόρφωση του υποκειμένου ένα λιγότερο εύθραυστο στήριγμα. Ο νευρωσικός, ωστόσο, δεν ακολουθεί το ίχνος καμίας «κληρονομικής ανάμνησης» αλλά μόνο το άμεσο αίσθημα, και όχι άνευ λόγου, που έχει ο άνθρωπος για το ζώο ως μοντέλο της φυσικής σχέσης.

Οι άλλες νευρώσεις μεταβίβασης: υστερία και ιδεοληπτική νεύρωση καθορίζονται από τις συμπτωματικές επιπτώσεις του συμπλέγματος πάνω στη ναρκισσική πρόοδο. Θα πρέπει να δούμε τον τύπο τους μέσα στ' ατυχήματα τα οποία ο Freud ευθύς εξαρχής και με απαράμιλλο τρόπο προσδιόρισε ως καταγωγή των νευρώσεων. Η δράση τους αποκαλύπτει ότι η σεξουαλικότητα, όπως ολόκληρη η ψυχική ανάπτυξη του ανθρώπου, είναι υποταγμένη στο νόμο επικοινωνίας που τον εξειδικεύει. Αποπλάνηση ή αποκάλυψη αυτά τα ατυχήματα παίζουν το ρόλο τους καθόσον το υποκειμένο, σαν να βρίσκεται πρώιμα αιφνιδιασμένο απ' αυτά σε κάποια διαδικασία της ναρκισσικής «επανασυγκόλλησής» του, τα συνθέτει στο επίπεδό της μέσω της ταύτισης. Αυτή η διαδικασία, τάση ή μορφή σύμφωνα με την όψη της υπαρξιακής δραστηριότητας του υποκειμένου την οποία αφορά —ανάληψη του χωρισμού ή κατάφαση της ταυτότητάς του— θα ερωτικοποιηθεί ως σαδομαζοχισμός ή οφθαλμολαγνεία (επιθυμία να βλέπεις ή να σε βλέπουν). Ως τέτοια θα τείνει να υποστεί την απώθηση τη σύστοιχη με τη φυσιολογική ωρίμανση της σεξουαλικότητας όπου και θα συμπαρασύρει ένα μέρος από τη ναρκισσική δομή. Αυτή η δομή θα ελλείπει από τη σύνθεση του εγώ και η επιστροφή του απωθημένου αντιστοιχεί στη συστατι-

κή προσπάθεια του εγώ να ενοποιηθεί. Το σύμπτωμα εκφράζει αυτή την έλλειψη και συνάμα αυτή την προσπάθεια, ή μάλλον τη σύνθεσή τους, μέσα στην πρωταρχική αναγκαιότητα διαφυγής από το άγχος.

Δείχνοντας έτσι τη γένεση του διχασμού τον οποίο εισάγει το σύμπτωμα στην προσωπικότητα, αφού αποκάλυψε τις τάσεις που αντιπροσωπεύει, η φρούδική ερμηνεία, συναντώντας την κλινική ανάλυση του Janet, την ξεπερνά με μια δραματική κατανόηση της νεύρωσης ως ιδιάζουσας πάλης εναντίον του άγχους.

Το υστερικό σύμπτωμα, που είναι αποσύζευξη μιας σωματικά εντοπισμένης λειτουργίας: παράλυση, αναισθησία, άλγος, αναστολή, σκοτομισμός, αντλεί το νόημά του από τον οργανομορφικό συμβολισμό —θεμελιώδης δομή του ανθρώπινου ψυχισμού, κατά τον Freud— εκφράζοντας με ένα είδος ακρωτηριασμού την απώθηση της γενετήσιας ικανοποίησης.

Τούτος ο συμβολισμός, καθώς είναι εκείνη η διανοητική δομή μέσω της οποίας το αντικείμενο μετέχει των μορφών του σώματος, πρέπει να συλληφθεί ως η ειδοποιός μορφή των ψυχικών δεδομένων του στάδιου του τεμαχισμένου σώματος. Εξάλλου ορισμένα κινησιακά φαινόμενα, χαρακτηριστικά του στάδιου ανάπτυξης που δηλώνουμε μ' αυτό τον όρο, προσεγγίζουν τόσο πολύ ορισμένα υστερικά συμπτώματα, ώστε δεν είναι δυνατό να μην αναζητήσουμε σ' αυτό το στάδιο την καταγωγή της περίφημης «σωματικής προθυμοποίησης» (complaisance somatique) την οποία οφείλουμε να δεχτούμε ως ιδιοσυγκρασιακή συνθήκη της υστερίας. Το άγχος *συσκοτίζεται* εδώ με μια ακρωτηριαστική θυσία. Και η προσπάθεια ανόρθωσης του εγώ σημαδεύεται μέσα στο πεπρωμένο της υστερίας με μια επαναληπτική αναπαραγωγή του απωθημένου. Καταλαβαίνουμε, έτσι, γιατί αυτά τα υποκείμενα μας προσφέρουν με την περίπτωσή τους τις περιπτώσεις εικόνες του υπαρξιακού δράματος του ανθρώπου.

Το ιδεοληπτικό σύμπτωμα όπου ο Janet αναγνώρισε τη διάσπαση (dissociation) των συμπεριφορών που οργανώνουν το εγώ

—μονομανής φόβος (*appréhension obsédante*), ιδεοληψία-παρόρμηση, τελετουργικά, καταναγκαστικές συμπεριφορές, μυριαστική ψειρίζουσα ιδεοληψία (*obsession ruminatrice, scrupuleuse*) ή ιδεοληπτική αμφιβολία— αντλεί το νόημά του από τη μετατόπιση του συγκινησιακού φορτίου (*affect*). Διαδικασία, την ανακάλυψη της οποίας χρωστάμε στον Freud.

Ο Freud δείχνει, επιπλέον, μέσα από ποιους ελιγμούς, στο επίπεδο της ίδιας της καταπίεσης μάλιστα, το σύμπτωμα, έκδηλο εδώ με την πιο συχνή μορφή της ενοχής, καταφέρνει να συμπράξει με την επιθετική τάση που υπέστη τη μετατόπιση. Αυτή η σύμπραξη μοιάζει τόσο με τ' αποτελέσματα της μετουσίωσης και οι μορφές τις οποίες η ανάλυση αποκαλύπτει μέσα στην ιδεοληπτική σκέψη —απομόνωση του αντικειμένου, αιτιώδης αποσύνδεση του γεγονότος, αναδρομική ακύρωση του συμβάντος— εκδηλώνονται σε τέτοιο βαθμό σαν η καρικατούρα των ίδιων των μορφών της σκέψης, που δεν μπορούμε να μην αναζητήσουμε την καταγωγή αυτής της νεύρωσης στις πρώτες δραστηριότητες ταύτισης του εγώ, κάτι που πολλοί αναλυτές αναγνωρίζουν επιμένοντας σε μια πρώιμη ανάπτυξη του εγώ σ' αυτά τα υποκείμενα. Άλλωστε τα συμπτώματα καταλήγουν να είναι τόσο λίγο αποσυζευγμένα από το εγώ, που ο Freud εισάγει για να τα δηλώσει τον όρο καταναγκαστική σκέψη (*pensée compulsionnelle*). Εδώ, λοιπόν, χρησιμοποιούνται οι υπερδομές της προσωπικότητας για να συσκοτίσουν τη διάσταση του άγχους. Η προσπάθεια ανόρθωσης του εγώ μεταφράζεται μέσα στο πεπρωμένο του μονομανή (*obsédé*) από ένα εξουθενωτικό κυνηγήτο του αισθήματος της ενότητάς του. Και καταλαβαίνουμε το λόγο για τον οποίο αυτά τα υποκείμενα, τα οποία διακρίνονται συχνά για τις θεωρησιακές ικανότητές τους, δείχνουν μέσα σε πολλά από τα συμπτώματά τους την απλοϊκή ανταύγεια των υπαρξιακών προβλημάτων του ανθρώπου.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι αυτό που καθορίζει τη μορφή του συ-

μπτώματος μαζί με το περιεχόμενό του είναι η επίπτωση του τραυματισμού πάνω στη ναρκισσική πρόοδο.

Βέβαια, καθώς είναι εξωγενής, ο τραυματισμός θα αφορά, τουλάχιστον παροδικά, την παθητική πλευρά πριν την ενεργητική αυτής της προόδου και κάθε διχασμός της ενσυνείδητης ταύτισης του εγώ φαίνεται να εμπλέκει τη βάση μιας λειτουργικής κατάτμησης: κάτι που πράγματι επιβεβαιώνεται από το υστερικό υπόβαθρο το οποίο η ανάλυση συναντά κάθε φορά που μπορούμε να ανασυγκροτήσουμε την αρχαϊκή εξέλιξη μιας ιδεοληπτικής νεύρωσης. Άλλα άπαξ και τα πρώτα αποτελέσματα του τραυματισμού διάνοιξαν την κοίτη τους ακολουθώντας μια από τις πλευρές του υπαρξιακού δράματος: ανάληψη του χωρισμού ή ταύτιση του εγώ, ο τύπος της νεύρωσης εξελίσσεται τονίζοντας τα χαρακτηριστικά του.

Αυτή η σύλληψη δεν έχει μόνο το πλεονέκτημα να προτρέπει να συλλάβουμε εποπτικότερα την ανάπτυξη της νεύρωσης απωθώντας λίγο την προσφυγή στα δεδομένα της ιδιοσυγκρασίας όπου επαφίεται κανείς πάντα πολύ γρήγορα: εξηγεί τον ουσιαστικά ατομικό χαρακτήρα των καθορισμών της πάθησης. Πράγματι, εάν οι νευρώσεις δείχνουν με τη φύση των επιπλοκών που εισάγει σ' αυτές το υποκείμενο κατά την ενήλικη περίοδο (με τη δευτερογενή προσαρμογή στη μορφή της και, επίσης, με δευτερογενή άμυνα εναντίον του ίδιου του συμπτώματος, ως φορέα του απωθημένου) μια τέτοια ποικιλία μορφών που ο κατάλογός της μένει να συνταχθεί μετά από το ένα τρίτο ενός αιώνα ψυχανάλυσης, η ίδια ποικιλία παρατηρείται στο επίπεδο των αιτιών. Πρέπει να διαβάσουμε τα πρακτικά των ψυχαναλυτικών θεραπειών και κυρίως τις αξιοθαύμαστες περιπτώσεις που δημοσίευσε ο Freud για να καταλάβουμε ποια ατέλειωτη γκάμα γεγονότων μπορούν να εγγράψουν τ' αποτελέσματά τους μέσα σε μια νεύρωση ως αρχικό τραυματισμό ή ως ευκαιρίες της επανενεργοποίησής του και με ποια λεπτότητα οι μαίανδροι του οιδιπόδειου συμπλέγματος χρησιμοποιούνται από τη σεξουαλική

επίπτωση: η υπερβολική τρυφερότητα ενός γονιού ή μια αδόκιμη αυστηρότητα μπορούν να παιέσουν το ρόλο αποπλάνησης, όπως και ο εγειρόμενος φόβος από την απώλεια του γονεϊκού αντικειμένου ή μια πτώση κύρους που πλήγτει την εικόνα του μπορούν να είναι αποκαλυπτικές εμπειρίες. Καμιά ατυπία του συμπλέγματος δεν μπορεί να οριστεί μέσα από σταθερά αποτελέσματα. Το πολύ πολύ μπορούμε να σημειώσουμε συνολικά μια ομοφυλόφιλη συνιστώσα μέσα στις απωθημένες τάσεις της υστερίας και το γενικό σημάδι της επιθετικής αμφιφρότητας απέναντι στον πατέρα μέσα στην ιδεοληπτική νεύρωση. Έχουμε εδώ, άλλωστε, έκδηλες μορφές της ναρκισσικής ανατροπής που χαρακτηρίζει τις καθοριστικές τάσεις των νευρώσεων.

Θα πρέπει να συλλάβουμε, επίσης, την τόσο σταθερή σπουδαιότητα της γέννησης ενός αδελφού σε συνάρτηση με τη ναρκισσική πρόοδο: εάν η διαφωτιστική προσπέλαση της ανάλυσης εκφράζει την απήχησή της μέσα στο υποκείμενο κάτω από κάποιο μοτίβο: διερεύνηση, ανταγωνισμός, επιθετικότητα, ενοχή, δε ότι πρέπει να θεωρήσουμε αυτά τα θέματα ομοιογενή μ' αυτό που αντιπροσωπεύουν στον ενήλικα αλλά να διορθώσουμε το περιεχόμενό τους ενθυμούμενοι την ετερογένεια της δομής του εγώ κατά την πρώτη ηλικία. Έτσι η σπουδαιότητα αυτού του γεγονότος μετριέται με τα αποτελέσματά του μέσα στη διαδικασία ταύτισης: επισπεύδει συχνά το σχηματισμό του εγώ και καθηλώνει τη δομή του πάνω σε μια άμυνα ικανή να εκδηλωθεί με χαρακτηριολογικά γνωρίσματα — φιλάργυρος ή ομφαλοσκόπος. Και ο θάνατος ενός αδελφού μπορεί να βιωθεί, ομοίως, σαν μια απειλή την οποία το υποκείμενο συναισθάνεται ενδόμυχα μέσα στην ταύτιση με τον άλλο.

Θα διαπιστώσουμε μετά απ' αυτή την εξέταση ότι εάν το άθροισμα των έτσι δημοσιευμένων περιπτώσεων μπορεί να καταχωρηθεί στο κατάστιχο των οικογενειακών αιτιών αυτών των νευρώσεων, είναι αδύνατο να συσχετίσουμε κάθε οντότητα με κάποια σταθερή ανωμαλία των οικογενειακών βαθμίδων. Αυτό,

τουλάχιστον, ισχύει για τις νευρώσεις μεταβίβασης. Η σιωπή πάνω σ' αυτό το θέμα μιας εισήγησης που παρουσιάστηκε στο Συνέδριο Γάλλων Ψυχαναλυτών το 1936 πάνω στις οικογενειακές αιτίες των νευρώσεων είναι αποφασιστική. Δεν πρόκειται διόλου για τη μείωση της σπουδαιότητας του οικογενειακού συμπλέγματος στη γένεση των νευρώσεων αλλά για την αναγνώριση της εμβέλειάς τους ως υπαρξιακών εκφράσεων του δράματος του ατόμου.

Οι λεγόμενες νευρώσεις χαρακτήρα, αντίθετα, αφήνουν να διαφανούν ορισμένες σταθερές σχέσεις ανάμεσα στην τυπική μορφή τους και τη δομή της οικογένειας όπου μεγάλωσε το παιδί. Η ψυχαναλυτική έρευνα επέτρεψε να αναγνωρίσουμε ως νεύρωση διαταραχές της συμπεριφοράς και του ενδιαφέροντος που παλιότερα δεν ήξεραν να συσχετίζουν παρά με την ιδιοσυγκρασία του χαρακτήρα. Ξαναβρήκε σ' αυτές το ίδιο παράδοξο αποτέλεσμα ασυνείδητων προθέσεων και φαντασιακών αντικειμένων που αποκαλύφθηκε μέσα στα συμπτώματα των κλασικών νευρώσεων. Και διαπίστωσε την ίδια δράση της ψυχαναλυτικής θεραπευτικής αγωγής αντικαθιστώντας για τη θεωρία, όπως και για την πρακτική, την αδρανή έννοια της ιδιοσυγκρασίας με μια δυναμική σύλληψη.

Πράγματι, το υπερεγώ και το ιδανικό του εγώ αποτελούν όρους της δομής του υποκειμένου. Εάν αποκαλύπτουν στο επίπεδο των συμπτωμάτων τις αποσυζεύξεις που παράγουν με την εμπλοκή τους μέσα στη γένεση του εγώ, μπορούν επίσης να εκδηλωθούν με μια ανισορροπία της δικής τους βαθμίδας μέσα στην προσωπικότητα: με μια μεταβολή αυτού που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε ο προσωπικός τύπος του υποκειμένου. Αυτή η σύλληψη μπορεί να επεκταθεί σε ολόκληρη τη μελέτη του χαρακτήρα όπου, επειδή βασίζεται σε σχέσεις, εισάγει μια αιμιγή ψυχολογική βάση στην ταξινόμηση των ποικιλιών του, δηλαδή άλλο ένα πλεονέκτημα απέναντι στην αβεβαιότητα των δεδομένων στα οποία αναφέρονται οι ιδιοσυγκρασιακές συλλή-

ψεις σ' αυτό το πεδίο το προοριζόμενο στην άνθησή τους.

Η νεύρωση χαρακτήρα μεταφράζεται, λοιπόν, με διάχυτα κωλύματα στις δραστηριότητες του προσώπου, με φανταστικά αδιέξοδα στις σχέσεις του με την πραγματικότητα. Είναι τόσο πιο αμιγής, όσο κωλύματα και αδιέξοδα είναι υποκειμενικά πιο ενταγμένα στο συναίσθημα της προσωπικής αυτονομίας. Αυτό δε σημαίνει ότι αποκλείει τα συμπτώματα αποσύζευξης, αφού τη συναντάμε όλο και περισσότερο ως βάθος των νευρώσεων μεταβίβασης. Οι σχέσεις της νεύρωσης χαρακτήρα με την οικογενειακή δομή οφείλονται στο ρόλο των γονεϊκών αντικειμένων μέσα στο σχηματισμό του υπερεγώ και του ιδανικού του εγώ.

Όλη η ανάπτυξη αυτής της μελέτης ενδιαφέρεται να αποδείξει ότι το σύμπλεγμα του Οιδίποδα υποθέτει μια ορισμένη τυπικότητα μέσα στις ψυχολογικές σχέσεις μεταξύ των γονιών και επιμείναμε ειδικότερα στο διπλό ρόλο που παίζει ο πατέρας, καθόσον αντιπροσωπεύει την αρχή και βρίσκεται στο κέντρο της σεξουαλικής αποκάλυψης. Συσχετίσαμε με το ίδιο το διφρούμενο της *imago* του, ενσάρκωση της καταπίεσης και καταλύτης μιας ουσιαστικής πρόσβασης στην πραγματικότητα, τη διπλή πρόοδο, τυπική ενός πολιτισμού, ενός ορισμένου μετριασμού του υπερεγώ και ενός εξόχως εξελικτικού προσανατολισμού της προσωπικότητας.

Αποκαλύπτεται στην εμπειρία ότι το υποκείμενο σχηματίζει το υπερεγώ του και το ιδανικό του εγώ του όχι τόσο σύμφωνα με το εγώ του γονιού, όσο σύμφωνα με τις ομόλογες βαθμίδες της προσωπικότητάς του: που σημαίνει ότι μέσα στη διαδικασία ταύτισης, η οποία λύνει το οιδιπόδειο σύμπλεγμα, το παιδί είναι πολύ πιο ευαίσθητο στις προθέσεις οι οποίες του γνωστοποιούνται συναισθηματικά από το γονεϊκό πρόσωπο παρά σ' ό,τι μπορούμε να εξαντικειμενίσουμε από τη συμπεριφορά του.

Συναντάμε εδώ αυτό που θέτει στην πρώτη γραμμή των αιτίων των νευρώσεων τη γονεϊκή νεύρωση και, μολονότι οι προηγούμενες παρατηρήσεις μας πάνω στην ουσιαστική συμπτωμα-

τικότητα του ψυχολογικού καθορισμού της νεύρωσης εξυπάκουον μια μεγάλη διαφορότητα στις μορφές της επαγόμενης νεύρωσης, η μετάδοση όταν τείνει να είναι παρόμοια λόγω της συναισθηματικής διορατικότητας που ανοίγει τον παιδικό ψυχισμό στο πιο κρυφό νόημα της γονεϊκής συμπεριφοράς.

Περιοριζόμενη στη συνολική μορφή της ανισορροπίας, αυτή η μετάδοση είναι κλινικά εμφανέστατη αλλά δεν μπορούμε να τη διακρίνουμε από το ανεπεξέργαστο ανθρωπολογικό δεδομένο του εκφυλισμού. Μόνο η ψυχανάλυση διακρίνει τον ψυχολογικό μηχανισμό της χωρίς να πάγει να υπάγει ορισμένα σταθερά αποτελέσματα σε μια ατυπία της οικογενειακής κατάστασης.

Μια πρώτη ατυπία ορίζεται έτσι σε συνάρτηση με τη σύγκρουση που συνεπάγεται το σύμπλεγμα του Οιδίποδα, ειδικότερα στις σχέσεις γιου-πατέρα. Η γονιμότητα αυτής της σύγκρουσης βρίσκεται στην ψυχολογική επιλογή την οποία διασφαλίζει συγκροτώντας την αντίθεση κάθε γενιάς προς την προηγούμενη σε χαρακτηριστική διαλεκτική προϋπόθεση της παράδοσης του πατερναλιστικού τύπου. Άλλα σε κάθε ρήξη αυτής της έντασης, σε μια δεδομένη γενιά, είτε λόγω κάποιας πνευματικής καθυστέρησης είτε λόγω κάποιας υπερβολής της πατρικής κυριαρχίας, το άτομο του οποίου το εγώ στρεβλώνει όταν ζαλωθεί το φροτίο ενός υπερβολικού υπερεγώ. Πολλοί επιδόθηκαν σε αποκλίνουσες θεωρήσεις σχετικά με την έννοια του οικογενειακού υπερεγώ. Οπωσδήποτε αντιστοιχεί σε μια διαίσθηση της πραγματικότητας. Για μας η παθογόνος ενίσχυση του υπερεγώ μέσα στο άτομο πραγματοποιείται σε συνάρτηση με δυο παράγοντες: και της αυστηρότητας της πατρικής κυριαρχίας και της τυραννικής μορφής των απαγορεύσεων που ξεπροβάλλουν με τη μητριαρχική δομή από κάθε στασιμότητα μέσα στους οικογενειακούς δεσμούς. Τα υρησκευτικά ιδεώδη και τα κοινωνικά τους ισοδύναμα παίζουν εδώ εύκολα το ρόλο οχημάτων αυτής της ψυχολογικής καταστολής, εφόσον χρησιμοποιούνται με εξοστρακιστικές βλέψεις από το οικογενειακό σώ-

μα και η λειτουργία τους περιορίζεται στη γνωστοποίηση των απαιτήσεων του ονόματος ή της φυλής.

Μέσα σ' αυτές τις συγκυρίες παράγονται οι πιο εντυπωσιακές περιπτώσεις εκείνων των νευρώσεων που καλούνται νευρώσεις αυτοτιμωρίας λόγω της πρωτοκαθεδρίας, συχνά μονοσήμαντης, που αποκτά σ' αυτές ο ομώνυμος ψυχικός μηχανισμός. Αυτές οι νευρώσεις τις οποίες, λόγω της πολύ γενικής έκτασης αυτού του μηχανισμού, όταν διαφοροποιούσαμε καλύτερα ως *νευρώσεις προορισμού* (*névroses de destinée*), εκδηλώνονται μ' όλο το φάσμα των συμπεριφορών αποτυχίας, αναστολών, έκπτωσης, όπου οι ψυχαναλυτές ήξεραν να αναγνωρίσουν μια ασυνείδητη πρόθεση. Η αναλυτική εμπειρία υποδεικνύει να επεκτείνουμε όλο και πιο μακριά, μέχρι και τον καθορισμό των οργανικών ασθενειών, τα αποτελέσματα της αυτοτιμωρίας. Φωτίζουν την αναπαραγωγή ορισμένων ζωικών ατυχημάτων, λίγο πολύ σοβαρών, στην ίδια ηλικία που εμφανίστηκαν σ' ένα γονιό, ορισμένες καμπές της δραστηριότητας και του χαρακτήρα, μετά το διάπλου των ορίων ανάλογων προούθεσμάων, την ηλικία θανάτου του πατέρα, για παράδειγμα, και κάθε είδος συμπεριφορών ταύτισης, συμπεριλαμβανομένων αναμφίβολα πολλών απ' αυτών των περιπτώσεων αυτοκτονίας που θέτουν ένα ιδιαίτερο πρόβλημα ψυχολογικής κληρονομικότητας.

Μια δεύτερη ατυπία της οικογενειακής κατάστασης ορίζεται μέσα στη διάσταση των ψυχικών αποτελεσμάτων που διασφαλίζει ο Οιδίποδας, καθόσον βαραίνει ρυθμιστικά στη μετουσίωση της σεξουαλικότητας: αποτελέσματα τα οποία προσπαθήσαμε να τα κάνουμε κατανοητά σαν μια «ευφάνταστη» εμψύχωση της πραγματικότητας. Μια ολόκληρη τάξη ανωμαλιών των ενδιαφερόντων αναφέρεται σ' αυτά, η οποία δικαιολογεί για την άμεση διαίσθηση τη συστηματοποιημένη χρήση στην ψυχανάλυση του όρου λίμπιντο. Πράγματι, τίποτε άλλο, εκτός από την αιώνια οντότητα της επιθυμίας, δε φαίνεται να αρμόζει για να δηλώσουμε τις μεταβολές τις οποίες η κλινική καθιστά έκδηλες μέσα στο

ενδιαφέρον του υποκειμένου για την πραγματικότητα και μέσα στην ορμή που στηρίζει την κατάκτησή της ή τη δημιουργία της. Δεν είναι λιγότερο εντυπωσιακό να παρατηρήσουμε ότι στο μέτρο που αυτή η ορμή ατονεί, το ενδιαφέρον το οποίο το υποκειμένο κατευθύνει πάνω στο δικό του το πρόσωπο μεταφράζεται μ' ένα παιχνίδι περισσότερο φαντασιακό, που αναφέρεται στη φυσική του ακεραιότητα, στην ηθική αξία του ή στην κοινωνική εικόνα του.

Αυτή η δομή ενδοψυχικής ενέλιξης την οποία δηλώνουμε ως εσωστρέφεια της προσωπικότητας, υπογραμμίζοντας ότι ο όρος χρησιμοποιείται με λίγο διαφορετικές σημασίες, ανταποκρίνεται στη ναρκισσική σχέση, όπως την ορίσαμε γενετικά, ως την ψυχική μορφή όπου αντισταθμίζεται η ειδοποιός ανεπάρκεια της ανθρώπινης ζωικότητας. Έτσι ένας βιολογικός ωυθμός ωυθμίζει αναμφίβολα ορισμένες συναισθηματικές διαταραχές, καλούμενες κυκλοθυμικές, χωρίς η εκδήλωσή τους να μπορεί να αποσπαστεί από μια εγγενή εκφραστικότητα ήττας ή υριάμβου. Ομοίως όλες οι εντάξεις της ανθρώπινης επιθυμίας γίνονται σε παράγωγες μορφές του πρωτογενούς ναρκισσισμού.

Δείξαμε, ωστόσο, ότι δυο μορφές διακρίνονταν λόγω της κρίσιμης λειτουργίας τους μέσα σ' αυτή την ανάπτυξη: αυτή του ειδώλου και αυτή του ιδανικού του εγώ — η δεύτερη αντιπροσωπεύουσα την ολοκλήρωση και τη μεταμόρφωση της πρώτης. Πράγματι, το ιδανικό του εγώ υποκαθιστά στο είδωλο, δηλαδή στην εικόνα που προεξοφλεί την ενότητα του εγώ, τη στιγμή που αυτή ολοκληρώνεται, τη νέα προεξόφληση της λιβιδινικής ωριμότητας του υποκειμένου. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο κάθε ανεπάρκεια της *imago*, η οποία διαμορφώνει το ιδανικό του εγώ, θα τείνει να παράγει μια κάποια εσωστρέφεια της προσωπικότητας μέσα από τη ναρκισσική κατάρρευση της λίμπιντο. Εσωστρέφεια που εκφράζεται ακόμα σαν μια λίγο ή πολύ υποστροφική στασιμότητα μέσα στις ψυχικές σχέσεις που σχηματίζονται από το σύμπλεγμα του αποθηλασμού — κάτι που

ορίζει ουσιαστικά η αναλυτική σύλληψη της σχιζόνοιας (*schizoneia*).

Οι αναλυτές επέμειναν πάνω στις αιτίες νευρώσεων που αποτελούν οι διαταραχές της λίμπιντο στη μητέρα και η ελάχιστη εμπειρία αποκαλύπτει μια ψυχορή μητέρα για την οποία συλλαμβάνουμε ότι η σεξουαλικότητα, μετοχετευόμενη στις σχέσεις με το παιδί, ανέτρεψε τη φύση τους: μητέρα η οποία υπερπροστατεύει και περιθάλπει με μια υπερβολική τρυφερότητα όπου εκφράζεται λίγο ή πολύ ενσυνείδητα μια απωθημένη ορμή. Ή μητέρα, παράδοξα απότομη και υπόκωφα βάναυση, λόγω μιας ασυνείδητης ωμότητας όπου μεταφράζεται με πολύ βαθύτερη καθήλωση της λίμπιντο.

Μια δίκαιη εκτίμηση αυτών των περιπτώσεων δεν μπορεί να αποφύγει να λάβει υπόψη της μια αντίστοιχη ανωμαλία στον πατέρα. Για να σταθμίσουμε τ' αποτελέσματα της μητρικής ψυχορότητας, πρέπει να την καταλάβουμε στο πλαίσιο του φαύλου κύκλου των λιβιδινικών ανισορροπιών που αποτελεί σ' αυτές τις περιπτώσεις ο οικογενειακός κύκλος. Πιστεύουμε ότι η ψυχολογική τύχη του παιδιού εξαρτάται πάνω απ' όλα από τη σχέση που δείχνουν μεταξύ τους οι γονεϊκές εικόνες. Αυτός είναι ο λόγος που η ασυμφωνία των γονιών είναι πάντα επιβλαβής για το παιδί και που, όσο κι αν καμιά ανάμνηση δεν παραμένει πιο αισθητή στη μνήμη του από τη διατυπωμένη ομολογία του αταίριαστου χαρακτήρα της ένωσής τους, οι πιο κρυφές μορφές αυτής της ασυμφωνίας δεν παύουν να είναι λιγότερο ζημιογόνες. Πράγματι, καμιά συγκυρία δεν είναι πιο ευνοϊκή στην ταύτιση που επικαλεστήκαμε πιο πάνω σαν φορέα νεύρωσης από τη διάβλεψη, ιδιαίτερα σίγουρη στο παιδί, μέσα στις σχέσεις των γονιών του του νευρωσικού νοήματος των φραγμών που τους χωρίζουν και πολύ ειδικότερα στον πατέρα λόγω της αποκαλυπτικής λειτουργίας της εικόνας του μέσα στη διαδικασία της σεξουαλικής μετουσίωσης.

Πρέπει, λοιπόν, να αποδώσουμε στη σεξουαλική δυσαρμονία

μεταξύ των γονιών την υπεροχή που θα διατηρήσει το σύμπλεγμα του αποθηλασμού μέσα σε μια ανάπτυξη την οποία θα σημαδέψει κατά πολλούς νευρωσικούς τρόπους.

Το υποκείμενο θα είναι καταδικασμένο να επαναλαμβάνει επ' άπειρον την προσπάθεια της αποκόλλησης από τη μητέρα —και εδώ είναι που συλλαμβάνουμε το νόημα κάθε είδους καταναγκαστικών συμπεριφορών κλιμακούμενων από κάποιες «κοπάνες» του παιδιού ως τις παροδημήσεις περιπλάνησης και τις χαοτικές ρήξεις που δίνουν ένα μοναδικό χρώμα στη συμπεριφορά σε μια πιο προχωρημένη ηλικία: ή το υποκείμενο μένει παγιδευμένο στις εικόνες του συμπλέγματος και υποβαλλόμενο τόσο στη θανατηφόρα δικαιοδοσία τους, όσο και στη ναρκισσική μορφή τους— είναι η περίπτωση του μαρασμού που εμψυχώνεται λίγο πολύ από μια πρόθεση όπου, με τον όρο μη βίαση αυτοκτονία, σημειώσαμε το νόημα ορισμένων στοματικών ή πεππικών νευρώσεων είναι, ομοίως, η περίπτωση αυτής της λιβιδινικής επένδυσης την οποία προδίδουν μέσα στην υποχονδρία οι πιο απύθανες ενδοσκοπήσεις, όπως η έγνοια, πιο κατανοητή αλλά όχι λιγότερο περίεργη, της φαντασιακής ισορροπίας των διατροφικών κερδών και των αφοδευτικών απωλειών. Ομοίως αυτή η ψυχική στασιμότητα μπορεί να αποκαλύψει το κοινωνικό αντίστοιχό της μέσα σε μια στασιμότητα των οικιακών δεσμών, τα μέλη των οποίων, λόγω των «φαντασιακών ασθενειών» τους, συσσωματώνονται σ' έναν πυρήνα απομονωμένο μέσα στην κοινωνία, εννοούμε τόσο στείρο για τις δοσοληψίες της, όσο και άχρηστο στην αρχιτεκτονική της.

Πρέπει να διακρίνουμε, τέλος, μια τρίτη ατυπία της οικογενειακής κατάστασης η οποία, αφορώντας τη σεξουαλική μετουσίωση, προσβάλλει εκλεκτικά την πιο λεπτή λειτουργία της που είναι η διασφάλιση της ψυχικής σεξουαλικοποίησης, δηλαδή μια ορισμένη σχέση συμφωνίας ανάμεσα στη φαντασιακή προσωπικότητα του υποκειμένου και το βιολογικό φύλο του: αυτή η σχέση συναντάται αντεστραμμένη σε διάφορα επίπεδα της ψυχικής

δομής, συμπεριλαμβανομένου και του ψυχολογικού καθορισμού μιας εμφανούς ομοφυλοφιλίας.

Οι αναλυτές δε χρειάστηκαν να σκαλίσουν βαθιά τα προφανή δεδομένα της κλινικής για να ενοχοποιήσουν και εδώ ακόμα το ρόλο της μητέρας, δηλαδή τόσο τις υπερβολές της τρυφερότητάς της απέναντι στο παιδί, όσο και τα χαρακτηριστικά ανδρισμού του ίδιου της του χαρακτήρα. Για το αρσενικό υποκείμενο, η ομοφυλοφιλοποίηση πραγματοποιείται μ' έναν τριπλό μηχανισμό: συχνά προσκείμενη στη συνείδηση, σχεδόν πάντα προστή στην παρατήρηση, μια συναισθηματική καθήλωση στη μητέρα, καθήλωση για την οποία θεωρούμε ότι επισύρει τον αποκλεισμό μιας άλλης γυναίκας: βαθύτερη αλλά ακόμα βατή, έστω και μόνο στην ποιητική διαίσθηση, η ναρκισσική αμφιφρέπεια, σύμφωνα με την οποία το υποκείμενο ταυτίζεται με τη μητέρα του και ταυτίζει το αντικείμενο αγάπης με τη δική του κατοπτρική εικόνα, ενώ η σχέση της μητέρας του μ' αυτό τον ίδιο δίνει τη μορφή όπου εγχαράσσεται για πάντα ο τρόπος της επιθυμίας του και η εκλογή του αντικειμένου της, επιθυμία επαγόμενη από τρυφερότητα και αγωγή, αντικείμενο που αναπαράγει μια στιγμή του ειδώλου του. Τέλος, στο βάθος του ψυχισμού, η χαρακτηριστικά ευνουχιστική παρέμβαση μέσω της οποίας η μητέρα έδωσε διέξοδο στη δική της ανδρική διεκδίκηση.

Εδώ εμφανίζεται πολύ πιο καθαρά ο ουσιαστικός ρόλος μεταξύ των γονιών και οι αναλυτές υπογραμμίζουν πως ο χαρακτήρας της μητέρας εκφράζεται, επίσης, στο συζυγικό επίπεδο με μια οικιακή τυραννία, της οποίας οι άδηλες ή πασιφανείς μορφές, από την αισθηματική διεκδίκηση ως την κατάσχεση της οικογενειακής εξουσίας, προδίδουν όλες το βαθύ τους νόημα ανδρικής επίδειξης (*protestation virile*) η οποία βρίσκει μια εξαιρετική έκφραση, ταυτόχρονα συμβολική, ημική και υλική, μέσα στην ικανοποίηση να ελέγχει το οικιακό κομπόδεμα. Οι διαθέσεις οι οποίες με την παρουσία τους στο σύζυγο εξασφαλίζουν κανονικά ένα είδος αρμονίας σ' αυτό το ζεύγος δεν κάνουν τί-

ποτε άλλο από το να καθιστούν έκδηλες τις πιο σκοτεινές αρμονίες που κάνουν την καριέρα του γάμου τον εκλεκτό τόπο της καλλιέργειας των νευρώσεων, αφού οδήγησαν τον έναν από τους συζύγους, ή και τους δύο, σε μια «τυθιακή» εκλογή του συμπληρώματός του — οι προειδοποιήσεις του ασυνείδητου στο ένα υποκείμενο ανταποκρινόμενες χωρίς διαμεσολάβηση στα σημάδια μέσα από τα οποία προδίδεται το ασυνείδητο του άλλου.

Εδώ ακόμα μας φαίνεται ότι επιβάλλεται μια πρόσθετη θεώρηση που συσχετίζει αυτή τη φορά την οικογενειακή διαδικασία με τις πολιτισμικές συνθήκες της. Μπορούμε να δούμε στο γεγονός της ανδρικής επίδειξης της γυναίκας την έσχατη συνέπεια του συμπλέγματος του Οιδίποδα. Μέσα στην ιεραρχία των αξιών οι οποίες, ενταγμένες στις ίδιες τις μορφές της πραγματικότητας, συγκροτούν έναν πολιτισμό, μια από τις πιο χαρακτηριστικές είναι η αρμονία την οποία ορίζει ανάμεσα στις αρσενικές και θηλυκές αρχές της ζωής. Οι ρίζες του πολιτισμού μας είναι τόσο δεμένες σ' αυτό που θα αποκαλούσαμε πρόθυμα η περιπέτεια της πατερναλιστικής οικογένειας, που αυτός ο πολιτισμός δεν μπορεί παρά να επιβάλλει σ' όλες τις μορφές με τις οποίες εμπλούτισε την ψυχική ανάπτυξη μια υπεροχή της αρσενικής αρχής της οποίας η ηθική εμβέλεια, η απονεμόμενη στον όρο ανδρ(ει)ότητα (virilité), αρκεί για να αντιληφθούμε τη μεροληψία.

Σύμφωνα με την έννοια της ισορροπίας, που είναι το θεμέλιο κάθε σκέψης, αυτή η προτίμηση έχει μια αντίστροφη όψη: θεμελιωδώς είναι συσκότιση της γυναικείας αρχής κάτω από το άρρεν ιδανικό, της οποίας η παρθένος με το μυστήριο της είναι διαμέσου των αιώνων αυτού του πολιτισμού το ζωντανό σημείο. Άλλα το χαρακτηριστικό του πνεύματος είναι ότι αναπτύσσει μυθοποιητικά τις αντινομίες τού είναι που το αποτελούν και το ίδιο το βάρος αυτών των υπερδομών μπορεί να ανατρέψει τις βάσεις τους. Δεν υπάρχει πιο καθαρός δεσμός στον ηθικολόγο απ' αυτόν που ενώνει την κοινωνική πρόοδο της ψυχικής αντι-

στροφής του φύλου με μια ουτοπική καμπή των ιδανικών ενός πολιτισμού. Ο αναλυτής συλλαμβάνει τον ατομικό καθορισμό αυτού του δεσμού μέσα στις μορφές του ηθικά υπέροχου κάτω από τις οποίες η μητέρα του ομοφυλόφιλου ασκεί την κατά τον κατηγορηματικότερο τρόπο ευνουχιστική δράση της.

Δεν είναι διόλου τυχαίο που τελειώνουμε με την ψυχική αντιστροφή του φύλου αυτό το δοκίμιο συστηματοποίησης των οικογενειακών νευρώσεων. Πράγματι, εάν η ψυχανάλυση ξεκίνησε από τις εμφανείς μορφές της ομοφυλοφιλίας για να αναγνωρίσει τις πιο λεπτές ψυχικές δυσαρμονίες της ψυχικής αντιστροφής του φύλου, θα πρέπει να καταλάβουμε σε συνάρτηση με μια κοινωνική αντινομία αυτό το φαντασιακό αδιέξοδο της σεξουαλικής πόλωσης όταν εμπλέκονται εκεί αθέατα οι μορφές ενός πολιτισμού, τα ήθη και οι τέχνες, η πάλη και η σκέψη.

ZAK ΛΑΚΑΝ

Η οικογένεια

Τα οικογενειακά συμπλέγματα στη διαμόρφωση των ατόμου

Το βιβλίο αυτό είναι ένα προδρομικό κείμενο της διδασκαλίας του Λακάν. Δε θα αναζητήσουμε σ' αυτό «το ασυνείδητο δομημένο σαν μια γλώσσα», αλλά θα βρούμε ήδη το εγώ οριζόμενο από το ναρκισσισμό και αυστηρά διαχωρισμένο από το υποκείμενο το οποίο συλλαμβάνεται μέσα στο διχασμό του από το σύμπτωμα.

Η οικογένεια, υποχρεωτικό θέμα, προσεγγίζεται εξαρχής ως δομή μέσα στην τάξη του πολιτισμού. Ο τονισμός του κοινωνικού υπέχει θέση ερξάτες ενός συμβολικού, του οποίου η έννοια μέλλει να έρθει αργότερα. Και τα ένστικτα δεν αναφέρονται παρά μόνο για την «παράδοξη οικονομία» τους στον άνθρωπο.

Το δεύτερο μέρος αποτελεί μια πραγματική σύνοψη της φρούδικής κλινικής, όπου δίνεται μια κεντρική θέση στην πατρική λειτουργία. Η έννοια της «ελλιπούς (décomplété) οικογενειακής ομάδας» δεν αναγγέλει τον απορριπτικό αποκλεισμό (forclusion) του Ονόματος-του-Πατέρα;

Δεν ξέρει κανείς τι να θαυμάσει περισσότερο – την κυριαρχία πάνω στο σύνολο ή το γεγονός ότι δε στάθηκε φραγμός σε ό, τι όφειλε ν' ακολουθήσει.